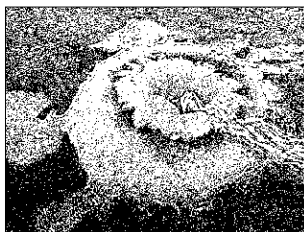

forrás

53. ÉVFOLYAM 2021. 5. SZÁM

<i>Buda Ferenc</i>	3	Félbehagyva; Erős voltam; Tűnődve szótlantul; Ez a hajó; ott dereng s ott homálylik; Inkább a csönd (versek)
<i>Mohai V. Lajos</i>	6	A veszteség és bánat himnusza
<i>Áfra János</i>	22	12 ok; Rád kiáltanék (versek)
<i>Ferdinandy György</i>	23	Székács Örzse
<i>Péntek Imre</i>	25	Ima a végső kegyelemért; A helyzet; Drámai hang; A gőzhajó; Mutatvány (versek)
<i>Gömöri György</i>	28	Január: végre havazik; Kánikula, Pécs 1981 (versek)
<i>Nyerges Gábor Ádám</i>	29	A paraziták kevesek által ismert élete; A teljes égővi skála (versek)
<i>Molnár Miklós</i>	32	Villanyfény, hóesés, hegedűszó (Kollázs Újházy László (1945–2006) verssoraiból, Lu Ji [261–303] mondatai közé ékelve)
<i>Murányi Sándor Olivér</i>	35	Folyamtánc
<i>Buda Borsi</i>	38	Az vagyok; Kishibád; Levél és ág; Kék (versek)
<i>Orosz István</i>	40	Emlékek apámról VII.
<i>Fehér Zoltán</i>	58	Farkas- és betyárkalandok (A természeti és társadalmi térrel folytatott küzdelem emléke Bátyán)

Csehy Zoltán	66	Indázó futamok magyar csákányra (<i>Kastélynapló 2.</i>)
Lőkös Péter	77	Egy emigráns német újságíró a harmincas évek Magyarországról
S. Nagy Katalin	84	Géczi János dekollázsairól
Lengyel András	106	Ki volt B. J.? (<i>Egy József Attila-szöveg háttéréhez</i>)
Cserjés Katalin	109	Kommentárok A szakács című hagyatéki szöveg újjólag fellelt epizódjához (<i>A szakács és a hét szál rózsa</i>)
Fried István	121	Tandori Dezső „Költészet”-regénye (<i>„A költészet-regény, költészet-élés vajon egyáltalán?”</i>)
Vajna Ádám	135	Konkrét esszé Szócs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása
Bakonyi István	140	Péntek Imre: Csipetnyi ég
Murzsa Tímea	143	„Nem volt bennetek, nem volt bennem elég szeretet” (<i>Nyerges Gábor Ádám: Mire ez a nap véget ér</i>)

Géczi János dekollázsai

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét,
Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.
forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés:
VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila, (szerkesztő) Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

Félbehagyva

*Tetézetlen csonka boglyák
végutam mind közrefogják,
vétkeim szemembe mondják:
„Ez se lett meg! Ez sincs készen!
Az meg szétomolt egészen!”
S félbehagyva mind ledőlnek,
napjaimra nehezülnek.*

Erős voltam

*Erős voltam s lettem igen gyenge,
csupa csont-bőr – kész halálgeréblye.
Tűszúrással telis-tele irhám,
árnyékomat vonni alig bírnám.
Elfogadom – minek lázadozzam?
Hallgatok hát, mint hal a dobozban,
folyton hanyatt a fekete éjben,
félíg alva, félíg-meddig ébren,
föleszmélek, ismét elalélok.
Adsz még, Uram, némi haladékot?*

Tűnődve szótlanul

*belebámulsz a
mulandóság füstpásmáiba
egyszer talán elcsitulnak a háborúságok
a tisztátalan gonosz lélekkel megszállottak
eszükhöz térnek s a fájdalom is megszelídül
többé már nem vicsorít csak csendben mosolyog
lám ezt is kibírtad hát ne panaszkodj
ne sopánkodj amíg a gyertya ég
amíg világol*

Ez a hajó

*Mire jó ez? Mire jó ez?
Miféle bolond hajó ez?
Áll egy helyben, áll a vizen.
Elindul? Már nem is hiszem.
Billeg hátra, majd előre.
Egyszer kiesünk belőle.*

ott dereng s ott homálylik

*a hazai a térségi és a világpolitika
anomáliái a közélet kiábrándító
kutyakomédiái helyett ügyelj
inkább akadozó bélműködésed
kellemetlen olykor fájdalmas
zavaraira a hasfalad jobbfelén
díszelgő s egyelőre még kötéssel
fedett arasznyi műtési sebre
s ha ágyadból fölkelni kikelni
készülsz keress támaszt meg
kapaszkodót mindkettőt persze
egyazon időben megragadni
nem olyan egyszerű legjobb
ha valaki a kezét nyújtva fölsegít
mondjuk a feleséged ámbár
neki még jelenlegi megványadt
tested súlya is nehéz eset nem
tudom meddig tart még ez az
állapot de Isten ments nem sür-
getem ma itt járt fiaim közül az
első búcsúzóul egybe kulcsoltuk
kezünket s én megrendülten
éreztem hogy az övé szakasztott
olyan akár az enyém vagyis
akár az enyém volt jó nyolc-tíz
hónappal korábban s amilyen
mármint az enyém többé nem-
igen lesz soha ám ahogy az ének
zengi semmit ne bánkódjál a
sarjak eleje már rég felsudaraso-
dott s a sarjak sarjai úgyszintén*

*afelé tartanak mind ez már az
ő idejük a tied pedig ott dereng
bennük s ott homálylik messzi a
háta mögött*

Inkább a csönd

*Készítésem egyre kisebb,
magam körül hogy zajt üssek.
Ha nincs miért, nem kiáltok.
Sőt arra is jól vigyázok,
ne csattogjon, mikor lépek:
minek hallgatnák a népek
egy vén fickó csörtetését?
Fennen zajgó lárma helyett
inkább a csönd – semmi kétség.*

Mohai V. Lajos

A veszteség és bánat himnusza

Szeptember közepén, Nagyanyám születésnapja körül még nyugodt esték köszöntöttek ránk, szinte teljes szélcsendben követték egymást a napok, és szép látványt nyújtott az esteledő Éj, ahogy a csillagok lassan kigyulladtak a zsinde-lyes háztetők fölött. Kint ültünk az udvari padon, szemben az ajtóval és a fölkö-vezett előtérrel, amely az aszparáguszcserепeknek adott helyet, és fürkésztük a sötétülő pusztaságot, ahogy változtatta az árnyalatait, de ugyanabban a fekete tónusban terült fölénk. Elhiszem utólag Vörösmarty csodálatos monológjának, hogy az Éj mitikus lény, egy világot szült gyermekül. Néztük, ahogy az égites-tekkel szépítkezik az a mozdulatlan messzeség, és ettől nyugalom szállt ránk, lecsillapította érzékeinket.

Ebben a melázó csöndben elcsíptünk szavakat az utcáról, a lépések halk kopo-gásából azt is tudtuk, hogy ki jár a sötétben. A járdák fölött még elég gyér volt a világítás, alig égett pár lámpa, azok is messzire estek egymástól, kicsinykét pislantva csak a szurkos levegőbe. A mi megalégedésünkre az egyik kátrányos villanyoszlop a házunk előtt állt, zöldre festett zománcos cilindere csillogott a nappali fényekben, esteledés után pedig, amikor egy láthatatlan kéz fölkapcsolta a villanytelepen, sárga fénye beszűrődött a redőny résein és a halvány fénycsí-kok ferdén fölmásztak a falra. Azoknál, akikhez nem vezették be a folyóvizet, az utcai csapra jártak a vödreikkel, féltek, nehogy fölbukjanak a kiálló köveken, vagy megbotoljanak a foghíjakban. Egy nap valaki, az elhalványodó délutáni napsütésben, egy alattomos gödörben a lábát törte. Nem utcabeli volt. Ehhez a balesethez jött először mentő az utcába, egy Dodson márkájú kocsi, amely ben-nünk, gyerekekben rémületet keltett. Jó messzire elbújtunk előle, nehogy minket is elvigyen magával. Másodszor az öreg Tomasits bácsiért jött a mentő; egy kes-keny hordágyon emelték be az autó megmagasított terébe; többen körülállták a mentőautót, egy pillanatra azonban kicsinyke rés támadt a bámeszkodók között, és a tekintetem összetalálkozott Tomasits bácsi szomorú arcával. Vajszívú ember volt; ha összetalálkoztunk, mindig kedvesen szólt hozzám, nevetett és megpas-kolta a vállamat. Pityeregve néztem őt; nem tudtam leplezni a riadtságomat; ugyanazt éreztem, mint amikor láttam, hogy hullik le az elszáradt ág az öreg diófa koronájáról.

Azóta sokszor rám tört a magány, és egy szál magamban álltam nappalaim hideg kövén; hosszú időbe tellett, amíg rájöttem, hogy szomorúságomban az összes letört ág fájdalma is belém hasít. Ezt az érzést nem tudom elcsitítani a lelkemben. Ősszel gyakran az is megtörténik velem, hogy a kosárból szétguruló diók a régi padlások zaját utánozzák az elmosódott gyermekkori emlékek mentén. Ez az én bélyegem: elúzni semmit sem tudok magamtól, mert a szívem viszaránt a feledéstől. A múltért jöttél? – kérdezte egy ismeretlen alak egy madár szárnyverdesése közben álmomban. – Vajon lesz-e valaki, aki továbbengedjen?

Az Égre tódulnak a felhők a tompa melegben, a kert még a nyár napsütése után sóvárog, és a földi élet mulandóságáról mintha mit sem tudna; érik a körte és a szilva, Isten vendégei a gyümölcsösben. A fák koronája szemet gyönyörködtető szöttek, száz alakban változtatja a színeit reggeltől naplementéig, esőfényes levelein megvillan egy-egy szélfújta árny. Körös-körül cserepes a talaj a törzseknél a csapadékhiánytól. Az öreg fák gyökérzete kidagad a földből; őrzi a szárazság nyomát.

Szeptember végétől öregedik az év, az ősz, súlyos terhével, egy másik időszámítás kezdete, a „megvert Dárius” mégis rendre fölnyitogatja kincsesládái fedelét. Az ősz ideje nem a pusztulásé, hanem az öregedése. „Miközben begyűjtik a termést, Isten csöndben elhagyja a világot.” Öregapám szavajárása, mely családi szállóigévé vált, költői szólam lehetne az alábbiakhoz, amelyet papírra vetek, de én nem tudom megfosztani Istent ettől az évszaktól. Mióta megtanultam a környezetemet figyelni, azóta ezzel az évszakkal sohasem tudtam betelni; ez az évszak ösztönösen foglalkoztat, mondhatni az övé maradtam, noha a többről sem felejtkezem el, és időről időre megemlékezem róluk, és nem csak úgy, mint a természet körforgásainak a részeként.

Mindenesetre, amikor szeptember Ege elszéled a kerteken át a fejem fölött, nyugalma visszaáramlik a testembe. A szeptember Nagyanyám születésének a hava, ezért éden a számomra. Olyan erővel bír, hogy félresöpri a gondokat és haragokat, amelyek ott gyűlnek időtlen idők óta a családi emlékezet mélyén, mely a szorongások és bánatok sötétlő őrhelye. Megtanultam, hogy a családi összetűzések szenvedélyeket korbácsolnak föl, és összezavarják az ember látását, mert aki a csapdájába esik, azt megfosztja a józan ítélettől.

Az elrontott helyzetek rendbetétele mérhetetlen mennyiségű energiát emészt föl, akárcsak a gyűlölködés vagy az irigység.

Családi vonásaink közé tartozik, hogy hirtelen túlzásokba esünk, bár inkább csak az Anyánkra és a Bátyámra volt ez a tulajdonság jellemző. Öregapám és Nagyanyám csitította az érzéseket, mert megfontoltak és mérlegeltek minden körülményt, és azt vették számításba, amit az élet megengedett a számukra. Apám elnyomta a megbántottságait, ezért igazából nem volt képes a kudarcok vagy a veszteségek előnyeit a saját javára fordítani. Anyám és Bátyám azonban az

emocionális vonatkozásaik oldaláról szemlélték az eseményeket, ezért gyakorta összetörték a szívüket a világ tökéletlenségébe beleütközve.

Megérttem, hogy a szeptember az elmúlás előképeként, mintegy az egzisztenciára lesújtva vibráló határhelyzetként jelenik meg az íróknál. Örülök, hogy Petőfi „szeptember végén”-je az utolsó jugoszláv író, Danilo Kiš tollán nemzetközi szállóigévé változott, világirodalmi toposzá, ahogy talán a legszebb magyarul leírt verssorok egyikeként szállóige lett az „elhull a virág, eliramlik az élet” is. *A bolondokháza előcsarnokában* című elbeszélését így kezdi a Zalában gyermekora egy részét töltő Danilo Kiš: „Minden valamikor szeptember havában kezdődött, olyan hangulatban, mint amelyet Petőfi ír le Szeptember végén című költeményében(...) Erkélyemről szemlélem az évszakok eme szeszélyes váltakozását, akaratlanul is látva, nemcsak mint a díszletek változásait valamilyen hatalmas, klasszikus melodrámban, amelybe bevonták az isteneket és a teremtés-rombolás mitikus erőit, hanem egy egészen lírai összefüggésben is, amely ártatlan, valójában gyermeki, holmi lírai és melankolikus összefonódásként önmagammal: az elmúlás élő képeként.”

A Föld októberben ősziül meg véglegesen

Az októberi kert látványa először az ablak mögül ragadott meg kiskoromban, amikor már csipősek lettek a délutánok, és beparancsolt az idő a szabad levegőről. Ez a kép csupa ragyogásból állt, a Nap utolsó, de még erős fényeiből, ahogy átszűrődtek a fák tarlott ágain, és megérintették az arcomat. A fák, a természet csodálatos és kiismerhetetlen létezői tartották magukat ebben az őszi hónapban, hiába költözött közelükbe az öregedés, és köréjük az álmos, halotti derengés. Odaadták a gyümölcsüket, saját húsukat a világ más létezőinek. Elmaradt szüretelők dolgoztak a kertekben serényen, tompa és fojtott hangokat szórt szét a meglebbenő szél. Néhányan szaporázták a járást, hogy sötétedésig végezzenek a munkájukkal. Nyöszörögtek a hengerelt vasvödrök fogantyúi, híztak a kamrák télire, hogy ne szenvedjünk hiányt a vitaminokból.

Októberben már korán sötétedik, és kezdődik a téli időszámítás is. Kinyitottam az ablakot, sikongva megrándult a sarokvas. Öregapám halála után már nem zsíroztuk évente. Kevesebb figyelmet szenteltünk a háznak; amúgy is kisajátításra ítélte a város. Csak a kert maradt meg olyannak, mint azelőtt. A kert volt a szívünk csücske. Az élet utolsó ép, a család összes tagja által belakott darabja.

A kertet azóta sem hagytam el az emlékeimben.

Hullámzó életem reménye

Az október a diók koppanása a kertben. Szerettem hallani, ahogy megzörgették a vastag avart. Szerettem hallgatni a kiszámíthatatlan ritmusú, erős koppanásokat a száraz talajon. Az ősz kemény léptei voltak a fülemnek ezek az ütődő-verődő hangok. Kinyilatkoztatásszerűen jelezték, hogy mire számíthatok, ha az utolsó szem is lehull.

Az október azonban számomra mégis a későn érő vadkörtefa hónapja marad, amíg csak botozgatok a Földön. Ez a vadkörtefa a teremtés, vagyis Isten ajándéka. Öregapám három részre osztotta azt a földdarabot, amelyre a házat egy nyeles telken fölépítette; a művelésnek ezt a módját talán valamikor Kistolmácson a fölmenőitől leshette el, bár ebben nem lehetek egészen biztos. Az utolsó harmadban állt a vadkörtefa időtlen idők óta, göcsörtösen, öregén, nem tudni, hány évesen, kinyúlva a Földből, foltos-rozsdás leveleivel szemet gyönyörködtetően pompázva. Nem is egészen vad, tartották róla a környéken. Más a formája, más a húsa. Amikor Öregapámnak ötvenegyben a tanácstól kimérték a városszéli földet, már rajta állt az alma- és szilvafákkal együtt. Zalában se szeri, se száma az egyedül vagy csapatostól álldogáló vadkörtefáknak, vadalmafáknak, útonútfélen, a hullámzó táj vágásaiban mindenfelé találkozni velük. Akik nap nap után látják ezeket a csodákat, azoknak olyan természetes és magától értetődő a létezésük, hogy ügyet sem vetnek rájuk. A mindennapok részei, amelyeket nem tart számon az ember, mert egyek vele. „Kásás körték esnek a kertre, a suta zaj az agyagos csöndre hull”, írtam egyszer a kertünkben élt vadkörtefáról. Róla, a megszemélyesülő természetről. A szomorúságáról, a megbántottságáról, ahogy leereszkedett rá a kocsonyás-ködös, őszi szürkület a fölpislákoló csillagok alatt. Sokak szerint régen a vadkörtefák alá kincseket ástak el, és méregkeverők tanyáztak alattuk; olvastam is egyszer erről valahol, de hiába kerestem a könyveimben, nem leltem nyomát.

De a meszes Ég ereszén hirtelen leszálló estében sokszor és sokáig lestem meg kisgyerekként, amíg csak kivehettem az alakját, és követhettem a sötétben terebélyes lombkoronájának vonalait; néha olyan ijedten toporgott ott kőhajításnyira tőlem, hogy szinte fellökte a tetők cserepeiről meglebbenő szél.

Az én vadkörtefám mindig meglágyította a szívemet, éppen csak gondolnom kellett rá. Szépsége megváltoztatott, és megváltoztatta a világról való elgondolásaimat. Egyensúlyt és változatosságot teremtett a korán érő nyári alma, a szeptember végi szilvaérés és a rézüstös, alkonyatos szilvabefőzés között, amikor az illatos füstöt még másnap reggel is érezni lehetett az udvaron. Ennek a vadkörtefának a nagy hatalma szemérmesen átölelte a gyermekkoromat.

Miért mondom el mindezt? Mert van Nádas Péternek egy csodálatos esszéje, amelyben – mint az alcímben mondja – „Alaposan körbejárunk egyetlen vadkörtefát”.

„Amióta ennek az óriási vadkörtefának a közelében élek, el sem kell mozdulnom, hogy messzire lássak, vagy visszanézzek az időbe.”

Így kezdi.

Nádas Péter hosszú évtizedek óta a zalai dombok között meghúzózó falucsakában, Gombosszegén él. Az író fiatalkorában egyszer Zalának erre a kicsinyke rejtekére vetődött, és a tájban ráismert arra az álmára, amelyben az a hely jelent meg a számára, ahol élni szeretne. Szinte mesebeli motívum ez. De az élet komo-

lyan vette a kötelezettségét, és kivitelezte Nádas álmát. Azóta, hogy odakerült, kertjében állhat a Föld legszebb vadkörtefája. Ezt onnan lehet tudni, hogy az ő tollából olvasható a Földgolyó legszebb vadkörtefájáról szóló esszé. Számomra a vadkörtefát, ha lehet ezt mondani, ő írta meg a világon a legszebben. Ebben a dolgozatában a boldogság áráról mesél az író, melyet mindnyájunknak meg kell fizetnünk az életben, ha valahová hazatalálunk. Az író hasonlóan kifeszítette a mondanivalóját, ahogy a *Hazatérés* című, az *Emlékiratok könyvének* keletkezését megvilágító híres esszéjében és a *Mélabúban*, a melankóliáról beszélve is tette a tárgyáról. Itt a vadkörtefa mesél a népről és a vidékről; az író óvatosan lépkedve a múltban és a jelenben, hogy ne ijessen rá erre a varázslatos szegletre, „csak” lejegyzí azt, amit elárul neki a világ ott önnönmagáról.

Arról beszél, hogyan avatta a bizalmába Nádat a sajátjává lett vadkörtefa.

Mindig megcsodálom ezt a nyugodt tempójú, lassú részletezésű írást, amelyben néha-néha megreppen a körülményeskedés jóleső nesze, és az íróasztal előtti szék nyikorgása. Az író, mint máskor is, tartja magát a pontossághoz és a mérsekletességhez.

Ez a vadkörtefa Nádas egyik könyvében, a *Saját halálban*, az író által készített fényképfelvételeken, fotók sokaságán is látható, a természet körforgásának megjelenítőjeként és annak az írásnak a kísérőjeként, talán illusztrációjaként is, amelyben az író szívinfarktuszának körülményeit, nehéz történetét foglalja mondatokba a haldoklás, saját haldoklása *három és fél perccel*.

A *Saját halál* szövege is tollbamondás, akárcsak a vadkörtefáé. „Boldogságnak nevezem”, mondta Nádas egyik interjújában arról a három és fél percről, majd hozzátette: „mert nem tudok jobb szót rá”.

Ha ezt a könyvet lapozom, töröm a fejemet, hogy vajon hogyan születik meg, látszólag egymástól teljesen függetlenül, az írás, és hogyan a kép, melyek aztán a műfajok közti határokat lerövidítve – valamely megismételhetetlen, egyetlen elrendező mozdulattal – egymás mellé sorakoznak, és együtt képesek megalkotni valami egészet, addig hiányzót? Ahol már nemcsak a szavak jelentése, költői értelme, és nemcsak a fotográfus kéz- és gépmozgás kelti föl a figyelmet, és vonzza magához az olvasó, a néző szemét, *tekintetét*, dolgoztatja meg az értelmét, hanem a kettő együttese, kiegészítése, szimbiózisa, egymásba folyása és egymásra következőse?

Ki-ki maga adhatja meg a választ ezekre a kérdésekre, ha tudja, „csak” bele kell lapoznia a könyvbe. De ha ilyen pofonegyszerű volna, nem érezném úgy minden alkalommal, hogy félig üres kézzel térek vissza az olvasásból. Nádas Péter októberi, akárcsak a Bátyám. Ennek a ténynek Bátyám hirtelen szívhalála óta jelentőséget tulajdonítok.

Ahogy Nagyanyám szokta mondani: fák nélkül semmi sincs el az őszben.

A Bátyámmal magunkénak éreztük az októberi napokat, és fáradhatatlanul róttuk az utat keresztül-kasul a városon. Olykor szoba elegyedtünk az ismerősökkel, pontosabban az ő ismerőseivel; a hátam mögött hagyott négy Budapesten eltöltött évtized szinte mindenkit elsodort mellőlem a szülővárosomban. Új barátokra meg, legalábbis a kanizsaiak szerint, nem tesz szert az ember egy bizonyos életkor után. Udvariasságból néhány mondat erejéig én is bekapcsolódtam a beszélgetésekbe, de aztán távolabb húzódtam, hogy ne zavargalódjak. A szokásos társalgási témákra terjedtek ki ezek a röpké délutáni eszmecserek; aggodás a betegségek miatt, vagy éppen öröm, ha valakit pirosposzsgás jókedvében láttak valamerre. A tréfás ugratások se maradtak el, és ki-ki a vérmérséklete szerint magyarázta az asznapi politikai eseményeket és városi pletykákat. Majd egy pajkos vállra csapás vagy férfias kézszorítás után Isten hírével mindenki ment a maga dolga után.

Bátyám erőre kapott ezektől az aprócska közjátékoktól. Nem is palástolta az elégedettségét, noha az önelégültség távol állt a jellemétől.

Kicsit csipett az idő, de még nem éreztük kellemetlenül magunkat. Az eső valahogy mindig elkerülte ezeket a napokat, és a Nap korongja is kibújt a felhők mögül, rendre kisütött, ha nem is fényesen vagy melegen. A körülmények ideálisak voltak ahhoz, hogy ezeken a véget nem érő sétákon, megfeledkezve az apró köznapi teendőkről, igyekezzünk megbirkózni közös múltunk egy-egy fölsejlő darabjával.

„Vajon meddig még?”

Ezzel a tilalmas kérdéssel Anyánk halála után sem számoltunk igazán, még ha tudtuk is, hogy már más senki nincs előttünk a sírhoz vezető úton a családból. Ma sem tekintem ezt a felejtés provokációjának, és nem sejték valamiféle megoldásra váró rejtélyt benne, amelyre föl kellett volna akkor figyelnem. Az emlékezés nem arra való, hogy igazoljon korábbi eseményeket, amelyeket a magunk védelmére állítunk aztán hadrendbe.

Estefelé jártunk. Már kihallatszott az ismerős kutyaugatás a kertek mélyéről. A régi Fabik Károly utcában egy hajladozó alak a lehullott gyümölcsöket gyűjtötte vödörbe, kopogott az edény fala. Elkapta a tekintetünket, ahogy a zaj irányába pillantottunk.

A fény kezdte elveszíteni maradék erejét.

Föltámadt a szél. A megmaradt leveleket kezdte söpörni.

A reszketeg bokroktól kissé imbolygóvá vált a vasúti árok szegélye, amerre az út vezetett. Valamikor, nagyon régen, még a háborús sérülések helyreállításakor, Öregapám is ásót és csákányt fogott, hogy mielőbb begyógyuljanak a város sebei. A házakat csúnya bombatalálatok érték, negyvenöt telén és kora tavaszán

egész utcasorok dőltek romba, megrongálódott a temetői híd, bombatölcsérek éktelenkedtek mindenfelé. A front megérkezésekor hatalmas pusztítás söpört végig Kanizsán. „Minden nap olyan hosszúra nyúlt – mesélte a Nagyanyám –, mintha véget sem akarna érni. Vér szivárgott a füstszínű falakból, az omladékok alól emberi végtagok meredeztek. A borzalomra senkinek sem volt kész terve. Temettünk és reménykedtünk. Az időn kívül éltünk. Szörnyű dolgot tett velünk a világ. Nélkülöztünk. De a félelemnél nem volt rosszabb semmi.”

A kórház utolsó barakkjának vonalában lámpa gyulladt, olyan, amilyen a műtőkben szokott, hideg, derengő, halotti fény.

Ez az ellenséges fény mindig ránk ijesztett.

A Bátyám lehajtotta, majd elfordította a fejét. Kereste, hogy hová nézhet. A túlparti jegenyék mögött laposan elnyúló terület húzódott, amelyen betakarítottak már. Fekete, csupasz árnyékokat láttunk mozogni a távoli fázós ágak között. Egyik-másik fát egészen a törzsig visszavágták, és ezeken a közökön jó messzire ki lehetett látni a riadt határba.

A letarolt föld hullámos emelkedővé vált a látóhatáron, varjak terített asztalává.

A táj mégis olyan lágynak látszott, mintha a kedvünkért puha faliszőnyegről elevenedett volna meg.

A kórházhoz közelítve kitört rajtunk a pánik, amit csak nagy nehézség árán tudtunk megfékezni. Egy villanásnyi idő alatt kiszáradt a szánk, és belénk nyilallt a félelem, hogy azon a kerítésen belül tör ránk majd a végzet, a szenvedés is ott fog kicsírázni, és ott fog kiterébélyesedni a testünkben öregkorunkra. Viseljük az utolsó pillanatig az idő csúfos hegeit, amelyekről ki tudná megmondani, hogy elmúlnak-e halálunk óráján?

És onnan visznek ki majd minket a „temetői áruval” a Hidegház falai közé.

Lehet, hogy mégis azoknak van igazuk, akik hisznek abban, hogy az összes utat megrajzolták az Égiek előttünk, és nincs róluk letérés.

A Bátyám októberben született, Mérleg havában, de a csillagjegy legszélén, huszadikán. Ez az életvitelében és a döntéseiben is meglátszott. Az első megérzéseire hagyatkozva minden számíthatás távol állt a jellemétől. Sohasem kettőzött meg a lépéseit. Nem tett úgy, „mintha”. Utóbb se vont vissza egyetlen szót sem, ha kimondott valamit. Ez jeladás volt a számomra is.

A mi októberi sétáink a születésnapjaink beszélgetések ünnepi formáját öltötték magukra, napokon keresztül azután, hogy leszálltam a pesti buszról a régi 7-es műútnál kialakított megállóban, ahol ő várt, fagyoskodva a városszéli szőlőhegyekről lezúduló szélben, vagy valamelyik gesztenyefa alá húzódva, ha hideg eső permetezte vigasztalanul a világot. De az érkezésemkor a legvadabb időjárás is végül mindig megemberelte magát, legalábbis mi ebben a hiszemben néztünk a közös napok elébe.

Hogy tetézzem az októberi hónap jelentőségét a Bátyám előtt, Bohumil Hrabal cseh író felöltőjéről kezdtem el mesélni. 1984 októberében egy hónapot töltöttem Prágában irodalmi ösztöndíjasként. A város és a Moldva fölött Gustav Hušák pártfőtitkár, a megszálló szovjet hatalom helytartója székel, de Prága akkor is az egyik legizgalmasabb európai főváros volt; számomra Kafka és Hašek bolyongó árnyaival kocsmákban, kávéházakban. És ez a Prága volt Bohumil Hrabalé is.

Először utaztam ösztöndíjasként külföldre, Prágába. Ösztöndíjasnak lenni kiváltságos dolog, én is annak éreztem, de erre nem figyelmeztettem minden percben magamat. Prágába azért – gondoltam – minden évben kijuthatok piros útlevelemmel is a zsebpénzemen; olcsó a repülőjegy, kettőezer-nyolcszáz forint, akárcsak bármelyik honfitársamnak, nekem is telik rá, hogy megigyak egy sört a Kisoldalon, és elnézelődjek a Lóportorony fenséges tövében. De ösztöndíjas lettem, huszonnyolc évesen hirtelen – ez még a Kádár-rendszer időszámítása –, és így minden másként alakult. Illendőnek tartom ezért, hogy beszámolót készítek az élményekről, melyek hatása alól, ha akartam sem tudtam volna kivonni magam, kitérni előlük pedig lehetetlen lett volt. Útibeszámolót senki nem igényelt tőlem, még visszatértemkor sem üzentek utánam a Szalay utcai minisztériumi épületből, ahol az ösztöndíj körüli teendőket pár héttel korábban bonyolítani kezdték. Hogy ez vajon merő feledékenységből történt (porszem került a gépezetbe), vagy az Ösztöndíjas személyiségének jelentéktelensége miatt, nehéz eldönteni, és nem is szívesen foglalnék állást magammal szemben. A hivatalosság kimérten, csak a legszükségesebb mértékben törődött ügyemmel, de ezt nem tekintettem ellenségeskedő magatartásnak velem szemben, méltóságon alulnak meg végképp nem, de hanyag hozzáállásuk ott-tartózkodásom első napján kimondott kínládást okozott nekem: jövetelemlről a csehszlovák kulturális minisztérium illetékes előadója, verébszerű, apró asszonyság, jószerével akkor szerzett tudomást, amikor a CSA-gép a ruzynei repülőtéren landolni kezdett. Emiatt nem tudott kijönni elém. „Első alkalommal ez szokás”, mondta némi habozás után. A bocsánatkérést igyekezett gyámoltalan testbeszéddel a tudtomra adni szavak helyett, még szerencse, hogy addigra valamelyest lecsillapodtam. Zaklatottságomon persze nem sikerült teljesen úrrá lenni. Ez az első prágai napom estéjén volt, melyet nem így képzeltem el. A környezet kicsit oldott rossz kedvemen, hiszen egy belvároshoz közeli szálloda elülső helyiségében ültünk, amely vendéglőként is működött: az utcai ajtaja gyakran csapódott, és elbűvölten bámultam a betévedő cseheket. De lehet, hogy túl szigorú vagyok ahhoz a naphoz, melyben elhagyatottságommal találkoztam.

A landolást követő várakozás után – nehezen teltek a percek – végül is fől szálltam egy repülőtéren buszjáratra, amelyről később kiderült, hogy jól gondoltam, egyik megállója közel esik a Hradzsín oldalában lévő minisztériumi hivatalhoz. Kezdték párásodni az idő, és lassan beleereszkedtünk a délutánba. A busz tompa puffanásokkal érkezett meg Prágába. Hogy a repülőtéren nem várt senki, azzal magyaráztam, hogy szinte lóhalálában kellett készülődni az útra. A döntő lökést az adta meg otthon, hogy kiderült, a két baráti ország közötti kulturális egyezményben rögzített tízhónapos cserekeretből – ennyit használhatott föl a „magyar fél” – összesen hat hetet morzszoltak le valakik. Ez szeptember közepén jutott a fülembe. A cserekeret rossz arányát előbb-utóbb valahol magas helyen megeléghetik, ezért tukmálták szinte rám ezt az egy hónapot, gondoltam. A szerencsés

csillagállásban közrejátszhatott az is, hogy a csehszlovák keményvonalas szocializmus nem mozgatta meg az idő tájt a magyar írók fantáziáját, a hideg politikai légkörben még lebzselni sem volt kedvük Prágában, pedig a Moldova sötét hullámai mit sem törődtek a várkastély urával, a Gonosz Főtitkárral. Benyomásaim vázlatos rajzának elkészítését tehát szorgalmi feladatként tűztem ki magam elé. Ahogy hazaértem, az első napokban az ismerősök még kérdezgettek erről-arról, de bárhogy igyekeztem is, tapasztalnom kellett, hogy mondandómban nincs, mi fölviillanyozza őket, udvarias hümmögésbe csomagolt közönyük láttán ezért idejekorán visszavonulót fújtam. Az egyhangúság beborított mindent, és a lehullott levelek életét vajon a sáros avarban hogyan lehetne meghosszabbítani? Hosszú év volt ez, 1984. Csoda, hogy a végére kidőltek hatásaink? Mit tehettem volna? Úti tarisznyám kitömve, de a portékából senki se vesz, minek is tartogatom, kinek is tartogatom? Prágának, mondtam.

A fénylő képeslapokon összefűződik a város, a széles homlokzatú házak közt résnyi ég, résnyi kékség, szinte már tapintható közelségben. Finom rezgésű a levegő, a nyílt tér elviselhetőbb a mellékutcánál, a kövezet porrózsáinál a fényben hínárosan csillámló üzlet-sorok. A város egyik végétől a másikig otthonias béke honolt. A Moldova rakpartjánál, közel a Slavia Kávéház üvegtábláihoz, vadgesztenyék kopogtak. Tartózkodóbbak az őszi színek, mint a perifériákon. A széles homlokzatú házak közt szórt fény, békés magány Prágában, délután fél három tájt. Ráérősen téblábolok, megkerülök néhány háztömböt, van amelyiket kétszer, egy-egy sarokkal továbbmerészkedve, egy-egy ismeretlen villamosmegállót meghódítva. A házak hátsó tűzfalait méregetem, az erkélyek nyugalmas íveit, a kapualjak puha és ködös sötétjét. A járda poros kövein az eldobott csikkeket, papírhulladékot. A két-három utcával kijebb kezdődő külvárost, amely akaratlanul is különbözik a korábban megszokott hangulatoktól. Aztán visszafordulok a Vencel tér felé, és a párkányokat nézem az ablakok előtt. A függönyöket. Többnyire mintásak; nagy, festett virágfejek és szirmok szecessziós lenyomataival ékeskednek. Az ablakszárnyakat azonban már csukva tartják, legfeljebb szellőztetéskor nyitják ki rövid időre őket. Pedig még meleg fénye van a Napnak, érzem, ahogy a szememmel fölítatom a sugarait. Korán van, de nem teszek érte szemrehányást magamnak. Jólesik, hogy elveszem a távolságokban, jólesik, hogy nem feszélyez semmiféle megszokott körülmény. Rábámulok az emberekre, zajos magánnyal, tolakodóan, mint valami kisgyerek. Belemászik az arcomba minden mozdulat. Örülök, hogy itt vagyok. Egy drogéria fölött ezüstrajzolatú üveglap, széttöredezve, a betűk szelein fekete piszok, esőtől és hólétől elkenődött fölirat. Méltósággal eldöcög előttem egy villamoskocsi, a síneken homok korcog, mintha a torkom kaparna cigaretta és sör után. Előbukkan a szemközti kávéház lengőajtaja, ki-be csukódik, aztán nyöszörögve megáll. Az élek között ujjnyi rés, innen is jól látszik, ahol állok. Kivehető minden: mozgás, fény, érzékeny vibrálás a tekintetekben.

Utóbb söröztem Hrabal törzshelyén, az Arany Tigrisben, emlékezetes napon, október 23-án. Csak jóval később derült ki a számomra, hogy Václav Havel az idő tájt éppen a hermanicei börtönben tengette az életét rabkoszton. Megjegyeztem, hogy a belügyminisztérium szürke, idomtalan belvárosi épülettömbjére, mely mellett jártamban-keltemben többször is elgyalogoltam, újdonsült barátaim lopva hívták föl a figyelmet. Volt, hogy az éjszakai órákban, amikor ott ragadtam valamelyiküknél, a rendőrségi URH-ra tapadt

a fülünk; sok prágai lakásban odacsavarták a rádió állomáskeresőjét. Az emberek tudni akartak a rendőrségi akcióról, tudni akarták, hogy kikre vadászik a hatóság. Az állampárti állítólag maguk szivárogtatták ki az URH-s sávok adatait. Azon a napon a könyvüzletek előtt végeláthatatlan emberszalag kígyózott, sokan székekkel és hálósákokkal felszerelve már az éjszakai órákban elfoglalták a bejárat előtti járdát. Ha a szobeszednek hinni lehetett, a nyitásra megérkezik Hrabal új könyve a nyomdából. Ólomszínű az idő, a száraz őszi Ég színtelen lepedőt terít a kialvatlan arcokra. Azon a napon, 1984. október huszonharmadikán, nyugodt este köszöntött Prágára. Szél se rebtent, a csillagok éppen csak készülődni kezdtek a háztetők fölött. Árnyak vonultak a Károly hídon keresztül. Gondoktól elnehezült arcok siettek szapora léptekkel a folyó két partja felé. Kerülték egymás tekintetét; a város köcsipkés látványába is csak néhány ügyelgő turista merült el. Egy kedélyes társaság a híd korlátjának dőlve bámulta a susogó vizet lent a sötétben. Nézelődéseim közben jobbra nappal jártam Prágának ezen a varázslatos részén, ezért a korán leszálló estben nehezemre esett a tájékozódás; az Óváros girbegurba sikátorai elnyelték az utcai lámpák szeszélyes pislogását. Időbe telt, amíg megtaláltam a Husova utcát, az ő ékességével, a messzi földön híres Arany Tigrissel. A kocsmahelyiségben testes, jóízűen beszélgető férfiak ültek hosszú asztaloknál, egymással szemközt. A durva faalkotmányokból több is volt. Az egyik asztal végénél helyet szorítottak nekem is. Emlékszem, hogy a kövezeten kiterjedt nedvességnyomok csillantak meg; nemrég törölhették föl a padlót. Hangos ajtócsapkodás hallatszott mindenfelől: pincérek egyensúlyoztak megrakott tálcáikkal. A közönség nagy iramot diktált, egyre csak ürültek a korsók és a hamutálak. Az átható füstben és meleg párában minden mozdulatomra ügyelni kellett. Akit lestem, a kedd estéket ebben a kocsmában töltötte el. A harmadik csapolást ittam, amikor megjött. Szemvillanásnyi időbe se telt, hogy áthaladt a zajos helyiségen a mosdókra nyíló szűk folyosóval szemközti kicsinyke terembe; ott az egyik sarokba ékelt padnál leült. Háromnegyedes kék felöltője szinte beleúszott a levegőbe. Pepin bácsi vonulhatott így a kora esti szürkületben a sörgyár udvarán keresztül, amikor a kávéházi kisasszonyokhoz igyekezett, hogy megjártassa valamelyik szisztémáját, amivel az osztrák vitéz újból győzelmet arathatott.

Aztán mesélni kezdtem a Bátyámnak. Belekezdtem egy Hrabal-novellába. Élet szmoking. Tetszetős a címe. Vártam a hatást. A nymburki reál gimnáziumi évekből való történet az írónak arra a korai, ocsúdó életszakaszára esik, amikor „a tartós tudatlanság üvegharangja vette körül”, ahogyan ezzel a szép metaforával körülírta az érzéseit. Rossz tanuló, osztályról osztályra bukdácsol. Számára az iskola pokoli gyötrelmek okozója. Érettségire szmokingot varrattak neki a szülei, és mint kiderült, egyedül neki volt ez a flancos ruhája. Ez végképp ledarálta az önérzetét! A többiek a féltve őrzött vasárnapi ruhájukat viselték! Nem tellett másra. Képzeld csak el! Ó, az égetni való diák ellenben szmokingban viritott! Volt mit szégyellnie!

„Pedig az életet tényleg csak szmoking nélkül érdemes élni! – vágta rá a Bátyám, és törölte egyet szemüvege lencséjén. Jellegzetes mozdulata volt ez. Bizonyos megkönnyebbülést leplezett vele.

Álmomban látom a füstoszlopot; sötét csík. Ottmaradt a gyermekkor városa fölött.

A kertben mindig kavargó a füst, ha az avart égetik. A levegő kesernyés szaggal telik meg, a füst vándorútra indul, kertről kertre száll, a távoli mezőig elér, aztán a füstoszlop lassan szétfoszlik. A kerítésközök árnyai barátságosak, táncot járnak a fűvön. Udvarok mélyén tűz serceg, az üstök mélyén lassan lávaszerűvé válnak a szilvaszemek; lekvár készül, szorgos kezek dolgoznak, a kinyúló lángnyelvek fölött megperzselődött levelek pilléi. A kései Nap fénye áthatol a fák koronáján, a kései Nap fénye a kerítésközökben jár. Neszez az idő, a jelenből visszahajózunk a gyermekkorba, kikötőből kikötőbe, szigetről szigetre. Szépnek látunk mindent; ami körbevesz minket, az szép. Álmomban látom a füstoszlopot, sűrű csík. Ott maradt a gyermekkor városa fölött. Az ember addig-addig nézelődik, amíg meglát valamit, de ezt már fekete-fehérben látja, mert a múltjából lát valami nagyon közelit, az emlékeiből lát meg valamit, és az már fekete-fehér, mert sohasem lehet többé színes. A rozsdálló árnyékok közt a füst fehér oszlopa tör föl. A füstoszlop halvány jelenlétét érzem.

Minden reggel kinézek a kertre. Minden reggel megérkezem a kertbe. Kigyalogolok a kertbe, bárhol vagyok is. Most ősz van, korán hidegülő október. Már fagytól ráncos a föld. Ősz van a kerítéseken, a tujákon, ősz van a fákon. Enyhe köd szítál. Hányszor látom a kertet. Ha elkezdeném számolni, hogy hány-szor láttam ezt a kertet, nem érnék a végére. Ebben a kertben ősszel, és most ősz van, fekete ősz, a gyümölcszetemek terhétől a föld kukacokat hizlal a hajnali harmattól lepedékes fűben. Tudom, hogy az ősz csak a saját természetes adottságával él; úgy él vele, ahogy a május él a saját harsogó zöldjével a zalai hegyhátak és szegek vidékén, úgy él vele, ahogy a fölkelő Nap nyáron a délszaki tenger kék színével világítja meg az eget, és ahogy Dánia partjainál – legutóbbi utazásom emléke ez –, a kronborgi vár lábánál az évszakok járásától függetlenül a láthatárt a sűrű borítja el. A tengerek is természeti adottságaikkal élnek; nem tehetnek másként sem délen, sem északon.

Ezeket a tengereket többször láttam. Az Adriát örökös napsütésben, nyáron, izzó kövekről, Raguzában, Fiumében és Rovinjban. Északon csikorgó hidegben is láttam a tengert, jégvilágával Jurmalában, és vasszínűnek is láttam Dánia partjainál, alig hihetően júliusban. Az Adria marad a tenger a számomra, amíg élek. Személyes, gyerekkori érintettségemből fakad, abból, hogy az ország délnyugati szegélyére, Kanizsára születtem. Ez a tenger esett a legközelebb szülővárosomhoz, ha az Adria nevét halottam, a tenger nevét hallottam. Álmodtam is róla. Szépeket. Verne Gyula után szabadon, mint a velem egykorú gyerekek. És néztem a madarak röptét; biztos voltam benne, hogy ők elrepülnek a tengerig. Olvasásom szenvedélye köt Hamlet kastélyához; az én dán királyfim Arany János feledhetetlen szellemébe van oltva.

Állok a kertben, nézelődöm. Halott körték a földön. Elkapom a tekintetemet; ez a kert haldoklik. Lezár valamit az életről számomra. Mégsem tudnék soha hátat fordítani egyetlen kertnek sem; ennek az őszi kertnek a sorsát pedig öröklé-
tig a szívemen viselem. A kert marad egyedül minden utam végső összefoglalója.

Bárhol vagyok, a lelkem egy darabja a kert után sóvárog, egy kert után, ahol a világ összes kertje jelen van.

Ezen a reggelen az eleségükért repdeső madarak elkerülték a gyümölcsöst. A madarak pedig, mondják, röptükkel kirajzolják a lehetőségeik határát. Ősidők óta így van ez.

Az ember addig-addig nézelődik, amíg meglát valamit.

A kertkapu mögötti kis pihenő a lépcsősor fölött volt, ahol a támfal tövében a magas épület homlokzata előtti kicsinyke füves rész szinte visszahajolt a drótfonatú kerítésen át az utcára; ez különös ismertetőjele volt a házsor végében fölmagasodó kertnek. Kint a lúdbőrös dombok alján magányos kutyák ugatták körbe a kerítéseket. Lassan ereszkedett le az est, a sötét sövény elrejtelte a kilátást a szemközti házakra. A falakhoz toldott fedett verandákon megült a hideg.

A magvahalt kert fölé elbírhatatlan ég von vásznat, a rózsák tövére hideg sár tapad, a lábnyom elvész az avarban, a gazdátlan fagyban lassan térdre ereszkedik az év; ezt az őszt már a halál tépi, alvadt vérfoltok a madáreleségnek otthagyt gyümölcsök. A közelítő tél előérzetében az árnyak széthúzódnak, az árnyak elnyújtóznak. Romlik a látás, zsugorodnak a nappalok, a némaságra ítélt kertben minden duplán számít, ebben a szomorúságban, amely ezt a kifosztott és megtört kertet elárasztja, minden hősiesség.

A hideg tífogával mérgesen beszurkált a ruha alá, kitevé a fázó végtagokat a fájdalomnak. A kanizsai kert mélyéről hirtelen megütötte a fületem a kásás körtek puffanásának hangja. Nem kerültem ki egyetlen őszt sem azóta, hogy megtaláltam és elraktároztam magamban, hogy aztán fölismerhessem ezt a hangot, a túlrett gyümölcs tompa becsapódását, amely megadással beteljesítette a saját sorsára kiszabott fizikai törvényt.

November derekára már megtépázott volt körülöttünk minden, a megcsúnyult utcákon és a kopott parkokban az elveszettség érzése vett erőt rajtam. A gyéren kivilágított Sétakertben meg a korai hó szaga gyűlt az orromba, amikor félve átosontam rajta, hogy a vasúti árkon átívelő gyaloghídig eljussak. Hátrálni kezdett az év, későivé változott át az évszak, mintha az öröm lángját lecsavarta volna egy láthatatlan kéz valahol messze, hogy ne lássuk szomorú arcát, és hogy a tettének következménye elől elbújjon előlünk. A sötétfekete Égen, mint a kitergetett ruhák, nedves felhők csücskei lógtak, a házeresz egész éjszaka az esőlet csurgatta a konyha sarkához állított vízgyűjtő hordóba. Még Óregapám görgette oda, valamikor bort tarthattak benne, az idő nyomai meglátszottak rajta, ezért fekete szurokkal kenték be, hogy megakadályozzák az elszivárgást. Ebbe gyűlt a sikos esővíz, és én is szívesen dugtam belé a kezemet, hogy körbe-körbe forgassam a vizet, fölkaivarjam az aljára leülepedett leveleket, amelyeket belesodort a szél az esőcsatornából. Kicsit távolabb a meszesgödör melletti kicsinyke

tócsákban kocsonyásodni kezdtek a megfeketült szilvaszemek, amelyektől olyan viszolygásom támadt, hogy szinte belebetegedtem. Lassan, megállíthatatlanul a környékünkre telepedett a kapzsi tél, hogy néhány hónapra elvegye tőlünk az eleven világot, hideget leheljen a torkából, és megkeserítse az életünket falánk sarki szeleivel, mely átfújta a letarolt dombok hajlatain, összegyűjtötte a völgyek és lapok hidegét, és odatömörítette a védtelen kerítések és a házfalak mellé. Úgy éreztük, hogy az első kemény fagyokban elenyészik az, amit mi addig szépnek véltünk, és megadja magát az elmúlásnak, hiába dédelgettük korábban. Ahogy érett a végzete, egyre aggodalmasabban figyelték az Eget az öregek az utcában tétlenül ácsorogva; igyekeztek a legjobbat kiolvasni a felhők ábráiból belőle, mert hogy mit tartogat számunkra valójában az idő, azt senki sem tudhatta. Tompaságban peregtek a napok, olyan egyformaságban, mintha gúnyt űzne belőlünk valaki, hogy az aranyló szeptemberi és októberi napsütések árát így fizettesse meg velünk.

A vak bombatölcsér, a történelem csöppnyi ásónyoma, a mi kertünk pörkszagú kísértete is lassan elfogyott a szemünk elől; a korai szürkeségbe és tompaságba szinte belevakultunk.

Az első kemény fagyokban a föld megadta magát az elmúlásnak.

Egyetlen esemény törte meg ezt a komor egyhangúságot, ha szakadó havazások kíséretében egyik pillanatról a másikra tört ránk a mindent elborító fehérség. Minden alkalommal mesebeli álomnak éreztem, ahogy egy gyapjúpléd melegében ámuldoztam a kanapén erről az engem ért hatalmas kiváltságról. Rövid idő alatt befestette a táj valamennyi aprócska zugát a hó, vastagon belepte a tárgyakat és mindent, ami csak eléje tárult. A lankadatlan hóesés a gyógyító puhaságával tüntetett ki mindent; mintha csak azt akarta volna a tudtunkra adni mindenféle alakoskodás és cicoma nélkül, hogy az élet egyetlen momentuma sem mehet kárba ezen a földkerekségen.

A zsibbadt, elsötétedett délutánokon, amelyeken addig a komorság és a mozdulatlanság ült, most engedetlen kutya módjára cikázni kezdtek a lázas fények. Neszezett a sűrű hó a villanylámpák boldog cilindere alatt. Akkor még lovaszánok is jártak a Rózsa utcában; a városi gazdák a házak mögött elterülő széles mezőket átszelve a borospincékhez használták ezt az utat. Mintha csak ők is az első, érintetlen hóra vártak volna, amely a hosszú távollét után végre megérkezett. Farsangi hangoskodás hasított bele a levegőbe, nevetések csiripelése szállongott. A lovak tompa rugdalódzása meg-megremegtette a léckerítések közeit, gőzölgött a fejük, fújtattak, csörtettek a hóban.

Mindez váratlanul történt, egyik pillanatról a másikra, szinte előzmény nélkül, mint egy hirtelen, képzelet szülte látomás, noha ízig-veéig valóság volt. A téli évszak minden megerőltetés nélkül egy szemvillanásnyi időre megcsillantotta a jóságosabb arcát, mutatta, hogy kicsoda is ő voltaképpen; hókirálynői palástban pompázott. Aztán a gyors adakozásának véget vetve néhány röpke nap múltán

húvösen elfordította a tekintetét, hogy tőből kitepje mindazt a jót, amit addig elültetett a szívünkben.

Azóta is csak az első hóesések zsongásába tudok belefeledkezni, azokba az álomszerű jelenésekbe, amelyeknek gyermekfejjel foglyai lettünk mindannyian. Igyekszem bevárni a pillanatot, hogy ez a szemem láttára történjen meg.

Azt a csodát fönt, északon éltem át, március derekán a Riga melletti üdülővárosban, Jurmalában. A szovjet időkben történt, a gorbacsovi érában. Moszkvából vonaton tettem meg az utat, tömény éjszakán keresztül; ahogy kitekintettem az ablaktáblákon, láttam, hogy fagy és sötét járt a nyomunkban, kietlen kinti világ, farkasordító idő, a leghidegebb tél, amit valaha is érzélhettem a saját bőrömön. A száraz hideg néha fölszakadt, egy-egy távoli lámpa gyöngye fénye átsütött a dermesztő vaksötéten; holdfénynek nyoma sem volt. Vágtatott a vonat, mi lassan elszunyókáltunk, s mire kivilágosodott, Tallinnba értünk.

A város utcáin és a szélesen elnyúló parkokban vastagon összegyűlt a hó; elködörgött kutyák zsinatoltak a szemétkosarak körül. Morogtak, ajánlatos volt távolságot tartani tőlük; szörzetükön véres harapások és marások szörnyű nyomai éktelenkedtek. Mástkülönben is minden meddőnek és idejétmúltnak tűnt. Az emberek sem álltak szívesen szóba idegenekkel, hiába kezdődött el a politikai olvadás, a zavarodottság tapintható volt.

Vendéglátóim könnyen túltették magukat az otlétemen, amit korántsem bántam.

Kértem a fehérre mázolt faházak között a partra. Lélegzetelállító látvány fogadott. Felhők ezüstje rezdült, a tenger tömör kristálynak hatott. Lassan fogalmazódott meg bennem a befagyott tenger képe. Bádogszürke, ahogy olvastam valakitől. Éreztem, hogy sohasem érhet a vastag jég végére a pillantásom, bár-hogy szeretném.

Semmi mást nem tettem, csak néztem a tenger fagyos szemébe.

Mintha várakoznék, pedig nem vártam senkire. Semmiféle ígéretre nem számítottam; de kitől is várhattam volna ott bármit. Még csak az utat se taposta ki senki előttem; bokacipőm alatt csontkemény homok roszogott.

Az összetorlódott jégtáblák ollójában megcsikordult a gerendákból összekapcsolott móló. Olyan hangot adott ki magából, mintha rimánkodna valami után. A fojtott neszek sejtelmessége elemi erővel hatott rám. Majd a mély csend, amely rákövetkezett. A csend az ijesztőbb. Aztán távolban a hideg balti égen is megcsikordult valami, mintha valaki megkarcolta volna egy hegyes vasdarabbal az eget.

Rövid idő múltán az ólmos felhők alól előbukkant a Nap, fénye megnövesztette a kövek árnyékát a lábam előtt.

Hideg volt a levegő; egy egész szezonra elegendő lett volna Kanizsán. A látóhatár gerincén elnyújtott tollvonásnak látszott a messzi vízi élet.

Nem vetette partra az elemek háborgását.

Az emlékezet válogat és selejtezik, és csak ritkán olyan erős is, mint a föld alól kitörő láva. Ezek azok a kegyelmi pillanatok, amelyektől a költők írnak, és nekem sokszor inkább elijedni volna kedvem tőlük, de ezt mégsem teszem, mert az irodalom hitével élek, bármily romantikus hözöngésnek hangzik is. A kései, elrongyolódott telektől, mint valami bőrbetegségtől, hamar kimerülök; a járdaszélre púpozott mogorva, zsíros és hókupacok irtózattal töltenek el. Amennyire csak tudom, elűzöm magamtól őket, hogy ne nehezedjen rám nyomasztó terhük, és ne kelljen segítségért kiáltanom az átvirrasztott éjszakákon, amikor a világ kihűl körülöttünk.

Ordító szelekkel érkeztek meg a tél előőrsei december táján, az első havak eltorlaszolták a kerti ösvényeket, a hó fogságába kerültek a fák és az udvari épületek, aludni tértek a pajták, amelyek a korábbi gazdáktól maradtak itt, és nem szolgálták már igazán semmire. A kert a tél vesztegzára alá került, és már-már sarki fagyok jártak éjszaka a Szabadhegy felől. Nappal is szél fúj, mindig csak szembe, bármerre indultunk el, az Attila utca torkolata felé, amerre a mezők vágatában a balatoni műút keskeny csíkja húzódott meg, vagy a kaposvári út irányába, ahol a sarkon Borhidáné fűszerkereskedése lapult meg egy alacsony mennyezetű kis odúban, ahová gyakran betértünk vásárolni, vagy egyszerűen csak fölmelegíteni a tagjainkat. Délidőre kicsit dédelgetni kezdett bennünket a Nap, a házakra szűrt fény is jutott, éreztük a melegét; az idő rövid órácskákra a kegyeibe fogadott, de délutánra, még az alkonyatot se bevárva, újból odafagyott a levegő mindenhez. Kemény telek voltak, Óregapám szavai szerint olyanok, mint az aggastyán tölgyek kérge, csontosak, betegek. Aztán a havazások ritkulásával a korom és kosz kelletlenül ráakódott az összetapadt hóra, megvastagította a tetejét; a házak elől a járdaszélre fölpuzózott jégkupacok barnás szeméttorlásszokká váltak. Száraz, hurutos hideg honolt a városszálen, ilyenkor – ez jobbára már januárban történt – a tél a legcsúnyább készleteit rakta elénk.

Nehéz kínját álltuk ki az időnek, bénítóan hatott ránk, eltűrnünk se volt könnyű, sokan az öregek közül megbetegedtek, apátiába süllyedtek, életük minden lelkesedést nélkülözött; el nem hagyták volna biztonságot nyújtó vackaikat a világ kincséért sem. Csak olvadáskor, a friss szelek közeledtével ocsúdtak föl tehetetlenségükből és kiszolgáltatottságukból, és keresték meg régi életük harmóniáját. Mintha kalodából szabadultak volna, feltűrték az ingük ujját, összedörzsölték a tenyerüket, és nekiveselkedtek az életnek, mert megint erősnek érezték magukat.

Amikor március végére a tavasz már kibontotta látható jeleit, és zöldülni kezdtek a kertek, megpezsdültek az aranyesőbokrok is, az utcákat meg tisztára mosták

az első záporok, az esőcsatornák, az Ég peremén futó félbemetszett bádoghengerek – legalábbis nekem hosszú ideig úgy tűnt – tenyeret formáztak, kicsinyke fészkeket az Ég láthatatlan járókelőinek. Odavonzza a szemet a magasság, az ismeretlen kupola-kékség és szürkesség, az a változékonyság, amelyet a felhők vonulása okoz, a földi megfigyelő számára minden közül talán a leggyorsabb változást érzékeltetve. Hosszan élveztem ezt a rendezetlen felhőjátékot. Szinte nem tudtam felhagyni a finom lebegés és a gyorsuló ütemű sodrás követésével, amely kiszámíthatatlanságával elragadó volt, és minden pillanatra tartogatott ünnepélyességet. Sokszor kibillantem az egyensúlyomból, meg-megcsúsztam, nem néztem a lábam elé; átgázoltam a tócsákon és a sárrögökön, csúszkáltam a jégvártyán, belebotlottam a kiálló kövekbe. Minden szívdobbanásom egy koppánás volt az Ég páncélján, amelyet azóta sem tudtam elfeledni.

Mintha hallanám, ahogy megint becsukódnak a régi udvarok kapuszárnyai, elül a kosarak zörgése a pókhálós kamrákban, az öreg kredencek nyikorgása egyre halkabb a konyhák mélyén; gyöngéden fosztja ki a leszálló éjszaka a nappal maradékát. Lopva figyelem, mi történik ezután. Az utolsó estémre készülök itthon, utána hosszú távollét vár. Nem valami idegenbe történő utazás, hanem régen megkezdett otthontalanságom veszi újra a kezdetét. Mint Franz Kafka uraságáé, aki parancsot adott, hogy hozzák az istállóból a lovát, fölnyergelve, megitatva, abrakkal ellátva az irdatlan hosszú útra. Rögvest indulni akart, kisurranni a hatalmas jegenyék alatt, hogy mi se téríthesse el tervétől. Szemével méregetni kezdte a távolságot, noha már ezerszer látta, de most olyan kihalt volt az út, mint előtte még soha. Egy nagy szisszenéssel nekirugaszkodott a távnak, belekapott az imbolygó fénybe, mely fojtogatta megdőlt alakját, de hiába, már semmi sem állíthatta meg. A zsalugátereket már betámasztották, hallottam a rigli vékony megcsikordulását a kifényesedett vaslemezen, amelyet még Öregapám szögezett oda valamikor a születésem előtt; a kerti neszek az ablakok párkánya alatt a másodperc tört része alatt elcsöndesedtek. Sötét volt, mintha fekete lepellel vonták volna be a szobát. Szinte semmit sem látni a fekvőhelyemről, de nem méltatlankodom ezen, pedig az összeszáradt deszkák réseinek biztonságába szereztek alvás előtt belekapaszkodni. Segít eligazodni abban a zűrzavarban, amelyet az éjszaka aljára magammal cipelek, és nem tudhatom, hogyan is virrad rám az a nap, amely – szerencsés esetben – életem naptárából leszakít majd egy újabb lapot.

Hogy pirkadatkor ismét visszatérjek oda, ahonnan elindultam.

Áfra János

12 ok

*Mielőtt megnyugodnánk tökéletesen
egyedül, és egyként a tökéletessel,
egyetértésben üdvözljük:*

1. *A születést.*
2. *Hogy valaki nevet kap.*
3. *Azt, aki aztán általa lesz.*
4. *Hogyha feladja egy másikért.*
5. *Mivel aztán ő is adhat.*
6. *Amíg elégedettek vagyunk.*
7. *Hogy egy nekünk kedves hazatér.*
8. *Ha az ellenség végre távozik.*
9. *Hogyha nem vallunk kudarcot.*
10. *Mert megcsináltuk, amit lehetett.*
11. *Amikor elengedtük, ami nehéz.*
12. *A verset, ami nem hall, csak hallgat.*

Rád kiáltanék

*Üdvözlégy test, és üdvözlégy hang, mi onnan feltör,
nem volt még itt, csak ezután jön majd cserzett égből,
mit nem vártál, mit nem kerestél, de vonzol régtől,
üdvözlégy test, és üdvözlégy hang, mi onnan feltör.*

*Amit hozok, nappali fényben gondolhatatlan,
sziklás mezők, tavak és hegyek, ahol csak jártam,
megremegnek az emberi nem elomlásában,
amit hozok, nappali fényben gondolhatatlan.*

*Pusztult pusztán is sokasodnak az ígéretetek,
megszoktuk már, s látjuk előre, hogy porrá lesznek,
esőben állsz, vak tanúk előtt, míg melléd érek,
pusztult pusztán is sokasodnak az ígéretetek.*

Ferdinandy György

Székács Örzse

Székács Örsét már kétszer megírtam. Anélkül, hogy tudtam volna, kiről beszélek. És most meg kell írnom harmadszor is. Örzse már nem él. És mégis, jobb későn, mint soha.

Nem, nem kezdem el harmadszorra is ezt a kis történetet. Ami már készen áll belőle, éppen csak átfutom. De van egy pont, ahol megállok. Ott, ahol formát kap egy tévedés, aminek hosszú, immáron sok évtizedes utóélete van.

Tehát vágjunk bele! A Tolna megyei svábokat bevagonírozták a háború után. A helyükbe mádéfalvai csángók települtek. Saját elmondásuk szerint székelyek.

Egy csoportjuk Bukovinából vándorolt át Szerbiába, majd onnan tovább, a háború végén. Egészen fel, Somogyország közepébe, Bonyhádon át, Kisdorogig. A bíró vezette őket, Márton Ferenc.

Mіндеz, amikor még ki sem hültek a sváb családok otthonai. A Lúd utca, amiről beszélek, amolyan hosszú árok a templom és a temető között. Ott találtak új otthonra Királyék, velük szemben pedig, a legszebb épületben, a bíró családja: Márton Ferenc és gyermekei.

Erzsébet, a nagylány az Iskolanővérek högyészi intézetében tanult tovább, húga, Anna otthon a háztartásban segített. Kisöccsük, Árpád, még nem volt ötéves, amikor én Királyékhoz kerültem. Az éhező pesti gyerekek különvonatával érkeztem. A nyári vakációban már én hajtottam ki a legelőre Királyék tehenét.

Sok emlékem nem maradt erről a családról. Volt egy nagymama és egy kamaszfiú, a Feri.

Kint, az utca hosszában patak csordogált. És ott, a domboldalban volt a legelő. Nem maradtam egyedül, egy apró, szőke lányka is mellettem legeltetett. Az Örzse. Tőle tanultam mindent, amit csak a csángókról tudok.

* * *

– Ki tud nagyobbat rittyenteni! – szólt rám ez a lányka. Aztán öt fehér kavicsot halászott ki a patakából.

– Mit csinálsz? – kérdeztem.

– Bikázom! – felelte komolyan.

Feldobott egy kövecset, és elkapdosta, apró markába szorította, amikor leesett. Binckéztünk mi is, budai gyerekek. De ez valami más volt. Ritmusosabb. Nehezebb.

– Járom az égygest – énekelt Örzse. – Járom a kéttest! Amíg csak mind az öt kő ott nem lapult a kezében.

Ez volt a bikázás. Azt akarta, hogy járjam vele én is. De nekem más kötötte le a figyelmemet. Én a lányka barna combját bámultam. És azt, ami a szoknyácskája alatt világított. Bugyit nem hordtak akkor még a lányok, én pedig most láttam először pucér combokat.

Hát én csak így bikáztam. Egy lányka lábszárai között jártam „az eggyest” ott a domboldalon.

Délután Örzse megmártózott a patakban. Mentem volna én is utána, de ezt a lányka már nem engedte meg.

Este, naplemente után énekeltünk. Örzse szokatlanul szép, szomorú nótákra tanított.

Ennyi. Véget ért az a nyár. Sokáig őrizgettem azt az öt fehér kövecset.

* * *

Évekkel később ismét leutaztam a faluba. Akkor kezdtem gyanakodni, hogy az én Örzsem és Erzsi, a Márton bíró lánya nem lehet azonos. Mert hát ez a nővéreknél nevelkedett Erzsi nem ismerte a bikázást. Aztán nem tudta velem énekelni a pásztorokodásom alatt tanult bánatos bukovinai dalokat.

Emlékszem, volt egy számárpad lent, az utca végén. Ott piritottak rám az unatkozó férfiak.

– A Kecskés Erzsi? – kérdezték nevetve. – Az Erzsi tanult lány! Nem legeltett az soha tehenet. A magáé csakis a másik, a Székács Örzse lehetett!

Mert a bírók portája alatt egy másik, velem egykorú lányka is lakott.

– Tavaly halt meg – mondták most nekem. Ő verte ki az utca végibe a tehenet.

Erről a másik Székács Örzseről hallani sem akartak a Márton bíró lányai. Igaz, hogy lent élt a telek végibe, de – így mondták – mindvégig botrányosan viselkedett.

Márton Erzsi leveleiben – mert a bíró lánya hosszú leveleket írt nekem – csak Hosszú Balbina volt a megesett szomszédlánnya neve.

Hát igen. Ezekből a részletekből kellene most egy kis pásztorlány portréját összeállítanom. Szakács Örzse történetét, akinek még a nevét is rosszul mondták a számárpadon nevetgélő férfiak.

* * *

Én pedig mindvégig egy másik Erzsit, a Márton bíró lányát látogattam. Most is az ő hosszú leveleit olvasom. Egy olyan öregasszony írását, aki sosem tanult meg bikázni, és énekelni se tudott.

Elmúltak az évek, ma már ő, Márton Erzsi sem él. Húgát, Annát még meglátogattam egy tolnai utamon. Emlékezett rám, megöleltük egymást.

A régi, öt éves kisfiú, Árpád dombóvári lakos. Vele még tartom a kapcsolatot. De ő még Budán is meglátogatott. Tőle tudtam, hogy dédunokája, Regina kívándorolt. Az Újvilágban él. Talán éppen itt, a közelemben. Talán éppen a floridai Kossuth Klub népi táncosa.

Elmúltam nyolcvanöt éves, rendezgetem a kézirateimat. Őrzöm azt az öt fehér kövecset, és egyre a kis pásztorlány, Székács Örzse balladáit dúdolom. „Ketten vagytok a szívemben, te meg a búbanat!” És hogy „Nem tud az én árva szívem soha elfeledni...”.

Péntek Imre

Ima a végső kegyelemért

Látod, barátom, üres az utca, egy-két autó, ha van,
a lázas parancsnak engedelmességgel
Maradj otthon, ma mindenki meghúzza magát.
A gyerekek távoktatással bajmódoznak, nem hiába
nézi az okos képernyőt, ahonnan órák özöne
szállítja az iskolai információt, a megoldásra
váró példát, s míg a mama-papa távol, hajtja
a kollektív gépszíjat valahol, hogy működjön az ország,
legyen meleg, villany, s az üzletekben megannyi áru –
ez hát az időnk, a járvány ideje, naponta szembesülünk
az újabb és újabb adatokkal, hány fertőzött, kezelt, gyógyult,
hánynak tett be a vírus, egy végső rohamra kényszerítve őt,
s hánynak adott végső esélyt a kilélegeztetőgép;
a szájmászok, időnk jellegzetes viselete, akaszd csak füledre
e komikus kelléket, így leszel jellegzetes alakja az utcafrontnak,
már senki sem mosolyog, inkább aggodalmaskodik,
és lesi a helyi adatokat (pletykákat) ki honnan és hová
került, jobb esetben házi karanténban kapott esélyt,
hogy kihúzza a két hetet, míg tünetmentes lesz.
Ki küldte ránk e mértéket? Milyen boszorkánykeverék főzte
kétes fazekakban az irtózatot kótyvalékot? S ki szabadította ránk a láthatatlanok
hadát, hogy a hörgők végsőt hörögjenek a szenvedés stációjában?
S hol vannak a siratóasszonyok, a halottkísérő kórusok, milyen plakátra kerül a
jajongás eufóriája? Kinek vezényletére harsannak fel a gyászkiáltások, s a leintés,
a csend, a végletes, a végleges... A földrészeket összekötő némaság. A rontás
angyala szállt fölénk? A végzet eltiportjai támadtak fel ősi sírjuktól? Talán az Úr
adósságlevelét tépik a telhetetlen szelek, s szórják elrongyolt darabokra?
Jöjj barátom, mondd el végső imádat, valamilyen kegyelemért.
Hátha megcsikordulnak a pokolbéli fogak, ártatlanságunk védelmében.

A helyzet

*A csatorna megint leszakadt,
és ismét nyerít a hintaló,
mi tartja itt a falakat,
ki az a vén alávaló?*

*Lövöldöz reánk csúzlival
három kapcabetyár,
de mégsem hallatszik a kar,
lehet, már üres a tár.*

*Egy zongorilla nemesül
szabadtéri változatban,
megtapsolják alul-felül,
és szertefoszlik száz alakban.*

Drámai hang

*Ma megint üres az éléskamra,
a helyzet ismét drámai,
ki érzékeny ez álomi hangra,
s ezt vonítással váltja ki.*

*Elöl vonul a kéményseprő,
gyászos éjfeketében,
arcán alig látszik a szeplő.
szalutál, kabátja ében.*

*A macskakórus, a híres vokál
az erkélyen lép fel,
de jól látszik az anyagi kár
terítve úrszeméttel.*

A gőzhajó

*Álmodj egy régi gőzhajót,
melyen angyalok föl-le járnak,
már betemették a folyót,
nem kellett ehhez csak pár nap,*

*a szállítmány is elakadt,
mozdultak lomha gépek,
s vitték a rozsdás súlyokat,
mint megannyi vén kísértet.*

*A kormánynál a kapitány
régi kereket forgat,
az útirány súlyos talány,
amerre a bálnák loholnak.*

Mutatvány

*A kisleány gurít malomkereket,
produkciója elég poros,
s nem ő itt a főokos,
aztán anyátlan bereked.*

*Mindez persze neki csak játék,
a babája finoman szólva kövér,
a kényesebb ízlés elalél,
a horrorérzés csupán ajándék.*

*S hallatszik a család tapsa,
mert nekik tetszik ez nagyon,
látni e cirkuszt kész vagyton,
egy kicsit boldog, aki kapja.*

Gömöri György

Január: végre havazik

*A rádióban lassú lantzene –
és kinn a kertben mintha kezdene
bőségesen havazni. Ha hull a hó,
gyerekkoromba visszaringató
emlék az, emlék s tapasztalat:
meddig görnyed a lomb a hó alatt
és hol találtnak magot a madarak?
Unokám kóstolgatja: „jaj de jó,
ennivaló a sűrű, tiszta hó!”
Ma még a legtöbb gyerek boldogabb,
miért gondolna arra, hogy pár napon belül
ebből a sima, csillogó hólepelből
csak néhány hókupac és merő sár marad.*

Kánikula, Pécs 1981

(Régi jegyzetfüzetből)

*36 fok, vad kánikula,
aki csak él, árnyékot keres,
olvad az aszfalt, verejtékeznak
ingujjas férfiak, hosszú hajú lányok.
A gyűlésen a szónok tikkadtan
tátog, míg a közönség bódult megadással
megtapsolja. A dzsámi olyan, mint régen,
de a város más, más, mint gyerekkoromban.
Pállott csönd tölti ki a Teréz utcát,
az udvaron petúnia, oleánder,
de a szelíd nagymama sehol –
most látom milyen szerény volt az a kis ház
ahonnan 44-ben elvitték őket
s ahonnan látni fönn a Havihegyen a Kálvária keresztjét*

1981–2021

Nyerges Gábor Ádám

A paraziták kevesek által ismert élete

*A gazdatest otthonosságára.
Kényelmes berendezése, nyugodt stabilitása,
az állandóság langyos, szobameleg érzete.
A kedves szavak, úgynevezett érzelmek, a
szentimentális megszokások, melyek a már
bejáratott, megszokott közzel kötődtek össze.*

Nagyobb részt ezek szóltak az elszakadás ellen.

*Viszont a gazdatest nyújtotta természeti erőforrások
visszafordíthatatlanul kiapadni látszottak, helyettük
volt egy szoba, egy tűzhely, egy esti beszélgetés
langyos unalma, az úgynevezett meghittség.
A gazdatest korlátai mind látványosabban
megmutatkoztak, s ahhoz képest amilyennek
elsőre tűnt, így is szinte csoda, hogy egyáltalán idáig
képes volt magával vinni a kínálkozó
lehetőségek, hasznos ismeretségek, kialakítható
kapcsolati hálók svédasztalsorán.*

*Igaz, szintén a kiválás ellen szólt a befektetett
energia, a berendezkedés súlyos évei, az idomítás,
belső átlényegítés fáradhatatlan órái, de hát ilyen
a paraziták kevesek által ismert élete, ilyen sok
kárba menő erőbefektetéssel, ilyen súlyos, állandó
létbizonytalansággal jár. Az ideiglenes maradás
mellett szóltak a becéző szavak is, bár inkább
csak mint a megmaradó apró nagyobb összeg
viszonylatában, amiért nem éri meg semmibe
venni a fontosabb szempontokat.*

A gazdatest, valljuk be, kimerült, erre jutott.

*Nem akarom, hogy bármi fájjon neked, jutott
eszébe, amit éveken át belülről súgott kifelé, s
ami talán ígéretként is hangozhatott volna, a
feltételeket nem ismerve. Az elszakadás legyen
hát minél inkább fájdalommentes. Az összefonódás
szimbiózisa azonban kétirányú béklyó, melynek*

elmetszése óvatos és megfontolt, sziszifuszi munkát igényel. Ha minden a terv szerint megy végbe, nincs sérülés, és a gazdatest sem feltétlenül pusztul el. Kár, hogy a terv jóformán kivitelezhetetlen, a teljesen egymásba nőtt entitások nem képesek szétválni sérülésmentesen, ez is magától értetődő a feltételek ismeretében.

Igazán ildomos lett volna feltűnésmentesen, angolosan távozni, további kellemetlenségek nélkül. A kiszakított részek határa azonban már nem volt teljességgel felmérhető, jött vele, hiszen nem a már rég nyom nélkül eltűnt perforáció mentén szakadt, a gazdatest. Annyi bizonyos, hogy többlettel távozott, míg a gazdatest kevesebb lett, belsejében létfontosságú részek tépődtek, törtek, szakadtak, de mire mindez nyilvánvalóvá vált, már nem lett volna ildomos visszanézni, elgyengülni, elérzékenyülni, felesleges nosztalgiával bibelődni. Ahogy kiért, amit csak visszapillantva láthatott volna, már beomlott a nyomában, ha tovább tétovázott volna, ha megvárja, hogy ami nem is oly rég még egy volt övele, megmarad-e, talán maga alá is temeti a törmelék.

Azért bízott benne, hogy túléli, amit épp elhagyott, egészen takaros volt, sok munkája volt benne, míg megfelelő állapotúvá tette, tényleg kár volna érte.

A későbbiekben pedig még talán hasznára lehet másnak is, ez volt épp lezárt, előző élete utolsó gondolata. Szinte felért egy érzelemmel.

A teljes égövi skála

*nem mond ő már semmit magáról
egy embert nem lehet elmagyarázni
amennyit meg mégis, felesleges
kerülgetni hát az utcán a hülyéket
elég hülyék
átlagosan kétszer is majd hanyattesik
kapkodós piruettjében
és ennyi
halkan beszél a hivatalban, előre köszön*

aztán, majd ha lesz rá ok
nem lesz
de ha mégis lesz rá ok
elválik majd, hogy ki milyen
mint az ős reggeli időjárás
benne a teljes égövi skála
nem is érdemes megpróbálni felkészülni rá
majd talán ő is összevissza fog kóvályogni az utcán
ha lesz rá alkalom, nem lesz, de ha lesz
a dologtalan, könnyűléptű emberek arroganciájával
majd erre fordul, aztán mégis arra,
hirtelen lefékez, mégis továbbmegy
körülötte meg essenek hanyatt
hajbókoljanak halk udvariassággal
mások
ezt nem lehet elmagyarázni
majd mondjon más
valami szellemeset, hogy haladjon a társalgás
és annak se sikerüljön
és akkor onnantól majd az lesz ő
és ő akkor eddig meg ez lett volna
ugyan
de azért magyarázkodhatna
feszenghetne
udvarolhatna modorosan a felvilágosultaknak
és pofátlanabban a széplelkeknek
már rohadtul valaki más
azon tűnődve közben, hogy a hajbókolók száma is
bizonyára
valami univerzális állandó
evolúciós kvótaarány
eleve, tűnődjön valaki más
tanulmányozza szemérmesen csak szeme sarkából más
egy szétment házasság szégyentelen nyomait az utcakövön
szétszórt ruhákat, egy reggeli maradékát
legyen sírhatnéka másnak a kedvenc daloktól
legyenek mások emlékei, amiktől minden pontján
félíg letépett sebtető a város
ezt majd egyszer kifejti, ha
de nem
talán nincs is mit rajta
talán, mint az időjárást
egy embert egyszerűen nem lehet elmagyarázni,
minek

Molnár Miklós

Villanyfény, hőés, hegedűszó

Kollázs Újházy László (1945–2006) verssoraiból,
Lu Ji (261–303) mondatai közé ékelve

1. *Az irodalom rendeltetése* – írja a 3. században élt taoista költő, Lu Ji *Az írás művészete* című esszéjének *A vers hatalma* című fejezetében –: *kifejezni a természet természetét.*

Újházy László fogcsikorgató eljövetele a 20. század derekára esett, amikor – ahogy *Eljövetelek* című versében olvashatjuk – *jöttek a költők csordaszámra.* Jöttek, hogy kifejezzék békeidők ökölcspásait, békegalambok párzását, az ördög megváltásait, a Hold alatt repülés természetét, a bolsevik játékvásárt – és a vécék falát is telefirkálták a valóság lenyomataival.

2. *Föltartóztathatatlan, ahogy mindenhová eljut, ahogy százmillió évet is átível.*

Két tüzes csikót fogok a végtelen pusztán. Borókát ültetek a libabőrös, érett sárga homokba, és párába kéklő reggeleken csodálkozom, hogy ágain félholdak csüngnek. Óriás nyárlevelekbe öltözöm, pajzsom és vértem zöldarany lapulevél. Nádbuzogányomat jobb kezembe fogva továbbindulok lovamon. Azt képzelem, fölépíthetem az Ősztön és Értelem Házát. Fölébredek. Egy ütés józanságában élve, céltalan csavargok a komor reggeledésben. A szemeteskukák szájai rávicso-rognak a kelő Napra.

3. *Előrenéz: mintát ad az eljövendőknak.*

– Heten a halott ládáján, meg egy üveg rum – hallom, és lemondóan legyintek. Vörös köd van: némul a szánk. Ember jön felém a zöld vetésben; arca nincsen, csak kabátja. Az orosz hullák egyre szaporodtak: kimiskárolt nemi szervük olyan természetes volt a szájukban, mintha így születtek volna. Nem élni könnyű, mondja a madár a fiainak. Az énekes madarak lehullnak, a tó vizére olajfolt feszül.

4. *Hátratekint: a régiek jelképeiről elmélkedik.*

Körülfontak bennünket legendák, mítoszok, mesék: a Nagy Konzul általment a keskeny pallón, s elrepült. Mi mégiscsak a múlt szánandó rebellisei maradtunk. Megkísért a félelem sárkányzöldje. Félek, hogy semmitől se félek. Nézem a sötétet: a Konzul nem fél. Kezem fejére katicabogár száll.

5. *Erélytelen kormányokat, gyöngye hadseregeket ment meg; fölerősíti a virtus elhaló szavát.*

A színpalak mögött a Bukás a Sikerral karöltve siet a Pénz felé, aki az istenhez és a táncosnőkhöz beszél. A táncosnők vihognak. Az isten se figyel oda. A Pénz beszél, csak beszél rendületlenül. Földrengés van a szívekben. Hitetleneknek árulók prédikálnak. Holtak testében mozdulnak golyók. A szálfraerdők, a selyemmezők kiszálltak életünkéből az észveszejtő rohanásban.

6. *Nincs oly távoli cél, ahová el ne jutna, oly finom eszme, amit ki ne fejezne.*

Leülsz velem szemben, s megkönnyebbülésed fellegeivel gondjaim elől eltakarsz. Veled minden új; a vakságom vagy. Nem értek semmit; veled maradok.

7. *Locsolja a szívet, akár az eső, s örökké változó szellemként cserél alakot.*

Söpör az ősz az életemen: családban is árván és egyedül, túlértem felén. Nem bántam meg, ha ütöttem; nem haragszom senkire. Agsűrűben cinke fázik, hull a levél szakadatlan. A parkokból eltűntek a lányok. Újságúton újságpúpok. Tán jövő nyáron, ha majd a tenger... Megszületni vagy meghalni – ugyan melyik könnyebb? Talán a halál deszantosai között megtalálom magam. Most még éldegelek, és eszem, ami van. Erősek is csak azért maradunk: rajtunk ne szánakozzanak. Valaki meghalt; hull a könny befelé. Borzasztó lesz, ha meghal az utolsó ember, és nem lesz, aki eltemesse.

8. *Fémbe vagy kőbe vésvé erényre tanít.*

A kendő ha lekerül, szemed nem takarja: becsüld meg világosságod mindig. Innen is, túlhan is messzeség. A vándor megy, az ég szürke, a levelek sárgák. A való világba világosságot csak kemény szavak vágnak. Megváltozott csöndbe értem: nem a múlt történelmébe, hanem abba a szélbe, ahová esténként leroskad az ég. Villanyfény, hóesés, hegedűszó: egyedüli öröm Johann Sebastian Bach ébenfekete zenéje.

9. *Mindennap új a húrokon és sípokon megzendülő szó.*

Orrom előtt elzúg egy berepülőlégy. Ahogy az élet rövidül, az ősz egyre fájdalmasabb. De nincs bennünk semmi félelem, amint végigpillantunk ezen a percnyi életen. Engem ne merjen senki skatulyázni!

10. *Ha eget és földet befogad az elméd, kezeden a toll semmit el nem szalaszt.*

A költészetnek ez a szíjas, konok, csak azért is derűs szegénylegénye kezdetektől holtáig a térdre soha végvári virtusához volt hű rendületlenül, az életben és a poézisben egyaránt, koncentrált egyöntetűséggel fogalmazva meg a (poszt)bolsevik társadalomban tébláboló kiskirályfi életérzését. Szó- és fogalomtörmelékekkel való virtuóz játék, balladás komorságba hajló tömörség, kopár tűzű képek veretes pontossága, intellektuális szenvedély, az érzés tisztasága: ezekből fakad verseinek ereje. Méltán híhetett „a szavak mágikus erejében”. Legjobb műveiben lélek ölt testet: egy rezignáltan is tettere, férfimunkára, akár sárkányölésre is kész jelenkori lovag nemes lelkülete. Kóbor lovag volt ebben a Don Quijotékban mód nélkül szűkölködő korban, amikor a szélmalomokról rendre kiderül, hogy gonosz óriások.

A hullámok, amiket létezésével keltett, tovább gyűrűznek a világ végezetéig. Őrizzük meg az emlékezetét, hogy rá gondolásainkból földerengen és fénybe derüljön az alakja! Mert ahogy sokan és sokszor elmondták vagy leírták már: a holtak csak miránk, élőkre számíthatnak, csak a mi gondolatainktól vetülhet rájuk fény. Ránk hagyták összes esélyüket; mintha azért húzódtak volna vissza, hogy helyet csináljanak nekünk. Méltó és igazságos hát, ha megőrizzük emlékezetünkben őket; méltó és igazságos hát, ha szavaink segítségével újra megelevenednek.

Ha Jankovác felől fúj a szél, kihallom belőle a szavad, drága barátom. Nem a költő szavát, hanem a megvalósult emberét, akinek csupán egyik – talán nem is a legfontosabb – létformája volt a költőség; a garabonciásét, a kenyeres pajtásét, a nagyszívű cimboráét, a családapáét, az ország használatában időnap előtt elnyűvődött „kemény, szilaj rakodómunkásét”.

Murányi Sándor Olivér

Folyamtánc

– Apa, dobáljunk köveket! – kéri két és fél éves kisfiam.

– Hova? – kérdem.

– A Dunába! – Tudom, nem úszom meg, le kell vinnem a folyampartra. Pár perc múlva ott szaladgál a surányi bolt előtti kavicsos szakaszon. Ha kagylót talál, gondosan zsebébe teszi. Az apró színes kavicsokat is. A nagyobb köveket szívesebben dobja a vízbe, amely ezektől nagyobbat csobban.

Mögötte guggolok, és eszembe jut a történet Augustinus Aureliuszal, aki egy kisgyereket figyel, mikor a tengerből meri a parti homokgödörbe a vizet.

– Mit csinálsz? – kérdi.

– Kimerem a tengert.

– Mikor lesz kész? – álmélkodik Szent Ágoston.

– Hamarabb, mint ahogy te megfejted a Szentháromság titkát – hangzik a válasz, és azzal eltűnik a gyerek.

Előttem is egy ilyen kisangyal van, a fiam, aki pontosakat igyekszik dobni minél messzebb, és nagyokat nevet, amikor loccsan a víz, amelynek misztériumát évek óta nem tudom megfejteni, csak nézem a délutáni napsütésben a mederben táncoló fényes vonalakat.

Mintha minden egyes hullám a saját kalotaszegi legényesét járná, saját figuráival igyekezne egyedivé válni. Egyenként megismételhetetlenek a természet történetében, amelynek itt én is részese lehetek. A Duna kavarog, áramlik, örvénylik. Forgó táncot jár ezernyi hanggal. Morajlik, zúg, kőre cseppen, kőtől csobban. Nem kék. Nem zöld. Borús időben sem fekete. Sok színben pompázik.

– Táncolunk? – kérdezem a fiamtól. Meglepve néz rám. Választ nem várva elkezdem járni a parton a gyerekkoromban tanult kalotaszegi pontokat. Helyükre kerülnek a folyam ütemére a kéz- és lábmozdulatok. Döbbenetes tapasztalni, hogy a folyamnak ritmusa van. Mintha Neti Sanyi¹ bácsi húzná a kalotaszegi húsvéti bálban!

A gyerek figyelmesen néz, abbahagyja a kődobálást, és próbálja utánozni a mozdulataim. Kezdőfigurával indítunk, ezt követi a tényleges figura jobb, majd bal lábbal, végül a zárófigura. Ezt a négy elemet nevezik egy pontnak, a képlete: ABBC. A kozák legényes tánc mellett a világ egyik legnehezebb, legvirtuózabb tánca.

1 Fodor Sándor (1922–2004) „Neti (Netti) Sanyi”, erdélyi roma primás, hegedűs.

A mozdulatsor közben nézem, ahogy fiam elkapni igyekszik egy-egy elemet a táncból, miközben önfeledten nevet. Apa és fia együtt járja – a hatalmas víztömeggel, amely Bécsből érkezik, hogy együtt táncoljon velünk. Amikor elfáradok, megállok, kifújom magam, a fiam újra dobálni kezdi a köveket.

Egy hajó halad el.

– Hajó? – kérdi a fiam.

– Hajó – felelem, majd hozzáteszem: – Tudod, kit visz? Borus Demetert, a jeles horgászt, a Dunai Liga bajnokát! Meg van kötözve egy sötétkamrában az alján! A banditák kötözték meg! – Tudom, nem érti a gyerek, ezért inkább hagyom, hadd dobáljon tovább, amíg én elképzelem, hogy Jules Verne regényében itt haladhatott a dereglye az éppen fogságba esett dunai hajóssal, igazi nevén Serge Ladvóval.

A fogoly „tökéletesen ismerte a folyam minden hajlatát, és így rájött, hogy most értek ahhoz a kanyarhoz, amelyet a Duna a Pilis hegység lábánál ír le. Nemsokára ismét keleti, majd északi irányban fognak evezni, egészen addig a pontig, ahol aztán a Duna egyenesen délnek kanyarodik, a Balkán-félsziget irányába. (...) Enyhe északi szellő fúj, aminek jó hasznát veszik majd, amikor valamivel Visegrád alatt a Duna megint kanyarodik egyet, és most már déli irányban folyik. (...) Valamivel Vác felett végre bevonhatták az evezőket, és most a vitorlának feszülő széllel a hajó gyorsabban haladt lefelé. Tizenegy óra tájt elhaladtak Szentendre előtt...”²

Révedezésemből az elhaladó hajó hangja hoz vissza a jelenbe. – Mit is keresek itt? – kérdem magamtól, majd választ nem várva félhangosan felelek: – Barátkozni jöttem a folyammal. – Ezzel azonban nincs lezárva az ügy, mert, ahogy a dunai hajós is tovább halad hazája, Bulgária felé, eléri azt a folyamszakaszt, amely felett Erdély, a szülőföldem kezdődik.

Erre gondolva újra eszembe jut a szülővárosom, Székelyudvarhely, látom, ahogy gyerekként köveket dobálunk a két öcsémmel a Nagy-Küküllőbe, majd önfeledten szaladunk haza, a Bethlen-negyedbe, ahol gyerekszobánkban a horgászfelszereléseket cserélgetjük egymás között, miközben Apánk a lakásban kialakított fotólaborjában halkán hallgatja a kazettafonból az *István, a királyt* – nehogy a szomszéd is meghallja, mert baj lehet belőle, besűgja, és kijön a szeku. Előttem van a két öcsém horgoknak és pedzóknek örülő arca, valamint a város a folyójával, amely akkor számunkra a világ közepe volt. Hova lett ez a világ? Hova lett a gyerekkorom? Mikor horgászhatunk hárman újra önfeledten? Hiányoznak most ők, akik Londonban azzal nyugtatják magukat, arrafelé nagyobb vizek és nagyobb halak vannak. Tévedtem volna, hogy a folyamhoz jöttem, ahelyett, hogy velük mentem volna, hogy hárman alapítsunk zenekart az angol fővárosban? Most már basszusgítározni is megtanulnék, csak újra együtt pergethessen ragadozóhalakra a zene szüneteiben a három fivér. Nem mentem velük, mégis úgy érzem magam, ahogy a nagyobbik öcsém érezhette magát, amikor gyerekként Stemmer barátommal együtt akartunk indulni a Bethlen-negyedből a Küküllőre

2 VERNE, Jules: Le Pilote du Danube – A dunai hajós. Ford. Bartócz Ilona. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1982. 144., 156.

tutajozni, és nem akartuk, hogy velünk jöjjön. Rohanni kezdtünk, öcsém sírva szaladt utánunk egy csomag pattogatott kukoricával a kezében. Stemmer megfordult, visszament, kiütötte öcsém kezéből a csomagot, és még megtaposta a földön... Ettől öcsém kétségbeesetten ordított, miközben a lába előtt figyelte összetaposott étele látványát, így ezalatt kerekét tudtunk oldani. Később még felnőttként is évtizedekig volt lelkiismeret-furdalásom emiatt.

Most kapom vissza? Itthagytak. Elmentek. Visszajönnek még magyar nyelvterületre? Nem tudom. Néha írnak. Néha nem. Sokszor hónapokig semmi. – Remélem, jól vannak – mormolom magamban a Duna-parton, majd összeszorul a torkom. Most a fiam kérdi: – Táncolunk? – Igen! – felelem, majd újabb kalotaszegi pontot kezdek járni. A gyerek utánoz. A folyam is. Vagy mi utánozzuk a folyamatot.

Táncolunk.

Buda Borsi

Az vagyok

*Állok égi magaslaton,
alattam az örvény vakon,
fölöttem süvítő szelek,
állok és meg se rezzenek.*

*Az vagyok, akinek láttok,
kinek áldás, kinek átok,
múlt ködbe rejtett titok,
az vagyok, akinek hívtok.*

*Az vagyok, akinek Isten
kitalált – ha van, ha nincsen.
Vagyok ember, magból nővő,
fa levelén hulló jövő.*

Kishibád

*Orrod hegyére szádra
lábujjhegyemre állva
nyakadba kapaszkodva
emelj csak fel a magosba
tarts a karodban Kedves
egeken túl is röptess
lehelj belém piros ágat
kacagó kisbabákat
dörmögő kicsi felhő
felkiáltójel erdő
locsolom könnyel-vérrel
csiklandós nevetéssel
topogó Kishibáddal
öledbe bújó lázzal
tenyérpárnámra fészkel
szíved ha dörren éjjel
s nézel a falakon túlra
a kilométernyi útra*

*s nézel a süket csöndbe
mi zenél itt örökre!*

(2020. máj. 26.)

Levél és ág

*Nem volt közel ennyire még
nem ért ide csontig a lét
ilyen közel hogy csuda már
ahogy tovalüktet a táj
Ahogy fut a tér s az idő
hasamban a kisbaba nő
szívembe fogant a szemed
te izzol a lelke felett
Te izzol az égen is át
kemence-melegben a szád
leejtve borul ki a só
keresve se lesz meg a szó
Csak izzik a névtelen VAN
s állunk benne mi szóztalan
elnémul a kinti világ
mi lettünk a levél s az ág.*

(2020. jún. 13.)

Kék

*Mélykék fátylon kúszó álom
porló falak ködlő várrom
súlyos vizek sarát gázlom
hangod várom hallom látom
szemed tükrét bordád ívét
melleden a heged színét
domborodat horpaszodat
ránccokat és illatokat
párhuzamos görbét futnak
vonalaink gabalyodnak
rajzolókat rád örömránccot
ha kergetlek is csak várlak!*

2020. júl. 10.

Orosz István

Emlékek apámról VII.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvassám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplójait olvasva kezdtem gyűjteni és leírni a vele kapcsolatos emlékeimet, de be kellett látnom, az összeállítás nemcsak róla szól, belőlem is megmutat valamit, talán többet is, mint kéne, engem is jellemez, hogy mit választok ki a sok száz oldalnyi kéziratból, s az még inkább, hogy mi jut eszembe rólok.

Az előző rész 1956-tal, a forradalom előtti időkkel zárult. Szinte kizárólag derűs emlékeim vannak, mintha mindig sütött volna a nap – írta. Ezt a napsütést azért meg kéne magyarázni! A boldogság szimbóluma lenne? Próbálok másfelé terelni a gondolatainkat (vajon csak én érzem, hogy egy srófra járnak?), de nem nagyon sikerül. Az 1948 és 1956 közti, Rákosi-kornak, sztálinista diktatúrának vagy a személyi kultusz éveinek nevezett majdnem egy évtized újkori történelmünk legsötétebb időszaka volt. Talán nem csak az újkorié. És ő boldog benne? Vajon lehet-e boldog? Túlélte a háborút, nemcsak ő, a szülei, sőt közeli hozzátartozóinak többsége is. Befejezte tanulmányait, ráadásul az ország lehető legjobb iskolájában, a lehető legjobb eredménnyel. Azonnal kapott munkát, olyat, amire vágyott, taníthat, méghozzá kiváló osztályokban, szereti a diákjait, s azok is őt. Biztos fizetése van, ami talán átlag fölöttinek is mondható. Komoly fórumokon, nagy közönség előtt tart előadásokat, s majdhogynem bármit ír, szinte azonnal megjelenik. Megnősül, fia születik, akit sikerül megóvni az országra – legerősebben éppen Kecskemétre – lecsapó gyermekbénulás-járványtól. Megbízhatónak tűnő társaság veszi körül, s a Pesten hagyott baráti körrel is levelező kapcsolatban marad. A napsütés persze nemcsak jelképes, igazi napsugarakat is jelent, sokat van családjával a természetben, kihasználják a tanároknak járó, az átlagosnál hosszabb vakációkat, utaznak, kirándulnak, élnek. Ebben a képben már én is ott vagyok: kirándulunk, utazunk, élünk... A „rettenetes kor” húszas éveinek második felére esik, de mikor legyen az ember boldog, ha nem huszonhárom és harmincegy éves kora közt? Azt persze, hogy tényleg boldog lenne, nem fogja kimondani, s nem is várom, hogy leírja, ismerem annyira, nem keresi a fausti pillanatot semmilyen értelemben.

A *Memoár* előző fejezeteinek olvasói már ismerhetik azt is, mi van a másik serpenyőben, az árnyékos oldalon, tudják, amit a lelke mélyén már a huszoneves fiú is sejt, a politikától függetlenített élet merő illúzió.

Láttam-e vajon az Állami Áruház sarokablakában kialakított szegénykirakatot? Vagy csak képzelem, hogy láttam? Amikor Benedek István Gábor könyvében, az *Aranyhomokban* olvastam, nem az újdonság erejével csapott arcon, úgy rémlett, láttam, látnom kellett, csak valami ösztön visszanyomta a mélybe, a múltba, egy előző életbe, a tudattalanba. „A kamrában teljesen élethű módon, spárgákon két-három sózott füstölt oldalas, továbbá szalonna, pár szál kolbász lógott a keresztrudakról, a sarokban kisebb-nagyobb bődönben zsír,

egy teknőben csöves és morzsolt kukorica, amott tojasok, néhány tömött zsák, nyilván terményeket rejtve. A kirakat közepén, egyértelműen a saját öreg székén, a tanyás gazda ült. Vastag, elhasznált flanelinge fölé kopott lengyelkét, báránybőr ujjatlan kabátkát húzott. Csizmás lábát kinyújtva tartotta, mint valami eldőlt felkiáltójelet. Rettenetesen élethű volt a jelenet...” A kirakatra belülről ragasztott papírcsíkra festett mondatot még nem tudtam elolvasni, azt is BIG könyvéből másolom ide: „A rejtegető, a felhalmozó a nép közösét lopja el!” Miért? Miért? Miért?... Tele volt a szám a sok miérttel, be se bírtam csukni, holott már tudtam, nem minden miéltre lehet jó feleletet adni, olyan választ, amit megértek. De olyat sem, amivel beérvén. Az volt az érzésem, a helyes feleletet a felnőttek sem ismerik, azért húznak tovább a kirakattól, azért terelik másfelé a beszédet, mert van, amire nincs, nem is lehet értelmes magyarázat.

Talállok néhány fekete-fehér fényképet 1956 nyaráról. Ötöt. Csépan készültek, én vagyok mindegyiken. Az évszámot apám írta ceruzával a hátoldalukra, a nyárra az elszabadult vegetáció utal, meg az, hogy kantáros rövidnadrágban, csíkos, rövid ujjú ingben látszom rajtuk. És persze az obligát napsütés. Nem tudom, ki csinálta a fotókat, milyen filmre, miféle fényképezőgéppel. Túlexponált, homályos felvételek, az egyik kép nagyításánál elmozdult a negatív is. A cakkozott szélű kártyákat barna foltokkal hintette tele az idő. Próbálok megtalálni mai önmagam a kisfiú tekintetében, mozdulataiban. És persze próbálok a kort is felfedezni, a hátteret, az ötvenhatot. Természetesen nem emlékszem már akkori érzéseimre, de a félszeg viselkedés, a feszengő engedelmesség átsüt a képeken. 1956-ban nem volt fényképezőgépünk, valaki idegen állíthatott a gép elé, már menekülnék, de illedelmesen várok. Talán szólnak hozzám, és én kényszeredetten válaszolhatok. „Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van ... abban, ahogy a gyermek idegennek felelget.”

A forradalmat megelőző eseményekről (az SZKP XX. kongresszusáról, a Petőfi-kör vitáiról, Rákosi felmentéséről, Rajkék temetéséről) csak felületesen, újságból, rádióból értesültem. A történeteket egyrészt a diktatúra enyhülésének, másrészt a párton belüli személyi ellentétek megnyilvánulásának láttam. Gerőt nem becsültem többre Rákosinál, Rajk rehabilitálását – emlékezve belügyminisztérségére – nem az igazság érvényre jutásának, csak a Rákosival való leszámolás jelének láttam.

A diákok és a kollégák megbecsülése, a szakfelügyelővé történt kinevezés, a fiatalon megkapott magas kitüntetés (kiváló tanár), meg persze a sok előadás és publikáció miatt azt érezhette, hogy egyre nagyobb tekintélye van, s hogy e tekintély birtokában büntetlenül mondhat le a szakfelügyelőségről, térhet ki a megyei művelődési osztályon fölkinált állás elől, zárkózhat el a politikai megbízásoktól, sőt még a felszólítást – lépjen be a pártba – is visszautasíthatja. Azt írja ugyan, hogy távol akarta tartani magát a politikától, megjelent irodalomtörténeti tárgyú írásaiiban azonban fölsejlik mégis a véleménye. A meg nem jelent írásokban pedig ez a vélemény már manifeszt. „Az ideológia jármába fogott irodalomtanításról” írt vitacikkét nem közölték (a rendszerváltás után jelentette csak meg egy másik, 1949-es, szintén visszautasított írásával együtt a szegedi egyetem Actája), ami talán érthető is, hiszen például a tankönyvek jellemző Petőfi-kliséje ellen – „az irodalom fegyver” – így emelt szót: „A tanulók tudatában ez a megállapítás így módosul: az irodalom bunkósbot. Egyszerű kéziszerszám, nincs vele más probléma, mint az, hogy ki üt, kit üt, kinek az érdekében üt. Hogy a tanulókat meggyőzzem a Petőfi költeményéből levont általánosítás szűkösségéről, meg szoktam kérdezni őket, mi a véleményük ezek után a Szeptember végén című költeményről. Két nézet alakul ki. Egyik szerint – valami homályos szimbolika révén – az is politikai mondanivalót fejez ki. (Ennek a nézetnek a képviselői lesznek negyedikes korukra vulgáris elméletgyártók, akik minden műbe képesek akármit belemagyarázni; gyakran ők jutnak be a tanulmányi versenyek döntőjébe.) A másik rész, a többség szomorú lemondással vagy cinikus kajánsággal állapítja meg, hogy ezek szerint a Szeptember végén értéktelen.”

Egyszerű kulturális eseménynek indult az 1956. október 6-án Kecskeméten rendezett irodalmi est is, még ha az Írószövetség szeptember 17-i közgyűlése után, meg persze a kiválasztott dátum, az aradi tizenhármak napja miatt, lehetett is számítani némi feszültségre.

Október 6-án a TTIT irodalmi szakosztálya vitát rendezett irodalmi életünk kérdéseiről. Pándit, Sánta Ferencet és Csoórit hívtuk, Pándi az utolsó pillanatban lemondta a jövetelt.

Fazekas Lajos filmrendező *Vidéki srácok* címmel dokumentumfilmet forgatott a forradalom kecskeméti eseményeiről (lesz még szó Lajosról is meg a filmről is), amelyben apám előszóban is fölidézte az estet. Az elhangzó mondat mögöttes jelentését – „Pándi nem jött” – a hangsúly segít megérteni: Pándi természetesen nem jött. A kommunista Pándi Pál akkor egy másik nézőpontot jelentett volna, nyilván a meghívót ismerve és a meghívottak nevét megtudva, érezte, ha vitára kerülne sor, kisebbségben maradna, még akkor is, ha apám a közös Eötvös collegiumi múlt miatt valószínűleg nem élezné személyes konfrontációvá a vitát. Noha Pándi hiányában nem alakult ki vita a színpadon, mert a három főszereplő egységesnek látszott egy később kardinálisnak tűnő kérdés megítélésében, az est, a túl határozottra sikerült vélemények és az indulatos hozzászólások miatt mégis megérdemelte a parázs jelzőt. A kardinális kérdés nem volt más, mint a szocialista realizmus. A „szoc-reál”. Pontosabban az, létezik-e egyáltalán ilyen irodalmi irányzat.

Noha apám a *Memoárban* is, meg itt a *Forrásban* is, *Az én 1956-om* című írásában megemlékezett az eseményről, de talán „tényszerűbb” lesz, de legalábbis „hivatalosabb”, ha egy bírósági jegyzőkönyvből másolom ide az aktuális passzust. Ehhez persze előre kell futni jó másfél évet, s meg kell előlegezni, amit a körülményes fölvezetés után amúgy is sejt az olvasó, hogy komoly büntetés járt a szocialista realizmus kapcsán elhangzott dehonosztáló szavakért.

Jegyzőkönyv

Készült a népi demokratikus államrend elleni büntett miatt dr. Orosz László ellen indított bűnügyben a megyei bíróságnál 1958. évi március hó 18. napján tartott nyilvános tárgyalásról. Az ügyész kérésére a bíróság mégis zárt tárgyalást rendelt el. (*Attól féltek-e vajon, hogy a szocialista realizmus vizsgálata kapcsán a rendszerre nézvést veszélyes titkok kerülnek nyilvánosságra? Inkább hiszem, hogy a vád egyre nyilvánvalóbb abszurditása aggasztotta őket. – O. I.*)

Elnök felolvassa a megyei ügyészség 1957. Bül 452. számú vádiratának indítványi részét. A Bp. 160. § 2. bek. alkalmazása mellett feltett kérdésekre Dr. Orosz László vádlott lényegében a következőképpen nyilatkozik: A vádat megértettem, nem érzem magamat bűnösnek. A vád tárgyává tett cselekményeket nem követtem el ... 1956. október 2-án a TTIT a „Hírös hét” keretén belül egy irodalmi ankétot szervezett. Az ankétra Budapestről Csóri Sándor költőt, Sántha Ferenc író és Pálfi Pált hívtuk meg. (*Helyesen: Csoóri Sándor, Sánta Ferenc és Pándi Pál. – Sánta Ferenc íróként h nélkül írta a nevét, de az igazolványában a h is ott volt – O. I.*) Pálfi Pál az utolsó pillanatban a meghívást lemondta, magát a meghívás alól kimentve. Az ankétot a TTIT Clubjában tartottuk meg, amelyen kb. 100-120-an, pedagógusok, diákok vettek részt.

Tanácsvezető: ismerteti a vádlott rendőrségen tett vallomását, mely szerint elismeri, hogy a szocialista-realizmust tagadta és magát a szocialista realizmus, mint irodalmi irányzat létét kétségbe vonta.

Vádlott: Amikor a rendőrségen kihallgatásom alkalmával feltették azt a kérdést, hogy milyen szovjet ellenes nyilatkozatom volt, azt válaszoltam, hogy szovjet ellenes nyilatkozatot nem tettem.

Beszólított: Kancsár Sándorné sz. Gyetvai Margit 50 éves mélykúti születésű kecskeméti lakos, országgyűlési képviselő, érdektelen tanú, a törvényes figyelmeztetés után a követ-

kezőket adja elő: A vádlottat 1956. október 2-án a TTIT-ben megtartott irodalmi ankéton láttam először. Majd az ellenforradalmi időszakban többször találkoztam vele a Megyei Tanácsnál, a Nemzeti Bizottságban. Az irodalmi esten két budapesti író, Sántha Ferenc és Csóri Sándor műveikből adtak elő, majd szóba került a szocialista realizmus. Nem tudom, hogy a problémát ki vetette fel. Azonban tény, hogy Dr. Orosz László a szocialista-realizmus tényét tagadta. Ezzel kapcsolatban Madarász tanár azt az észrevételt tette, hogy miként tagadhatja az orosz nyelv tanítását, ha ő is orosz nyelvet tanított, erre Orosz válaszként azt válaszolta, hogy erre kényszerítették.

Azt nem tudom, hogy a vádlott milyen vonatkozásban tagadta a szocialista realizmust. Határozottan mondta, hogy nincsen szocialista realizmus. Az orosznyelv tanításával kapcsolatosan a kérdést hozzá Magyaródi, vagy Madarász elvtársak tették.

Ügyészi kérdésre: A TTIT-ben szovjetellenes hangulat alakult ki. Rendkívül feszélyezett volt a hangulat. Az ülésen Orosz László elnökölt. Kijelentette, hogy az orosz nyelvet csak azért tanította, mert erre kényszerítették.

Beszóltott: Madarász László 42 éves, pozsonyi születésű, kecskeméti lakos, gimnáziumi igazgató, érdektelen tanú törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A vádlottat mint tanárt 1948 óta ismerem. Jól képzett irodalmi szakember. Eötvös kollégiumban végzett szakfelügyelőként is működött. Több cikket írt irodalomtörténeti vonatkozásban. A TTIT irodalmi szakosztály elnöke volt, tagja volt a Katona József társaságnak is. A Kiskunság irodalmi folyóirat szerkesztőbizottság tagja volt. Részt vett a kulturális program kidolgozásában is.

1956. október 2-án nem a TTIT, hanem a Hazafias Népfront és az MSZT rendezte az irodalmi ankétot a Hírös Hét alkalmából, amelyen részt vett Csóri Sándor költő és Sántha Ferenc író. A TTIT részéről mi csak a termet bocsátottuk rendelkezésre, a házigazda szerepét töltöttük be.

Csóri Sándor verseiből, Sántha Ferenc novelláiból adott elő. Ezt követően a hallgatóság közül kérdéseket tettek fel. Ezzel kapcsolatban Sántha elmondta, hogyan zajlott le a Petőfi körben a Déry Tibor féle vita. Az ankéton megjelent Csóri és Sántha a szocialista realizmussal kapcsolatosan olyan álláspontra helyezkedtek, hogy az nem létező, vagy ki nem fejlődött irodalmi irányzat. Én magam az írók felé felszólalásomban szóvá tettem, hogy ha van szocialista gazdaság és kultúra, miért nincs szocialista realizmus, mivel magyarázzák annak tagadását.

Orosz László felszólalásában szóvá tette, hogy a szovjet irodalmi művek közt is vannak művek, mint például A Csendes Don, amely nem tekintendő szocialista realista műnek. Azonban ő a szocialista realizmus létezését nem tagadta, sőt kifejtette, hogy szükséges a szocializmus építéséhez egy szocialista irányzat a művészetben is. Nem emlékszem már arra, hogy a vádlott tett volna olyan kijelentést, mely szerint nincs szocialista realizmus, úgy fejtegette, mintha nem volna kidolgozva. Egyes művek szocialista realista voltát nem vonta kétségbe.

A vádlott észrevétele: A tanú bizonyíthatja, hogy vele négy szemközt lefolytatott beszélgetésem során nem voltam a népi demokrácia ellen. 1957 tavaszán Tolsztojról és Dosztojevszkijről tartottam előadást a szocialista realista irányzat keretén belül.

Tanú: Ifjúsági irodalmi előadás volt 1957-ben a TTIT-ben, ahol a vádlott a legheylesebb szempontból foglalt állást a szocialista realista művészetrel kapcsolatban. Magánbeszélgetéseink során nem tapasztaltam, hogy a vádlott a népi demokratikus rendszer ellen foglalt volna állást.

A beszóltott: Lengyel János (*Helyesen: Lengyel Dénes – O. I.*) 47 éves kisbócsai születésű budapesti lakos tanszékvezető a központi pedagógus továbbképző intézetben, érdektelen tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A szocialista realizmust meghatározó tétel rendkívül egyszerű. Zsdanov elvtárs fogalmazása szerint olyan művészeti irányzat, amely a szocialista fejlődés elősegítését célozza, annak szolgálatában áll. 1956 év folyamán Lengyelországban, hazánkban és a Német Demokratikus Köztársaságban a szocialista realizmus nem egyenlő módszerrel fejlődött ki. Cél az, hogy a művészek versenyben mutassák be alkotásaikat a többi alkotásokkal. A szocialista realizmussal szemben elfoglalt álláspont szempontjából másként kell értékelni a költőt, a tanárt és a művész munkáját. A művész a témáját választja a szocializmust építő területről. A tanárnak a terv szerint kell állást foglalnia. Ha a művész a szocialista realizmust nem veszi figyelembe, mint alkotót el kell marasztalni. A tanárnak a haladó hagyományokra kell támaszkodnia. A szocialista realizmust a többi irányzattal együtt kell ismertetnie. A szocialista realizmus léte vagy nem léte körül folyik a vita, másrészt pedig a szocialista realizmus kérdésén belül vannak nézeteltérések. Szocialista realizmus van, léte fennáll. A kérdés más irányzatok létjogosultsága körül forog. 1956 év folyamán voltak olyan próbálkozások, amelyek megkísérelték a szocialista realizmus létezését kétségbe vonni. Ez az irányzat az Irodalmi Újságban látott napvilágot.

Ügyészi kérdésre: Élőszóval is hangzottak el olyan vélemények, amelyek kétségbe vonták a szocialista realizmust.

A vádlott védőjének kérdésére: 1952-ben ismertem meg Orosz Lászlót egy tanfolyam során. Haladó magatartást tanúsított. A leghaladóbbak közé tartozott. Egy évvel ezelőtt jártam Kecskeméten és az 1956 év során felmerült pedagógiai problémákról beszélgettünk vele. A kecskeméti viszonyokról érdeklődtem. Nem tett említést arról, ami a vádiratban szerepel. Fejlődését figyelemmel kísértem. Említést tett arról, hogy a Kiskunság irodalmi folyóirat szerkesztőségében aktívan részt vesz. Az volt a benyomásom, hogy Orosz László dolgozni akar. Osztályában egyetlen diák sem akadt, aki az orosz nyelvet nem akarta volna tanulni.

Vádlott észrevétele: Madarász tanú szóvá tette, hogy a szocialista realizmus kapcsán szóba került a Csendes Don című regény értékelése. Ebben a műben nincsenek pozitív hősök, ami a szocialista realizmus alapja. Viszont a kritikai realizmus alapján keletkezett műveknek lehetnek, azokban található pozitív hősök. Az első gimnáziumban Aczél Tamás „Szabadság árnyékában” című költeményét tanítottuk. Ami szerintem nem volt helyes. (Aczél műve nem költemény, hanem regény. Az Irodalomtörténet 1956. februári számában jelent meg a vádlott recenziója a középiskolák számára kiadott Magyar Irodalmi Olvasókönyvről. Kifogásolja benne A szabadság árnyékában beválogatását, és feltűnő a többi szocialista realista típusú mű iránti mérsékelt lelkesedés is.)

Tanú: A vádlottnak igaza van. Aczél Tamás művének tanítása hiba volt. Tisztában vagyunk vele, hogy Aczél Tamás hogyan visszaélt a népi demokrácia bizalmával. Ami a szocialista realizmus belső ügyét illeti merev meghatározásokhoz csatlakoztunk, amit a vádlott, mint lelkiismeretes tanár joggal felvetett. Részletkérdések javításával foglalkozott, amit egyesek a szerencsétlen helyzetben a vádlott részéről megnyilvánuló támadásnak vettek.

Beszólintott: Tóth Ferenc 46 éves nagyhalászi születésű kecskeméti lakos, Országos Nevelőintézet igazgatója, érdektelen tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1952. augusztus elsején kerültem Kecskemétre, mint a Megyei Tanács Vb. Oktatási osztályának vezetője. Ettől az időponttól kezdve ismerem a vádlottat. A magyar szakos szakfelügyelő véleménye szerint a legkiválóbb képzettségű tanárok közé tartozott. Nincs tudomásom arról, hogy tanári teendőin kívül külön irodalmi munkásságot fejtett volna ki.

1956. október 2-án irodalmi vonatkozású előadás volt a TTIT-ben. Ezen részt vett Csóri költő és Sántha író. A vendégek műveikből olvastak fel. Ezt követően vita volt, amelyet

Orosz László vádlott, mint az ankét elnöke vezetett. Ezen az ankéton sokan vettek részt, tanárok, pedagógusok, tanácsi vezetők. Számukra nem emlékszem. Egyik hallgató felvetette a szocialista realizmus és a kritikai realizmus közötti eltérést. Csóri Sándor költő adott választ, amelyben tagadta a szocialista realizmust, egyébként megjegyezte, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban nyilatkozzon Dr. Orosz László, mint szakember. Orosz felszólalásában kifejtette, hogy ebben a kérdésben állást foglalni kényes dolog, mert a múltban tanítottunk olyasmit, ami most nem állja meg a helyét. Ennek valóságában nem hittünk. Ennek kapcsán utalt a híres biológiai vitára. (*A szovjet áltudomány Lenin- és Sztálin-díjjal dekorált nagyjait, a genetika helyett a micsurini hibridizációt hirdető Liszenkót és az élő sejtek spontán keletkezését „felfedező” Lepesinszkáját 1956-ban már Magyarországon is kezdték kritikálni.* – O. I.) Mindenesetre felszólalása nem volt szerencsésen megfogalmazva.

Vádlott védőjének kérdésére: Orosz László felszólalása az irodalmi ankéton nem fokozta a feszültséget.

Beszólított: Gila János 29 éves gátéri születésű kecskeméti lakos, népművelési előadó a megyei tanácsnál, érdektelen tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1953 óta ismerem a vádlottat, aki tanárom volt, magyart tanított. Nem volt tudomásom arról, hogy orosz nyelvet is tanított volna. 1956 októberében a TTIT-ben megtartott irodalmi ankéton részt vettem. Felszólalások során a szocialista realizmus problémáival kapcsolatban kérdést intéztem a jelenlevő pesti írókhoz. Feltett kérdésemre Sántha Ferenc válaszolva egy orosz íróbarátjának a véleményét mondta el. A szocialista realizmusról bírálólag nyilatkozott. Nem emlékszem, hogy az irányzatot elismerte, vagy tagadta volna. Dr. Orosz László is szólásra emelkedett és elmondta, hogy a szocialista realizmust nem így tanította, megjegyezve, hogy a tematika szerint történt a tanítás. Nem mondta azt, hogy a szocialista realizmus tanítását rákényszerítették. Ez alkalommal a vádlott is kritikával illetett szocialista realista műveket.

Védő: Ismertetés végett az iratokhoz becsatolja a V/1 – V/13. sz. alatti iratokat, valamint a vádlott munkásságáról szóló különböző újságokban, folyóiratokban megjelent irodalomtörténeti és irodalmi vonatkozású cikkeit, tudományos értekezéseit, továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának a vádlott munkásságával kapcsolatos nyilatkozatát.

(A becsatolt iratok közt az utolsó egy orvosi igazolás arról, hogy a vádlott István utónevű fia beteg.)

Nagyon komoly betegségem nem lehetett, mert ott voltam a nyilvánosnak meghirdetett, de megkezdése után azonnal zárttá nyilvánított tárgyaláson. A folyosón ácsorogtunk anyuval, s szinte nyári napsütésre emlékszem. Pedig a reggeli Népszabadság mást jósolt március 18-ára: „változó felhőzet, néhány helyen kisebb havazás. Mérsékelt szél. A hőmérséklet alig változik. Várható legmagasabb nappali hőmérséklet 2–5 fok között.”

A tanúvallomások szerint Csoóri Sándor verseiből, Sánta Ferenc pedig novelláiból olvasott föl, arról azonban nem szól a fáma, mely műveiket választották. Irodalmár körökben Csoóri 1953-as *Röpirat* című, az *Irodalmi Újságban* megjelent verse meglehetősen ismert lehetett, s talán az is köztudott volt, amit én csak Ungvári Tamás visszaemlékezéséből ismerek, hogy először a Király István és Szabolcsi Miklós által főszerkesztett *Csillagnak* adta, ahonnan épp Ungvári dolga volt, hogy kicenzúrázza. Bizonyára a *Röpirat* miatt esett Csoórirra a választás. Előtte van *Felröppen a madár* című kötete – az apámnak szóló dedikációban megörökítve a kecskeméti vitaest dátuma –, s benne a nevezetes költemény. Mai szemmel nézvést túl didaktikusra sikerült, a publicisztika határán egyensúlyozó, önvád-dal elegy panaszvers, amelyet két hittévő vallomásos záró versszak föl is old. Négy sort azért ideteszek, amelyek „ütősek” lehettek a helyszínen. „Nem hittem el, hogy élhet itt

olyan, / ki sunyiságba bújva boldogan / úszhat a jólét langy habjaiban, / ügyelve gonddal társai szavára.”

Az, hogy Sánta Ferencet a *Sokan voltunk* című elbeszélés alapján hívták, szinte nem is kérdés. Első írása volt, amelyet máris Móricz *Hét krajcárja* mellett emlegettek. Természetesen ott van az esten apámnak dedikált kötetben, a *Téli virágzásban* is. Az *öreg ember és a fiatal* viszont nincs a könyvben, talán nem volt még kész a nyomdába adásnál, persze ha kész, akkor sem kerülhetett volna bele. A hurok- és csomókészítés fortélyait ismertető párbeszéd során fokozatosan derül ki, az öreg a hóhérszakma részleteibe avatja be ifjú segédjét. Valahol úgy emlékezett apám, hogy a két meghívott közül Sánta volt a „keményebb”. Ha tényleg felolvasta *Az öreg ember és a fiatal*, akkor magyarázni sem kell, miért.

„Az irodalmi est végeztével szűkebb körben a Hírös étteremben folytatódott a beszélgetés” – olvasom egy „ellenforradalmi” eseményekről szóló tudósításban. Noha bizakodtak, s talán érezték a változások szelét, afelől azért nem lehetett kétségük, hogy „figyelve vannak”, nemcsak a színpadon, de a Hírös vendéglő sarokasztalánál is.

A meghívott íróknak tudtommal sosem rótták föl a kecskeméti esetet, bár '56 után mindkettejük életrajzában a „hallgatás időszaka” következett. Sántát nem ismertem, Csoórit is csak alig. Egyszer úgy volt, leülünk valahol beszélgetni, aztán beteg lett, nem jött el. Egy könyvét küldte maga helyett, egy esszékötetet. Benne egy rejtélyes dedikáció: „Orosz Istvánnak..., te jól tudod, miért.”

A fenti összeállításban egyelőre csak a tárgyalás szocialista realizmussal kapcsolatos vallomásait gyűjtöttem ki. Akadtak persze mások, talán komolyabb vádpontok is, szóba fognak kerülni hamarosan, előbb azonban a vád tanúját illene bemutatni. Kancsár Sándorné született Gyetvai Margit 50 éves, mélykúti születésű kecskeméti lakos azt állította, hogy a vádlottat 1956. október 2-án, azon a bizonyos „szocrealos” irodalmi ankéton látta először. Vajon tényleg?

Elöttem a *Bács-Kiskun Megyei Népiújság* 1953. április 26-i, vasárnapi száma. A negyedik oldal kövér betűs cikke így indul: „Gyönyörű ünnepre, az országgyűlés képviselőinek megválasztására készül hazánk szocializmust építő népe. Május 17-én a választási urnák elé vonulnak a magyar nép milliói s szavazatukat adják azokra, akik áldozatos munkájukkal, a szocializmus felépítéséért folytatott következetes harcukkal bizonyították be: méltók arra, hogy dolgozó társaikat képviseljék népköztársaságunk törvényhozásában.” Az írás fölött, mintegy a témához kapcsolódóan a keretes hír arról tudósít, hogy 28-án, kedden előadást és ankétot rendez a kecskeméti népfrentbizottság Mikszáth Kálmán regényéből, a „Két választás Magyarországon”-ból. Előadó: Orosz László tanár. A következő mondat az ugyanazon a helyszínen, a szakszervezetek megyei kultúrotthonában rendezendő ismerkedési estről ad hírt, melyen Kecskemét választópolgárai találkozhatnak képviselőjelöltjeikkel. Nem állítom, hogy a képviselőjelöltek biztosan meghallgatták a Két választásról szóló előadást, azt sem, hogy az előadó ott maradt a képviselőjelöltek bemutatkozásán, legföljebb azt, hogy ha máskor nem, akkor és ott akár találkozhattak is volna. Kancsárné ugyanis nem akárki volt, Bács-Kiskun megye parlamenti képviselője, a megye országgyűlési képviselőcsoportjának elnökhelyettese a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer színeiben tíz éven keresztül folyamatosan. Meglepően sok képet találok róla, hisz az MTI fotósai mint kuriózumot követték a parasztkendős, népi lajbiban és bő szoknyában pózoló honanyát a neogótikus falak között.

Két választás Magyarországon. Akinek nem mondott semmit Mikszáth neve, a címről annak is eszébe juthattak az előző választások, a köztudatba „kékcédulásként” bevonult 1947-es, amelyen a csalások ellenére még érvényesült a politikai polarizálódás, s a '49-es – Kancsárné akkor került először be –, amellyel megkezdődhetett a sztálini típusú 95

százalékos diadalmak sorozata. 1953-ban a többpártrendszer már rég a múlté, a népfront legfőljebb díszlet, ám a közelgő választások előtt valami látszatkampány mégiscsak beindult, meggyőzendő a népet, egy emberként kövesse a „Magyar Dolgozók Pártját és a bölcs tanítót, Rákosi Mátyást”. Vajon felkérték-e az előadót, hogy tartson a választásokhoz illő előadást, vagy maga hívta föl a szervezők figyelmét, hogy a Mikszáth-regény bemutatása mily szépen passzolna az eseményhez? Katánghy Menyus története a politikusok léhűtő életmódja, a korrupció bemutatása és a manipulálható választók fölötti ironizálás miatt is mulatságos élmény, meg persze az élvezetes mikszáthi történetmesélés okán. Vajon Kancsárné ismerte-e a könyvet, hallotta-e az előadást, észrevette-e az aktualizálást, vagy elmagyarázta-e neki valaki a népfrontos elvtársai közül, hogy az előadásba bele-belekuncogó közönség nem is a fél évszázados mesén, hanem voltaképp rajta, s a vele egyívású képviselőkön derül? Ha volt valami fobia a négy általánost végzett földművesben az ilyesféle előadásokon összeverődő értelmiségiek iránt, az 1956-ra alighanem fokozódott, annak az évnek a nyarán lett ugyanis tagja a parlament kulturális bizottságának. Erdely-Grúz Tiborral, Veres Péterrel, Ladányi Ferencsel együtt ült a testületben, meg azzal a Lukács Györggyel, aki csak olyan többszörösen összetett mondatokban volt képes fogalmazni, amelyekben minden második szó megértéséhez az idegen szavak szótára szükségeltett.

De vissza a kronológiához, 1956 októberéhez. A *Memoár* és *Az én 1956-om* című írásból próbálom meg összerakni az eseményeket. Három nappal a szocreális skandalum után értelmiségi ankét volt a megyei tanács kultúrtermében, hasonlóan nagy érdeklődés mellett. Nemcsak a két rendezvény közönsége lehetett azonos, de a *Népújság* tudósítója is. Az október 4-i számban: „őszinte hangú, őszinte szavú, rég áhitott beszélgetés volt ez...”. Az október 7-ikiben: „rég nem hallottunk Kecskeméten ilyen férfias, bátor hozzászólókat...”.

Nem nagyon emlékszem az 5-i értelmiségi ankétára, amelynek Erdei Ferenc és Mód Aladár volt az előadója. Jobban egy Erdeivel való szűkebb körű beszélgetésre a TIT irodájában. Óvatos visszafogottsággal határolódott el a rendszertől, saját korábbi szerepvállalásától is.

20-án fenn voltam Pesten a Katona József Színházban Németh László Galilei-jének bemutatóján. Katona Piroska szervezésében többen is fölmentünk. A bemutató hangulatát izzították a lengyel eseményekről érkező hírek.

A 23-i pesti eseményekről csak 24-én reggel értesültünk a rádióból. Kecskeméten még nyugalom volt, tanítottunk is. A rádióból tudtam meg, hogy az előző délutáni tüntetés a fővárosban fegyveres összecsapásra vezetett. Először azt hittem, győzött a hatalom, az erőszak. Azután szinte óráról órára erősödött bennem, bennünk a bizakodás: az egyetemisták tüntetése győztes forradalomra vezethet. A helyi lap 24-én különkiadásban közölte, hogy újválasztották a Központi Vezetőséget és a Politikai Bizottságot, Nagy Imre lett a miniszterelnök. Felhívást tettek közzé a harcok beszüntetésére, statáriumot hirdettek. A 25-i számban Nagy Imre szózata jelent meg a magyar néphez, 26-án közölték: Kádár Jánost választották meg a Központi Vezetőség első titkárának. A személycserék azt látszottak bizonyítani, hogy a pártban felülkerekedett az ellenzék. De olyan gyanút is keltettek, hogy így akarják leszerelni a gyökeres változást kívánó ifjúságot meg támogatóját, az értelmiséget. Kecskeméten pedagógusok keresték fel a megyei művelődési osztály vezetőjét: továbbítsa a miniszterelnökhöz tiltakozásukat fiatalkorúak statáriális bíróság elé állításával szemben. Az osztályvezető megtagadta kérésük teljesítését.

A kecskeméti harcokról nincs más emlékem, mint az, hogy ötéves kislányomat féltve a szoba védettnek vélt sarkába húzódtunk.

Igen, napra pontosan ötéves voltam 24-én, a lövöldözés alatt az ajándék építőkockákból fölépülő csodapalotáról pedig írtam már korábban. Hogy mekkora harcok folytak a városban, mennyi áldozattal jártak, azt Fazekas Lajos dokumentumfilmjéből, a *Vidéki srácok* harmadik részéből próbálom rekonstruálni. Lesipuskás embervadászatok, statáriális utcai

kivégzések, a cigányváros páncélosokkal való lerombolása, kamaszgyerekek elpusztítása ... A terror leginkább egy Gyurkó Lajos nevű vezérőrnagy nevéhez fűződött, akinek a vadászrepülőgépekről indított gépágyúsorozat volt a specialitása, s hogy elrendelje, elegendő volt, ha az összeverődő civilek a Himnusz éneklésébe fogtak. Az anyai ágon orosz származású parancsnok ellen végül saját katonái is fölláztak. Október 31-én a szovjetekhez szökött, hogy november 4-e után a megszállókkal visszatérve újrakezdhesse ámokfutását. (A Kádár-éra kezdetén komoly politikai posztokkal megjutalmazott Gyurkó egy idő után kezdett kínessá válni a vezetésnek, előbb egy sertéstelep igazgatója lett, majd miután kitudódtak rendszeres lopásai, onnan is elküldték, végül benzinkutasként fejezte be karrierjét.)

Az október 24-e óta növekvő feszültség 26-án robbant. Először az üzemekben és a gyárakban kezdték leverni a kommunista jelképeket, majd a városban tüntetésekkel, a vörös csillagok leverésével, a szovjet emlékmű megrongálásával és rabok kiszabadításával folytatódott a felkelés. A hatóságok a kezdeti ijedelem után több sortűzzel oszlatták fel a tüntetést, amely fegyveres csoportokra szakadva többek közt a Czollner tér, a cigányváros, a Budai kapu és a vasútállomás közelében folytatta az ellenállást. A hatalmas túlerőben lévő hadsereg október 28-ra számolta fel őket. Úgy tűnt, hogy a régi vezetésnek sikerült megőriznie a befolyását, fővárosi fejlemények azonban átértékeltek az eseményeket. A pártvezetés zöme a kezdeményezést megragadó Nagy Imre programja mellé állt. Megjelent a kormány tűzszüneti felhívása, sőt a kecskeméti polgári lakosság elleni kegyetlen fellépés irányítójának, a szovjetekhez átszökött Gyurkó Lajosnak a felelősségre vonása is napirendre került. A forradalom eredményeként sorra alakultak az új, demokratikus szervezetek, a munkástanácsok, amelyek rákényszerítették a megye vezetőit, hogy utat engedjenek a politikai kibontakozásnak, noha azok igyekeztek továbbra is hatással lenni az eseményekre azzal, hogy a fontos pozíciókba saját híveiket próbálták beszuszakolni. Többé-kevésbé ez történt az október 30-án, a megyei tanács épületében megalakult Bács-Kiskun Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság esetében is. A párt, a tanács, a szakszervezet, a DISZ, a Hazafias Népfrent és a TTIT kádereit néhány tekintélyes értelmiségi próbálta ellensúlyozni.

30-án eljött hozzám Madarász, közölte, hogy a párt javaslatára bevélasztanak az ideiglenes megyei nemzeti bizottságba, s hívott, menjek el az alakuló ülésre. Nem akartam menni. Ha nem is így, lényegét tekintve azt feleltem: „Egyétek meg, amit főztetek.” Nem sokkal rá egy katonai autó jött értem. Némi alkudozás után most már ráálltam, hogy elmegyek.

A megyei tanács épületében a népfrent helyiségében volt az ülés. A bizottságban ott volt a megyei első titkár (Daczó József), a megyei tanács elnöke (Dallos Ferenc), továbbá Magócsy Géza, a megyei bíróság elnökhelyettese, Papp Géza református esperes, Szendy Jenő orvos, Szabó Lajos gépgyári mérnök, Bognár Károly és Pataki Ferenc mezőgazdászok, Madarász László tanár, a TTIT titkára, Borszéki Lajos és Mádi Lajos DISZ-titkárok. Mészöly Gyula elnökölt (azt hiszem, ő volt akkor a megyei népfrent elnöke, országgyűlési képviselő, kitűnő mezőgazdasági szakember, paradicsomnemesítő). Kezembe nyomott egy már kész szöveget, nézzem át, jó-e a fogalmazása, ha szükséges, javítsak rajta, s diktáljam le a gépirónőnek.

Lediktáltam. Ebből formálták később azt a vádat, hogy november 3-án olyan körlevelet fogalmaztam és diktáltam, amelyben párttagok letartóztatása szerepelt. Közben a már megfogalmazott szöveg folytatásáról vitakoztak. Nem álltam meg, hogy bele ne szóljak.

Kifogásoltam, hogy a megyei művelődési osztály vezetője megakadályozta a pedagógus szakszervezet miniszterelnökhöz intézett levelének továbbítását, amelyben azt kérte, fiatalkorúakat ne állítsanak statáriális bíróság elé. Javasoltam, hogy a szovjet tiszték megürült lakásait, amelyekbe most „aki kapja, marja” alapon költöznek, korábbi, ráutalt igénylőknek adják, megemlítve, hogy Urbán Sándor kollégám várandós feleségével egy parányi szobában lakik a gimnáziumban. Abból,

hogy tartsanak szabad választásokat, a szabad szó kihagyását javasoltam, mert ennek a jelentése az elmúlt években ellenkezőjére változott (Szabadság!, Szabad Nép, szabad szakszervezet stb.). Nem látom értelmét, hogy a szovjet csapatok kivonulását követeljük, amikor szemünk láttára vonulnak Dunaföldvár felé. Kérjünk inkább tájékoztatást a kormánytól, hogy tudtával és beleegyezésével-e. Végül egyetértéssel fogadott javaslataimból – erős átformálással – később vádpont lett ellenem.

A bizottság a sajtóval való kapcsolat tartását bízta rám, a Népiújság a Nemzeti Bizottság lapjaként fölvette a Petőfi Népe címet. „Legalább megtanítod az újságírókat magyarul fogalmazni” – mondta derűs egyetértést keltve Mészöly.

Ha jól emlékszem, 30-án kora délután, de lehet, hogy 31-én délelőtt került sor az iskolában arra, hogy megszavaztatták a tanárokat, meg akarják-e tartani az igazgatót, vagy újat választanak. Állítólag a megyei (vagy a városi) művelődési osztály vezetője adott erre utasítást. A titkos szavazáson Szabó Adorján nem kapott bizalmat. Ennek az lehetett az oka, hogy ő eleve úgy állította be, lemond, s lemondását elfogadjuk-e. Új igazgató választására azonban nem került sor, a tanárok háromtagú igazgató-tanácsot választottak (Szemerey, Szóts, Orosz), s mi megállapodtunk, hogy az igazgatással továbbra is Szabó Adorjánt bizzuk meg, mi csak tanácsainkkal, s a testület által ránk ruházott tekintélyünkkel kívánjuk támogatni. Dóczinak így is rosszulett a dolog.

Már ez után a választás után zajlott le hasonló a városi művelődési osztályon is. Ezen is részt vettem a gimnázium képviselőjében. Úgy emlékszem, egyhangúlag, vagy legalábbis nagy többséggel váltottuk le Székelynét, s választottuk meg Vágó Dezső bácsit. Megható volt, hogy „Isten nevében” vette át a tisztséget.

Az újság szerkesztőségében kétszer vagy háromszor voltam benn, inkább híreket hallani, beszélni, mint ellenőrizni vagy utasítani. Egyetlen cikk kéziratáról mondtam véleményt, ezt volt tanítványom, Benedek Pista írta (most Benedek István Gábor névvel a Népszabadság munkatársa – a „most” alatt azt a dátumot kell érteni, amit apám a Memoár '56-tal foglalkozó fejezete alá írt: 1987. október 16-át. – O. I.); azt javasoltam neki, álljon el a közlésétől. Ez már november 1-je után volt: Nagy Imre bejelentése után, hogy kiléptünk a Varsói Szerződésből, bukott ügynek láttam már a forradalmat. A mi bizottságunk felvette a forradalmi jelzõt, a párttagok kiléptek vagy kizárták őket, Magócsy vette át a vezetést. Én is távozni akartam, 2-án csak Magócsy kérésére maradtam benn a bizottság ülésén, 3-án már nem mentem be, ennek a napnak a délelőttjén a piarista gimnázium dísztermében városi diákgyűlésen voltam több kollégámmal.

November 4-én tulajdonképpen az következett be, amire számítottam. Kora reggel Tóth Lászlóval találkoztam az Ady Endre utcán. Nagymarosi Kálmánhoz, a városi tanács elnökehez ment. Tóth László a városi nemzeti bizottság elnöke volt, s most szükségesnek látta Nagymarosit figyelmeztetni: nekik sem történt bajuk az elmúlt napokban, elvárja hát, hogy a bizottság tagjait se bántsák a következőkben. Tóth Lászlótól még '56 nyarán hallottam: Kádár a jövő embere. Most igazolódni látszott, nemigen hittem azonban, hogy vezető szerepe tartós lesz. Úgy gondoltam, az ő kormánya csak olyan átmenet, mint Peidlé volt '19-ben. Ha hosszabb lesz is ez az átmenet, előbb vagy utóbb visszatér Rákosi és garnitúrája.

A pedagógus szakszervezet november 26-i gyűlésén a követeléseket tartalmazó pontok átfelvezésében való részvételt és felolvasásukat meggyőződés nélkül vállaltam, csupán azért, nehogy gyávának tartsanak. Ugyanígy s ugyanezért nem zárkoztam el az elől sem, hogy részt vegyek december elején egy értelmiségi összejövetel szervezésében. Talán olyasmi is motoszkált bennem: lássuk, tényleg szabadabb vagy toleránsabb-e a Kádár-rendszer, mint Rákosié volt.

Bibó kibontakozási tervzetétől, a Nagybudapesti Munkástanács megalakulásától, fővárosi értelmiségi csoportok, főként az Írószövetség állásfoglalásától ösztönözve december elején értelmiségi gyűlést akartunk rendezni. A kecskeméti származású, hazalátogató Révész László jogászprofesszor is biztatott erre bennünket.

Szükségesnek tartottuk, hogy engedélyt kérjünk a szovjet megszállóktól is. Egy oroszul tudó társammal (már nem emlékszem, kivel) elmentem a szovjet parancsnokságra. A bennünket fogadó

tiszt telefonon felhívta a megyei pártbizottságot, s oroszul tudó társam szerint azt kérdezte, letartóztatasson-e bennünket azonnal.

Я должен их арестовать? Ja dolzszen ihh áresztováty? – ideírom fonetikusan is, amit apám csak a tolmácsa segítségével értett meg, ugyanis nem tudott oroszul, nota bene néhány oldallal korábban Kancsárné tanúvallomása szerint kijelentette, nem akar többé orosz nyelvet tanítani. Sok oroszul beszélő értelmiségi volt Kecskeméten, tanárok, egykori hadifoglyok, mégis ő vállalta, hogy bemegy az oroszlánbarlangba. Nehogy gyávanak tartsák? Nyilván félt, december elején már javában zajlottak a letartóztatások, bevezették a rögtönítélő bíraskodást, lefoglák a munkástanácsok vezetőit és felfüggesztették az Írószövetség működését. A békés tüntetésekre sortűz volt a válasz. Megkezdődött a magyar történelem egyik legsúlyosabb politikai leszámolója. Ilyen körülmények közt öngyilkosság lett volna engedély nélkül megrendezni az értelmiségi fórumot, arra viszont, hogy a szovjet városparancsnok engedélyt adjon rá, vajmi kevés esély volt. Miért ment mégis oda? A mondást – demokrata az, aki nem fél – alighanem úgy értelmezte át: aki nem mutatja, hogy fél. Talán példát is akart mutatni, félünk ugyan, de ezt ne lássák rajtunk. A másik ok, amiért odament, a kíváncsiság lehetett. Ha az oroszok a Rákosi-rezsimet leváltó, a néhány hete még a forradalmi követelések mellett ágáló Kádár hatalomra jutatói, vajon lehet-e értelmesen beszélni velük? Ha nem is tudott oroszul, az orosz irodalmat azért jól ismerte, amiből arra következtetett, hogy az orosz lelkeken is eligazodik. Talán úgy vélte, a parancsnok majd értékeli a vakmerőségét, amiről könnyű a *Háború és békére* terelni a beszélgetést, mondjuk rögtön az elején a medvével való virtuskodásra, meg arra a jelenetre, ahogy egy tiszt az emeleti ablakpárkányon egyensúlyozva fogadásból megiszik egy teljes üveg rumot. A városparancsnok, úgy látszik, nem készült Tolsztojból.

Ha jól tudom, a parancsnokság, a városházával szemközt, az eredetileg Érseki Helynökségnek épült, majd az ÁVO által használatba vett és a helyiek által „kékítőnek” átkeresztelt épületben működött (a pincében verték kékre a környékről behozott kulákokat, talán az Állami Áruház székenkirakatában üldögélő gazdát is). Én mindenesetre oda képzelem. Később, nagyfiú koromban a városi rendőrség székelte itt. Amíg a sorsáról diskurálnak a telefonálók, ő kibámul az ablakon, odalenn az ablak alatt egy nagy, fehér kő jelzi, itt hasadt meg szíve Kecskemét legnagyobb fiának.

A szovjet parancsnokságon történt „követjárás” egyébként az ENSZ Magyar Kérdést Vizsgáló Különbizottsága előtt is szóba került. A Svájcba menekült Révész László az időpontokra is emlékezett. December 16-ra tervezték a gyűlést, és december 10-én járt apám a szovjeteknél. Révész a nevét tapintatosan elhallgatta, nyilván ugyanabból a megfontolásból, amiért a sajtóját sem hozta nyilvánosságra – OOO néven szerepel a jegyzőkönyvben –, nem akarta itthon hagyott rokonait veszélybe sodorni, s persze a forradalom résztvevőit sem kompromittálni.

Az élet lassanként visszatért a rendes kerékvágásába. Sok örömről telt Istvánban, akinek óvodai produkciói kitűnő képességekre vallottak.

Belátom, nem illő új bekezdésbe fogni az iménti mondat ürügyén. Ha emlékszem is valamire az „óvodai produkciók” közül, azok nem igazi emlékek, inkább szüleim emlékei, leginkább anyámé, aki az óvo nénim tanára is volt, vagyis az óvónőképző intézet gyakorló óvodájában közelről figyelhette viselt dolgoimat. Amire legjobban, szinte filmszerű pontossággal emlékszem, az egy hazajövetel az óvodából a nap végén. Most is látom, télikabátos, csúszós, ködös idő, késő délután. Ahhoz, hogy hazajussunk, át kell kelni a Széchenyi körútnak nevezett széles úttesten, ami egyúttal a Szegedről Pest felé vivő országút kecskeméti szakasza volt, egészen a várost megkerülő gyűrű megépüléséig. De nem lehet átmenni, mert folyamatosan jönnek a tankok, szorosan egymás nyomában,

nincs köztük annyi hely, hogy átszaladjunk. A sárga keramittéglákon hangosan dübörögnek a nehéz testek, csikorognak a láncfalpak. Mindegyik tankból hosszú vessző nyúlik az ég felé, utólag visszagondolva alighanem rádióantennák lehettek, akkor valami gyámmoltalan fegyvernek hittem, ami a könyvekben látott huszárkardok nyomába sem érhet. Állunk anyuval a Kuti bolt előtti sarkon, a Lugosi utca (most Kápolnának hívják – igen, a *Forrás* utcája!) végén. Kuti Béla bácsi, a kereskedő is előjön, fehér köpenyére barna bekecset vesz, szemüvege a homlokára tolva, piros ceruza van a füle mögött. Képtelenség átjutni a túloldalra, ahol a kút áll, az a kút, ahonnan már csak egy sarokra van az utcánk. A kút és a Kuti – véletlen egyezés, én persze azt gondolom, a bácsit azért hívják Kutinak, mert épp a kúttal szemközt van a boltja. Noha azon a szakaszon a körút nem igazolja nevét, nem hajlik körre, egyenesen fut, vagyis ha a sor végén az utolsó tank fölbukkanna, azt messziről észre lehetne venni, a várakozás közben leereszkedő, s egyre sűrűbbé váló köd azonban egyre többet tüntet el a közeledő és persze a távolodó járművek közül. Három-négy vörös csillagos tanknál több se balra, se jobbra nem látszik. Amikor a sarokra érünk, már jó ideje jöhetnek, mert sok ember topog a bolt előtt, mind az átkelésre várnak. Az út túloldalán is egyre többen ácsorognak – tíz-tizenöt lépésnyire lehetnek, vagy hatvan évnnyire, ha innen nézem. Nem lévén más dolguk, talán unaloműzésből, talán azért, hogy másokat, leginkább engem elképezzenek, hangosan számolják a tankokat. Akkor már elég jól tudtam számolni én is – na tessék, mégis előjönnek a produkciók –, azt is sejtettem, hogy a számok sora nem ér véget a tíz ujjammal, a Kuti-féle vegyeskereskedés és a kút előtt álló, a tankok közti hézagokon egymásnak átkurjantó népek azonban ijesztő számokat is ismernek. Huszonkilenc, harminc, harmincegy... Anyu, talán hogy elterelje a figyelmem, azt ajánlja, topogjunk egy helyben, mintha mennénk, vagy inkább ugráljunk, hogy ne fázzunk meg. Vajon tankból lesz-e több, vagy olyan számból, amit a felnőttek ismernek. Ötvenhárom, ötvennégy, ötvenöt... Áll mellettünk, átjutásra várva egy stráfkocsi, a kucsmás, ködmönös hajtó, látva, hosszú várakozás lesz, lekászálódik a bakról, köp egy hosszút, pokrócot dob a lovakra, és zabos tarisznyát köt eléjük. A két paci fölváltva emelinti meg a farkát, gőzölgő sárga kupacok pottyannak a sárga keramitra. Hetvennyolc, hetvenkilenc, nyolcvan... Úgy képzelem, ha a számok előbb fogynak el, mint a tankok, valami borzasztó történik, ami túltesz azon is, hogy soha többé nem jutunk haza. Nem emlékszem, mikor és hogyan ért véget a nap, arra azonban igen, hogy óvodai produkció lett az élményből, mindenhova tankokat rajzoltam ugyanis, vastag csövű, láncfalpas járműveket – anyu hernyótalpasnak hívta őket –, mindegyikből hosszú vessző nyúlt az ég felé.

1957-ben állítólag az óvodában is megjelentek a szovjet katonák. Szívesen írnám, hogy fölvettem velük a harcot, de bevallom, egyáltalán nem emlékszem rá, holott az óvo nénik anyámnak már így adták tovább, ő meg később apámnak. Alighanem mindegyik továbbmondás során erősebb kontrasztot és csillogóbb színeket kapott a történet, s ha élénkebb lenne a fantáziám, talán már látnám is magam, ahogy fakardomat kirántva utat mutatok az ellenségnek. Ha valamiből következtetni lehet rá, hogy óvodás elmémben nem csupán odaillő eszmék zsi bongtak, az a környezetemben egyre gyakrabban elhangzó mondat, a „nicht vor dem Kind”. Ezt ne a gyerek előtt beszéljük meg!

Ha az 57-es lázadásról nincs is emlékem, egy három évvel későbbi demonstrációt azonban pontosan fel tudok idézni, igaz, a legyőzendő „célcsoport” meglehetősen különbözött. Az Úttörőházban a *Tamás bátya kunyhóját* játszották. Talán nem ez a legelső színházi előadás, amelyet láttam, de az első, amit föl tudok idézni. Az *Országos Rendező Iroda* által szervezett országjáró vándorelőadás volt, telt házas, csak azért nem írom, hogy a csilláron is lógtak, mert nem emlékszem, vannak-e csillárok a kecskeméti Úttörőházban. Találok egy fényképet a *Népművelés*ben és több hírt is a korabeli lapokban. Háromfelvonásos darabról írnak, de határozottan mondhatom, Kecskeméten az elsőt sem sikerült befejezni. Kiabálás,

füttyögés, dobolás kezdődött, amikor a gonosz rabszolgartató megjelent a színen, s elképzelhetetlen volt, hogy túlharsogja a közönséget. Amikor szegény négereket korbácsolni kezdte, az U szöges csúzik is előkerültek. Összement a függöny, kijött a rendező könyörögni, ám az egyszerezőség kedvéért őt is kifüttyültük. „Színfal-hasogató álpátosz, érzelgősség, egysíkú figurák, rémdráma...” – olvasom a kritikákat – meglepően sokat találok –, bár azt hiszem, a gyerekdemonstrálók zöme – engem is beleértve – nem a kifinomultabb dramaturgia érdekében tüntetett. 1979-ben jutott eszembe újra a Tamás bátya, egyik első hivatalos megbízásom ugyanis épp a Radványi Géza által rendezett film plakátja volt. De nagyon előreszaladtam. Vissza 1957 elejéhez és apám *Memoárjához!*

Jólesett a tanítás a nem kívánt szünet után. Lassanként elcsitultak az iskolában a kedélyek, nagyobb kilengés nem is volt, csak a decemberi sztrájk idején próbálkoztak a diákok is – szolidaritásból – hasonlóval.

A decemberi sztrájk eredményességében nem bízom, egy kijelentésemet azonban később vádként használták ellenem. Két kollégám tanúskodott, hogy szót emeltem mellette. Egy kolléganő aggályoskodására, hogy a sztrájkoló munkások nem kapnak bért, azt mondtam: ez most számukra nem anyagi kérdés. A sztrájk napján több diák nem jelent meg az iskolában, az én osztályom teljes létszámmal távol maradt. Azzal mégsem vádoltak, hogy én bírtam rá őket. Bizonyára nem akadt közöttük, akit rá tudtak volna venni arra, hogy – hamisan – ezt vallja. (Kollégáim között akadt, aki tanúskodott ellenem, tanítványaim között egy sem.)

A diáksztrájk miatt érdemes újra befűzni Fazekas Lajos filmjét, a *Vidéki srácokat*. A kamera előtt apám társaságában a sztrájkoló osztály néhány diákja ül.

Fazekas Lajos: Az osztálykönyvünk néhány lapja ötven év óta az én birtokomban van. Ezek az osztálytársaim neve mellett Orosz László aláírásával osztályfőnöki megrovás található.

„Osztfőn. megrovás az osztály előtt az iskola 1956. dec. 10-én történt elhagyása miatt. 1957. III. 26.”

Orosz László: Hát ehhez te hogy jutottál hozzá?

F.L.: Valaki azt mondta nekem, hogy el kell tüntetnem a nyomaimat. És akkor én kerestem egy alkalmat, és kiteptem az utolsó lapot, mert én az utolsón szerepeltem, de hogy ne legyen gyanús, hogy csak az utolsó lap hiányzik, kiteptem még néhányat előlről is.

Fehér István: Diákcsínyként éltük ezt meg, éppen egy dolgozatírástól mentett meg bennünket a sztrájk, az osztály fogta magát, elhagyta az iskola épületét, és a délelőttöt az állomás várótermében töltöttük.

F. L.: Első órád lett volna?

O. L.: Első.

F. L.: Mit terveztél arra az órára?

O. L.: Dolgozatot íratni.

F. L.: Ezt tudhatta az osztály?

O. L.: Hát persze. Megmondtam.

F. L.: Miből?

O. L.: Úgy emlékszem, hogy latinból.

Bodóczy László: Az osztály kivonult a kisbugaci vasút Rávagy téri végállomásához.

F. L.: Miért pont oda?

B. L.: Mert az volt legmesszebb, ott fűtöttek, ott meleg volt. Ott volt büfé.

O. L.: Még a délelőtt fölmentem Bodóczy Lászlóhoz, Laci apjához, aki akkor a megyei bíróság elnöke volt, mondtam neki, hogy nem látom értelmét, hogy a gyerekek sztrájkoljanak, mert attól itt semmi változás nem lesz. Ha a munkások beszüntetik a munkát, annak igen, annak van gazdasági következménye, hogy a diákok nem mennek iskolába,

az lehet a rokonszenv megnyilvánulása, de nagyon kockázatos. Ezek a gyerekek az idén érettségiznek, egyetemre akarnak menni, nem lenne jó, ha ezt fölhasználhatnák ellenük.

Tóth László: Jól mutatja az iskola humánus szellemét, hogy egy ilyen dologért osztályfőnöki megrovást kaptak, az ugyanis semmi.

O. L.: Nyilván erre az iskola vezetése adott utasítást, hogy osztályfőnöki megrovást kell adni, de aminek aztán nem volt az a következménye, hogy év végén nem kaphattak példást magatartásból.

F. L.: Az év végén mindenki példás lett magatartásból.

O. L.: A tanári szobában Csongor Edéné, akire talán emlékszel is...

F. L.: Hogyne, nagyon jól. Fizikatanár volt.

O. L.: ...azt mondta, hogy a munkásoknak nem kéne sztrájkolniuk, mert levonják a bérükből, mire én azt mondtam, hogy hát ez azért most mégsem anyagi kérdés. Két kollégám azt állította, hogy ezzel én állást foglaltam a sztrájk mellett.

F. L.: Szabó Adorján egyszer azt javasolta, tartsatok irodalmi délutánt a szülők számára.

O. L.: Mondtam, nagyon helyeslem, én például József Attilát szavalnék. Mit? A Levegőt. Ja, azt nem lehet.

F. L.: A Levegőt nem is tanítottad?

O. L.: Dehogynem tanítottam. Mondtam, hogy ezt a harmincas években írta.

F. L.: Megtennéd, hogy elmondod?

O. L.: Nagyon szívesen. ...

*Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.*

*Aktákba írják, miről álmodoztam
s azt is, ki érti meg.*

*És nem sejtetem, mikor lesz elég ok
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.*

Van a fenti beszélgetésnek egy rejtélyes mondata, amit ott és akkor ugyan az összes résztvevő értett, utólag azonban elkel hozzá némi magyarázat. El kellett tüntetnem a nyomaimat – mondta Fazekas Lajos. Vajon miért? Ő eredetileg nem tartozott az osztályba, Makón volt gimnazista, és amikor kitört a forradalom, az ottani diákság vezetője lett. A bukás után édesanyjával és testvéreivel Kecskemétre menekült, míg édesapját, aki makói rendőrkapitányként a forradalmárok mellé állt, letartóztatták. Lajos az érettségi évében járt, természetesen be akarta fejezni a gimnáziumot, amit csak titokban tehetett meg. Valaki apám osztályát ajánlotta neki. Mivel csak 1956 decemberében csatlakozott a IV. B-hez, ezért szerepelt F betűvel kezdődő neve ellenére az osztálynapló legutolsó lapján. Nem csak az osztályfőnök, az osztálytársak is pontosan tudták, mi várna Lajosra, ha kiderülne, ki is valójában, de egy emberként álltak ki mellette. Van a filmben egy rövid betét, film-a-filmben jelenet arról, hogyan mentik ki az iskolából, testükkel takarva, amikor feltűnik egy pufajkás a folyosón. Később kiderült, a másik osztályba járó lányát látogatta csak meg az illető, a rettenetes atmoszférája azonban végigkísérte az érettségiig hátralevő hónapokat, és persze érthetővé tette, miért kellett az egyébként kitűnő érettségi után Fazekas Lajosnak eltüntetnie minden nyomát annak, hogy valaha apám osztályába járt. 1957 júniusában a kitépelt naplólappal már nemcsak magát, hanem épp akkor letartóztított osztályfőnökét is védte.

Lajosnak, miután leérettségizett, két könyvet ajándékozott apám, úgy emlékszik, azt mondta, ezekből két példánya van. Az egyik a *Szent Lajos király hídjá* volt, Thornton Wilder regénye, a másik egy verseskötet, Nagy Lászlóé. Lajos úgy gondolja, jelképes ajándék

volt mindkettő, a *Szent Lajos király hídjával* az isteni gondviselésre akarta emlékeztetni, a verseskönyvvel pedig az akkor épp költőnek készülő fiút szeretne volna biztatni. Lajost nem kérhetem, keresse meg, mi a verskötet címe (az '56-ban megjelent *Rege a tűzről és a jácintrólra* gondolok), s mit írt bele apám, mert Lajos megvakult. Dolgozik ugyan így is, filmet rendez, lediktálja a forgatókönyveit, és telefonon magyarázza el a munkatársaknak a dramaturgiát, a beállításokat, a képeket. Lehet, hogy valóban két példánya volt ezekből a könyvekből apámnak, de valószínűbb, hogy egyszerűen szokása volt könyvet adni a végzős tanítványoknak. Egyszer még én is kaptam. Tanítani ugyan hivatalosan nem tanított, de úgynevezett külön latinra jártam hozzá, amit hetenként kétszer „nulladik órában”, vagyis reggel héttől nyolcig tartott. Év végén minden külön latinokapott egy könyvet, én Iszaak Babel *Lovashadseregét*, holott egyáltalán nem számítottam jó latinosnak. Németh Lászlóról olvastam valahol, hogy neki is szokása volt egy-egy emlékkönyvet ajándékozni mindegyik végzős diákjának.

Találók egy másik ajándékkönyvet is, ezt nem adta, hanem kapta. Keresztury Dezső: *A magyar irodalom képeskönyve*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956. A belső címlapon: „Szeretettel osztályfőnökünknek 1957-ben végzett osztálya, a IV. b.: Ballai Béla, Bányai László, Bodóczy László, Csábrády János, Cseri Kálmán, Deli Lajos, Fazekas Lajos, Fehér István, Góg Béla, M. Kiss Antal, Lehoczky Imre, Orosz Ernő, Pataki József, Petrás János, Petrilla András, Scheitz Endre, Staud Gábor, Szabó Mihály, Szatmáry Mihály, Tréfás Antal.

A kecskeméti diáksztrájkról eszembe jut egy másik is. Van egy kedves német barátom, kiváló plakátművész, Uwe Loesch-nek hívják, emlékszik rá mindenki, aki egyszer is látta, mert az egyik lábán mindig fehér, a másikon fekete cipőt visel. Együtt voltunk egyszer Berlinben, talán az *Alliance Graphique Internationale* 2005-ös kongresszusa volt, amikor elhívott a *Reichstag*hoz, hogy kezét rázzon velem egy nagy bronztábla előtt, ami az épület falán a magyar határnyitásra emlékeztet, a határnyitásra, ami megnyitotta az utat a német egyesítéshez. Ott a táblánál mesélte el, hogy Lipcsében járt iskolába, és 1956 novemberében vagy decemberében, akkortájt, amikor a kecskeméti gimnazisták, ők is sztrájkba léptek. Az iskolában a reggeli „osztályvigyázzra” fölálltak, aztán nem is ültek le. Sem Uwe, sem senki más. Az eltiport magyar forradalom emlékére egy egész órán át állva maradt az osztály. Megvan a fotó a parolával, mögöttünk a bronztábla szövege: „1989. szeptember 10. A magyar és a német nép barátságának jelképeként, az egységes Németországgért, a demokratikus Európáért.” Az NDK-ban a szigor, ha lehet, még a magyarországinál is keményebb volt. Uwe azon kevesek közé tartozott, akiknek sikerült átszökniük a határon, Düsseldorfban lett művész és egyetemi tanár.

Feltűnhetett, hogy annak a bizonyos decemberi diáksztrájknak a megtorlásaként kiosztott osztályfőnöki megrovás dátuma több mint három hónappal későbbi: 1957. III. 26. Ekkorra érezte elég erősnek magát a hatalom, hogy megkezdje a megtorlást, amellyel talán a MUK-nak, vagyis a „Márciusban Újra Kezdjük” mozgalomnak is elébe akartak menni, vagy épp a MUK egyre nyilvánvalóbb elmaradása miatt gondolták, jó úton járnak, sikeres a megfélemlítés politikája. A gimnázium vezetése nyilván azt remélte, hogy az osztálynaplókba írt tessék-lássék megrovásokkal megúsztatják, hogy a diákokkal szemben további büntetések is szóba kerüljenek.

A megtorlás Kecskeméten a március 15-e előtti „begyűjtéssel” kezdődött. Ekkor még nem gondoltam, hogy rám is sor kerülhet, annyira biztosnak éreztem a helyzetemet, hogy én mentem fel az akkori megyei ideológiai titkárhoz, Magyaródihoz a letartóztatott pedagógusok szabadon bocsátása végett. El is engedték őket, amint az akkor letartóztatottak többségét. Helyzetem szilárdságára következtethettem abból, hogy '56 decemberében Dallos, a megyei tanács elnöke megkérdezte, vál-

lalnám-e az egyik elnökhelyettesi tisztséget, Kocher László helyett, aki a pedagógusok közutalátát vonta magára azzal, hogy tájékozva szidta őket az „ellenforradalom” előkészítésében játszott szerepükért. Azzal igyekezett Dallos megnyerni, hogy a pedagógusok előtt népszerű vagyok, s a bizottságban – melynek ő is tagja volt – higgadtan, okosan viselkedtem. Nem vállaltam az elnökhelyettesiséget, Madarászt ajánlottam, aki később meg is kapta, s haláláig viselte ezt a tisztséget.

A hangulat az iskolában, a tanári szobában tartózkodó, sőt elutasító volt a politikai újjászervezéssel szemben. Amikor megjelent a Petőfi Népeben az új párt, az MSZMP szervezőbizottságának a névsora, köztük Szabó Adorján nevével, ő a következő számban tiltakozott: nemcsak a szervezőbizottságnak, az új pártnak sem tagja. Hordós, aki az '50-es évek elején a megyei művelődési osztályra került, s a megyei tanári apparátus pártszervezetének titkára lett, szintén megoált a párttól, visszaszájott a gimnáziumba tanárnak. Szabó Adorját '57 nyarán aztán leváltották az igazgatóságából.

'57. februárban két hosszabb kritikát írtam: Szabó Lőrinc válogatott verskötetéről és Németh László Égető Eszteréről. Az előbbit alighanem a Kiskunságnak küldtem el, nem merték megjeleníteni, az utóbbit az Irodalomtörténetnek, s ott meg is jelent '57 végén vagy '58 elején, az '57/3. számban. Májusban a TIT világirodalmi előadás-sorozatában Tolsztojról és Dosztojevszkijről tartottam előadást.

Egyes írók letartóztatása és súlyos ítélete (Déry Tibor, Háry Gyula, Zelk Zoltán) éles ellentétben állt a korábban ellenségnek tartott Németh László és Szabó Lőrinc Kossuth-díjával. Titokban terjedt Illyés Gyula Egy mondata és Tamási Áron Gond és hitvallása, sérelem őket nem érte, csak azokat, akiknél megtalálták ezeket. A tanítás megnyugtató. Kedves osztályom volt az, amely júniusban szép sikerrel érettségizett, hasonlóképpen szerettem az ez évben harmadikos orosz tagozatú, iskolánkban első koedukált osztályt. (Nemcsak nekem, nekik is rosszul esett, hogy 1958 májusában a tablójukra nem teheték rá az arcképet.)

Július 1-jével áthelyeztek a Bányai Júlia Gimnáziumba. Ez is, meg az, hogy ott az igazgató – Simon László – közölte velem, csak latint fogok tanítani, már jelezte, hogy valami nincs rendjén körülöttem. Feleségemet ugyanakkor a tanítónőképzőből általános iskolába helyezték. Rosszabbul járt két kollégám, Szóts Rudolf és Tóth László: őket „népgazdasági érdekből” tanyai iskolába távoztították el. Hamarosan – számomra addig teljesen ismeretlen embertől – figyelmeztetést kaptam: a rendőrség foglalkozik velem. Elmentem Dallos lakására. Csak a feleségét találtam otthon. Kedvesen fogadott, s megígérte, hogy a férje kiáll mellettem. Lehet, hogy nem tehetette. Ha teljes nyúltsággal nem kérdeztek is rá, megérzésem szerint a rendőrségen kihallgatásaim során Dallosra terhelő dolgokat szerettek volna tőlem hallani.

Dallos Ferenchez, a megyei tanács elnökéhez talán azért fordulhatott több bizalommal, mint más kommunista vezetőkhez, mert fivére, Dallos György maga is Eötvös collegista volt, aki ráadásul gyakran publikált apámmal együtt az *Irodalomtörténet* című folyóiratban. A tankönyvíró-irodalomtudós bátyra ekkor már nem lehetett számítani, mert 1956 januárjában meghalt.

Július 13-án (a 32. születésnapján) vagy 14-én anyámhoz és nagyanyámhoz mentem ki Csepárra, akkor együtt laktak Pap Domokos bácsiéknál. 15-ére virradó éjjel oda jöttek értem a rendőrök. Az akciónak volt valami szinte komikus hatásúvá fajult jellege: az még hagyján, hogy jobbról-balról géppisztolyos rendőrt ültettek mellém a kocsiba, az még inkább, hogy rajtam is fegyvert kerestek. Éva később elmesélte, hogy előbb otthon kerestek, ott is teljes harci készüllettel.

A teljes harci készüllettel megejtett házkutatást, mi tagadás, átaludtam. Anyutól tudom, hogyan zajlott, de a sok továbbmeséléstől egyre csiszolódó, s a családi legendárium részévé váló eseménysor valahogy az én emlékezetembe is beépült. Szinte látom magamat anyám karjában, föl kellett ugyanis emelnie, hogy az egyenruhások a rekamié ágyneműtartóját is átvizsgálhassák, nem lapul-e ott a keresett személy, vagy legalább egy fegyverarzenál. Két egyforma ágyneműtartós rekamiénk volt – az egyiket később rajztárolónak használtam –, sokáig megmaradtak, igaz, nagyon rossz állapotban, mégis haragudott apu, amikor az

övet Orsival, az első ápolónővel állítható magasságú, kerekcsigolyára cseréltük. Azt hiszem, az volt az utolsó nagy lázadása.

A rendőrök egyébként a házkutatáshoz a főbérlőt, Hausinger Palit hívták át tanúnak, szerencsére nem kellett fölébreszteni, hiszen eleve fordított életet élt, éjszaka volt ébren. Az ágyneműtartók után a könyveket lapozták át, vagy inkább rázogatták végig. Alighanem elrejtett leveleket vagy valutát kerestek. Az egyik Illyés-kötetből kiesett az *Egy mondat* gépirata, de nem törődtek vele. *Egy mondat a zsarnokságról*. Megtalálom én is. Vékony, átütő papír, alig olvasható indigós másolat, nyilvánvalóan a sokadik. Előveszem apám Monarch Pioneerjét, összehasonlítom a betűket, könnyű felismerni, bizony ezzel az írógéppel írták. Vajon hány példányban? Úgy látszik, a kiküldött nyomozók kezdők voltak, vagy legalábbis a költészet terén tájékozatlanok, pedig milyen remek vádpontot lehetett volna kreálni belőle.

Amit megtalálhattak volna (vagy talán meg is találták?), az Bibó írása volt, *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*. Nyilván erre a november 6-án keltezett szövegre, illetve a december 4-én írt kiegészítésére gondolt apám, amikor azt írta a *Memoárban*, eljutott hozzá Bibó tervezete a kompromisszumos megoldásról, s bizonyára erre céloztak kihallgatói is, amikor azzal vádolták, hogy Bibó Lajos műveit terjesztette. Nem álltam meg, hogy ki ne javítsam – fűzte hozzá –, nem Lajos, hanem István. Na, tessék! Megint gúnyoskodik és kioktat, holott mondhatná, hogy semmiféle Bibó Lajos-szöveget nem terjesztett soha. (Az ügyészi vádiratba a Bibók [(sic!)] István név került.) „...a Szovjetunió kormányának az az elhatározása, hogy csak a belső rend teljes helyreállítása után hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni Magyarországon lévő csapatainak kivonásáról és a magyar-szovjet viszony rendezéséről. A szovjet csapatok ittléte által teremtett mai helyzetben azonban lehetetlen a belső rendet megszilárdítani és a termelés normális menetét biztosítani. Vagyis az a feltétel, amelyhez a Szovjetunió kormánya a csapatok kivonását köti, éppen e csapatok ittléte miatt nem teljesülhet...”

Valószínűleg ezt a Monarch Pioneerrel másolta le – mi mással –, és azzal pötyögtem le én is, az ő gépével Bibó *Magyarok...* kezdetű kiáltványát, amelyet az „egynapos miniszter” a megszállókat várva, és persze félelmét titkolva a Parlamentben írt. Az én írásom természetesen jóval későbbi, ráadásul nem is igazi írás, inkább grafika. 2011-ben Bibó István születésének századik évfordulóján a leányfalui Aba Novák Galéria vezetője, Kovács Kristóf kért meg, vegyek részt én is az emlékkiállításon. Úgy ütögettem a betűket, úgy rendeztem a szavakat, úgy csoportosítottam a mondatokat, hogy az A/4-es lapon megjelenő tipografikus képlet messziről nézvést Bibó István arcmasát adja ki. Kristóf elkérte Bibó fiától, ő is István, apja Continental Wandererjét, s abba becsavarva állítottuk ki a lapot.

A „legépelt Bibót” apám is látta, mert ugyanebben az évben a kecskeméti Cifrapalotában önálló tárlatom volt, ott az ő Monarch Pioneerje volt a posztamentum, s alighanem akkor kértem el „örökbe”, hisz ő már úgyszólván egy „modernebb” Erikát használt. Az elektromos gépektől, pláne a számítógéptől viszont mereven elzárkózott. Számítógépbe fogalmazgatva ezt az irományt, s majd’ minden mondatát átszerkesztve, szórendjét átalakítva, aztán a gép javítóprogramján átfuttatva, újra és újra elámulok, hogyan voltak képesek az öreg filozofok – apám, Bibó s a többi magas homlokú szemüveges – oly biztos kézzel, s hibát véletlenül sem ejtve, ütögetni a billentyűket hosszú oldalakon át. (Na tessék, az iménti mondatba háromszor is bele kellett javítanom.)

Több volt Eötvös-kollégista és egykori *válaszos* terjeszthette akkoriban Bibó írásait, erre utal, hogy az apámmal nagyjából egy időben letartóztatott Rusvay Tibor és Hankiss Elemér elleni egyik vádpont is a Bibó-iratok propagálása volt. Egy másik pedig olyan dokumentumokra vonatkozott, amelyek egy tervezett kecskeméti értelmiségi fórummal voltak kapcsolatosak (vajon azzal, amelyik miatt apám a szovjet városparancsnoknál is

vizitált?). Az egykori ötvösisták elleni perekkel egyébként hatásosan föl lehetett lépni az értelmiség ellen, hiszen jól ismert és tekintélyes férfiak voltak, az ő megbüntetésüknek magasabb „hírértéke” volt, többen szereztek róla tudomást, mintha egy ismeretlen tanáron verték volna el a port. (Bruznyay Árpád, Kosáry Domokos, Julow Viktor, Vekerdi József...)

Úgy hírlik, már derengett a hajnal, amikor a házkutatás befejeződött. Odakinn a Zil leoltotta a házra irányított reflektort, amiből sejteni lehetett, megtalálta apámat Csépán az utána küldött különítmény. (És én persze édesdeden aludtam tovább...)

(...de hamarosan fölébredek és folytatom...)

Fehér Zoltán

Farkas- és betyárkalandok

(A természeti és társadalmi térrel folytatott
küzdelem emléke Bátyán)

Folyó menti falvak, városok helytörténetei általában bőven foglalkoznak az adott település természeti és társadalmi terének birtokbavétele során kifejtett küzdelemmel. Különösen az árvizek kártevésével, az erdős, mocsaras táj kiélésének módjával, a mocsári lázzal. Talán csak Györffy István és Szűcs Sándor mutatta be alaposan a Nagy-kunság és a Sárrét régi világából a farkasokkal való küzdelmet és a betyárok itteni tetteit, a pásztorokkal és pákászokkal való kapcsolatait, valamint bujdosását.¹

A falu a régebbi időkben sokkal jobban ki volt téve a természeti környezetből fakadó veszedelmeknek, mint amilyen a földrengés, az árvizek vagy a villámcsapások voltak, hatások a településekre a járványokban és faluégésekben is megnyilvánult. Ezekon kívül – még a XX. század elején is – különösen a mocsári erdők „toportyán férgei”, a réti farkasok jelentettek veszélyt a táj népe számára. Valószínűnek tartom, hogy a Bátyán (és máshol is) gyakori Farkas családnevek – az ingatag névhasználat idején, talán a XVIII. században – azokhoz a személyekhez tapadtak, akik hősei voltak egy-egy elhíresült „farkaskalandnak”. Valószínű, hogy elhárító funkciót is tulajdonítottak neki. A hajdan itt kószáló és megbújó betyárok Ráday keménykezű pandúrjainak tisztogatása következtében már korábban eltűntek. A természeti és társadalmi veszélyekkel való küzdelem alakította ki a bátyiaiakban az ezekkel való együttélés vagy a velük való szembeszállás igényét, képességét, a túlélésre való törekvést. Bereznai Zsuzsa és Schön Mária könyvükben leírják, hogy a közeli homokhátsági svábok hajósi letelepülése után egy csoportjukat a környéken garázdálkodó farkasok elpusztították.² Nem csoda, hogy így történt, mert az áldozatok polgárosult hazájukból érkeztek az elvadult két víz közti tájra, még nem ismerték az itteni életforma technikáit. A farkasokról és a betyárokról szóló históriák leginkább a népköltészet (újabban) „igaz történet”-nek nevezett műfajcsoportjába tartoznak, de más műfajokban is megtalálhatók. A farkasok egyébként a sárközi ártéri erdőkben még sokáig falkákban éltek, s a bátyiaiaknak is sok kellemetlenséget okoztak. Markó József nagyon régi eredetű családi története az újabb nemzedékeknek példaképpel állította őseit, tehát tanító jellegű volt.

„Történt egyszer – nagyapám mesélte –, hogy az ő ükapja idejében egyszer kegyetlen hideg tél volt méteres hóval. Mivel élelemről gondoskodni kellett, kimerészkedtek

A tanulmányban közölt bátyiai folklór adatok saját gyűjtéseim.

1 GYÖRFFY István: *Nagy-kunsági krónika*. SZŰCS Sándor: *A régi Sárrét világa*

2 BEREZNAI Zsuzsanna – SCHÖN Mária: *Könyvek népe*. (A hajósi sváb parasztság sorsa 1938–1954 között) Hajós 2017.

az erdőbe, hogy a hurkokat ellenőrizték, nem fogtak-e nyulat, fácánt vagy őzet. Abban az időben hurokkal fogták a vadakat. A nagy hó miatt azonban csak lassan haladtak, a hurkokat is nehéz volt megtalálni a nagy hóban. A vérszagra, vagy tán az ember szagára farkasok támadták meg őket. Fejszét vittek ugyan magukkal, mégis menekülniük kellett az ordasok elől. Végül is egy hatalmas odvas fűzfába bújtak be, ahonnan csak másnap tudtak hazamenni, miután a farkasok már eltakarodtak onnan.”³

Herner János a következő farkaskalandot mesélte el:

„A farkasok többször megtámadták a nyáját: úgyhogy aztán többször hiányzott (belőlük). Aztán egy szép éjszakán azt mondja (a juhász), ő elszánta magát úgy, hogy ő megpróbálkozik vele, hogy ha a farkasokat valahogy el tudja fogni. Aztán sikerült is neki annyira, hogy egy rossz lovat levágta, aki hát vágni való volt, és kivitték az erdő szélére, kivitték megnyúzottan. Amikor kivitték az erdő szélére, akkor ő beleállt a subájába egy nagy fűzfába. Ott leste vóna egy tizenöt méterről körülbelül a farkasokat, ahogy majd odagyűnnek. Hát ő odagyűtt, az öreg a subába. Egylovétű fegyverek vótak akkortájba, azt mondják valami fickós fegyverek vótak, azt mindig meséte a nagypapa. És akkor megtötötte a puskáját, azt mondja, olyan vaspálcával. A csizmaszárába tette, amikor már megtöltötte. Beállt a subájába. – Lessétek messziről! Lássa őket, azt mondja, hogy jönnek a farkasok. De nem tudta biztosan, hogy farkasok-e, csak hát valami nagy forma, nagy alakok lettek ott. Úgy néztek ki, mint a borjú, de hát csak farkasokra gondút. Mikor közelébb, közelébb gyűttek, hát farkas vót mind a kettő. Egy kan vót és egy nőstény vót. Mikor elérték, megközelítették a lovat, akkor szétnéztek, azt mondja. Kétoldalt nem láttak semmit se. Senkit se, és semmit se. Akkor belekapaszzkodtak, jól beleharaptak a húsába, a lóhúsba, és ették. Az öreg papa meg azt mondja: Hejnye, hejnye, hát azt mondja, a kettő ott van, azt mondja, oszt egylovétű a fegyver. Ez a baj! Mer ha olyan vóna, azt mondja, mint máma, két- vagy ötlövetű vóna, azt mondja, akkor mind a kettő ott maradna, de csak egylovétű. Hát most melyiket löjem le? Vagy a kant, vagy a nőstényt? Azt mondja az öreg, mégis elhatároztam, hogy egye meg a manó, azt mondja, hát lelövöm a kant, hogy ne szaporodjék. Lelőtte a kant. Oda fordította a fegyvert, s az elsült. Felfordult a kan. Nem dögölt meg mindjárt. Az első mög szettekingett, mögijedt, az úgy elmönt, azt mondja, hogy, hogy, mint a..., nem tudom én, na. Úgy elmönt igazán, mintha... szóval mögijedt, na. Emez meg akkor fölfordút, azt mondja, és hó vót, és akkor elkezdött (haladni) az erdőbe, lassankint elmönt. Hát azt mondja, én nem mertem utána mönni mindjárt, mer én is fétém, fiatalembör vótam. Először, azt mondja megtötöttem újra a fegyvert. Kiütöttem a kapszlit, azt mondja, a pálcával, a vaspálca végivel. És – azt mondja – akkor újra megtötöttem a fegyveremet. És mikor megtötötte, azt mondja, újra hozzáfogott. Akkor a vérnyomokon mönt utána. Akkor a vérnyomokon elmönt körülbelül kétszáz méterre. Akkor egy szakadékba bele vót fordúva. A farkas akkor ott elvérzett. De még akkor is csak a puskájának a hegyivel piszkálta. Hát félt túle, no. Hát hogyha megtámadja. Mer, azt mondja, olyan vót, mint egy nagy bornyú. Láta, hogy hát meg van dögölve. Hát akkor megfogta a farkát. Hát látom, hogy most má mehetünk. No, most mit csináljak nekije? Azt mondja, most má magam nem bírom elvinni. Elment haza az édesapjához. Édesapja mondja nekije, hogy hát no, mi újság van, gyerek? Mi újság, azt mondja, lelöttem a farkast, azt mondja, ott van az erdőbe. – Á, te szaros, te! Te lötted le? Hát hun a farkas? – Hát gyűjön, apám, velem, ott a szakadékba belefordút. És azt mondja, magával majd elhozzuk haza. Akkor az édesapjával elmentek az erdőbe, fogtak egy körösztfát, és a körösztfára föltették, összekötötték a lábát és elhozták haza a farkast. Otthon megnyúzták. És akkortájba nagy pénz vót, kaptak

3 FEHÉR Zoltán: „*Ki kell, hogy sorsomat kiáltssam*”. 2005

a bőriér tíz forintot. Az nagy péz vót. Tíz forint a bőriér. A farkas húsát eldobták, a bőrit lenyúzták. Ez vót a zsákmány. Meséte a nagypapa, hogy a rezéti erdőbe ekkor lőtt farkast tizenhét éves korába.”

A következő farkaskalandot Bencze Miklós 63 éves szállási csárdás mesélte el:

„Szabóistván Jóska mondta ezt nekem valamikor. Vót Fajszon fuvarba. Hát hazafelé gyütt este alkonyatkor, és észrevette a lovon, hogy valami baj van. Ahogy megfigyeltem – mondta – a tőtésen sorakozott harminc-nyven darab farkas. Igen ám, de énnekem fölfele állt a hajam szála, úgy, mint a lónak. Azt mondtam neki: Géza, irány haza, mer megesznek bennünket a farkasok. A ló elkapta a kocsit úgy annyira, hogy percek alatt itthon vótunk. De mikor hazaértünk a kapuhoz, akkor se kerék, se lócs, semmi se vót, annyira szaladt a ló, hogy a kerekeket széjjelszórtuk az úton. Sőt még hátba kaptam a kerekekből, és azt hittem, hogy a farkasok belém haraptak. De nem vót farkas, mer annyira szaladt a lovam. Elhagytuk őket. Tőtés alatt vót a rámpánál.”

A következő két történet mintha Kipling Maugliját idézné. (Nyilván a szerző egy indiai népmese szüzséjét használta föl.) Mint írtam, a félvad természeti környezet veszedelmei miatt bekövetkező események leginkább az igaz történet műfajában őrződtek meg. De vajon igaz történetnek tekinthető-e az alábbiak, amelyek egy farkas rabolta kislányról szólnak? Bennük az esemény nem csodálatos, de mindenesetre nem hétköznapi, legalábbis elképzelhető. (Kipling – mint írtam – Indiában lelt párjára.) A bátyai variánsok közel állnak a mondához, abból is a memorathoz (az élménymondához), de a második változat akár eredetmondaként is felfogható a mesélő megjegyzése miatt, hiszen szerinte a farkaskutyák a történetben szereplő emberbarát farkaskölykökből lettek. Végül is el kell fogadnom Kovács Ágnes mesekutató véleményét, aki *Magyar népmesekatalógus*ában ezt a típusú szöveget az állatmesék közé sorolta a nemzetközi mesekatalógus osztályozását elfogadva. (AaTh 169x – Különböző történetek farkasokról.)⁴ Az állatmesék és a gyerekmesék hallgatói elsősorban a gyerekek, ezért hangsúlyosan tanító jellegűek. Elmondásuknak különös hangulatot ad, amikor téli esteken mesélik el a szállási házak szobájában. A hallgatóság gyereknépében hallatlan feszültséget, félelmet kelt a mesehős farkas általi elrablása. Ezt az állapotot aztán feloldja a mesebeli kislány megtalálása, hazatérése. Benedek Elek gyermeklapjában, a *Cimborá* 1924. februári számában Csűrös Emília tollából jelent meg *Régi karácsonyi emlék* címen az az édeskés novella, amely egy karácsonykor eltűnt és megkerült hároméves kisgyermekről szól. A szerző, amikor az eltűnt kisgyermek családjáról ezt írja: *A legborzasztóbb sejtés szorítá össze mindenkinek a szívét: farkas rabolta el* – kiderül, hogy a történet közismert lehetett az erdélyi faluban is. A farkas itt nem elrabolja, de teste melegével életben is tartja a hideg, havas erdőben elkóborolt, elfáradt, elszunnyadt kisgyereket, míg azt megtalálják hozzátartozói.

Íme, a két bátyai mese:

„Valamikor olyan divat vót régen, hogy a szomszédok összejártak beszélgetni este, a férfiak kártyáztak, a nők fonytak vagy csipkét horgoltak, vagy mit tudom én mit, a gyerekek meg játszottak.

Aztán ahun vótak szomszédba, annak az illetőnek a kislánya egyszer azt mondja anyukájának, hogy ő kimegy vécére. – Hát jól van, kislányom, eredj! De hát ne kísérelek ki? – Ne – aszongya. Hát holdvilág vót, meg vót bőven hó, világos vót, és kiment a kislány vécére. Hát nem ment a vécére, mer mély hó vót a vécéig, hanem csak úgy a trágyadomb mellett lecsücsült pisilni.

4 KOVÁCS Ágnes: *Magyar népmesekatalógus 1. Állatmesék* Bp. 1987.

Hát azok az asszonyok ott bent, meg a férfiak úgy beszélgettek, meg má ki is ment a fejükből, hogy a kislány hát tényleg kint van a vécén. Egyszer mondják: – Hát hol a kislány? Hol van? Kimönnék. Hát nincs a kislány sehun. – Hát mi az? Hol van? Kiabálnak a kislánynak, hogy hol vagy, mi van. Hát nem jelentkezik. Akkor kimentek az összes népek, az emberek, férfiak is, mindönki. Hát lássák a trágyadomb mellett, ahol tényleg a kislány pisilt, hogy ott vannak a nyomok, de hát nincs a kislány.

Akkor a nyomok után mentek, amerre a hóba az a nyom vezetött. És a falu szélén vót egy kis erdő, és a nyom oda vezetött. Oda möntek. Hát a hóba láttak egy nagy lukat. Hallgatóztak ott a lukná, hát a kislány mondja, hát rácul mondta hogy:

Kula, ne káme dirat! Hogy kiskutyá, ne bántsá! Kiskutyá, ne bánts!

Hát az ő kislányuk ott vót a lukba. És akkor valamelyik férfi bebújt, és kicsalta a kislányt, kihívta a lukbul. Hát a lukba vót egy pár kiskutyás. És azok a farkasok játszottak a kislánnyal. Nem bántották, csak játszottak vele. Fogták a férfiak, és a kislányt hazahozták onnan az erdőből.

Akkor este, mikor má becsukózkodtak, lefeküdtek, hát gyütt ám az öreg farkas azon az ő nyomukon vissza az ablak alá és baúkolt. Nagyon baúkolt, hogy a kislányt elhozták onnan abbul az erdőből, abbul a lukbul. És akkor kimöntek megin és a farkast vasvillákkal, kapákkal meg mit tudom én mivel elzavarták, és akkor ez vót a vége. (F. Z.: Mikor szokták ezt mesélni?) Mikor a kisgyerek ki akar menni pisilni, akkor mondják neki: Vigyázz ám, kikísérünk, nehogy úgy járja, mint az a valamikori kislány, hogy a farkasok elvitték. (Mesélte Szabó Istvánné 56 éves 1976-ban)

Most lássuk a mese variánsát amely eredetmondának is fölfogható. Elmondta: Decsák József 62 éves gazda 1977-ben.

Régen történt... egyszer úgy történt, hogy egy házaspár – tanyán laktak – vót egy hároméves kislányuk. Oszt ulyan bátor kislány vót, sose köllött kikisélni este, mikor mönt szükségre. Aztán egyszó soká gyütt be. A kislány. Nem gyütt be, hát kimöntek, hát a kislány nincs. Eltűnt a kislány. És nagyon, nagyon kétségbe vótak esve, hova lött a kislány.

Míngyá eszükbe jutott – akkó nagyon jártak a farkasok – hogy a kislányt elvitte a farkas. Az apjának vót puskája, fogta a puskát és elment a kislányt keresni. Közeliükbe vót körülbelül kétszáz méterre egy nádas, és mikor az apja arra gondót, hogy biztos ott találja meg a kislányt, a farkas oda vitte. Ahogy mén a nádasba, meg a nádas körű, hallgatózik. Meghallotta, hogy a kislány beszél. Mondogatja, hogy: – Ne bántsátok az én ruhácskámat, azt neköm anyukám vötte. Kirepíszítők. Ne bántsátok, ne ráncigáljátok az én ruhácskámat.

És erre a hangra a kislánynak az apja elment oda, és a kislányt ott találta a farkasfészekbe. A köllők farkasok ráncigálták a ruháját, azon tanútak önni. De az öreg farkas nem vót ott. És akkor főfogta a kislányt mög egy kiskutyás is fölfogott, és hazavitte. És a farkast főnevelték. És a kislánynak nem történt semmi baja. És azúta vannak farkaskutyák az országba.”⁵

Vidáné Farkas Margit története az 1920-as években esett meg. Kézíratos önéletrajzában hagyta ránk. Múfajilag igaz történet, nem mese.

„Egyszer aztán egy télen olyan hideg volt, sok hó is esett, s a Duna vize úgy befagyott, hogy szabadon közlekedhettek a jégen a Dunántúlra, és onnan is ide át. Karácsony előtti napon, akinek lova és szánkója volt, az ment a faluig és vissza szánnyomot, vagyis utat

5 Decsák József a Decsák családnév eredetét is egy tréfás mese átalakításával magyarázta. Eszerint egy paksi bogsnár a szófogatatlan inasát egy hordóba zárta, a hordót a Duna jegére vitte, s egy farkas pedig a jégen Bátyáig húzta azt. A benne lévő gyereket, mivel a nevét nem tudták, Decsáknak (Gyerekeknek) nevezték el.

csinálni, hogy el tudjanak menni a népek éjféli misére. Karácsony estéjén minden család szép szalmát válogatott, és istrángba kötve bevitte a szobába, mert azon az estén mindenki szalmán szokott aludni.

Halvány fények pislogtak a szobákban egész éjen át. Volt, ahol gyertya égett, volt, ahol kis petróleumlámpa, kis viharlámpa, volt, ahol napraforgó olajat öntöttek egy pohárba, kenyérbélből fedelet csináltak, közepén kis lyukat, amibe behúztak egy vastag cérnabelet, és az meggyújtva szépen világított. Ahol meg gyerekek voltak, ott a gerendához egy spárgára szép piros almát kötöttek, és a gyerekek a szalmán az almával szoktak játszani.

Eljött az ideje, hogy éjféli misére menjenek. Úgy beszéltek meg, hogy az összes szomszédok együtt mennek. A férfiak még egy-két lapátot is vittek, hogy mire visszafelé jönnek, hátha a hó ellepné az útjukat. Így aztán anyám is elment éjféli misére. Én meg apámmal itthon maradtam. Apám persze karácsonykor egy kicsit ivott is, és mélyen elaludt. A kis vasrácsos ablakok be voltak sötétítve. Én meg elaludtam, hol az almával játszottam. Egyszer csak hallom, hogy a kutya nagyon vonyít. Hol elhallgat, hol újra kezdi. De a többi kutyák is ezt csinálták. Hallom, hogy a lovunk meg egyre kapál és fúj, és itt topog az ajtónál. Biztos, hogy valahogy kinyílt az istállóajtó, és kiszabadult. De apám ezt nem nagyon akarta meghallani. Azt mondta:

– Menjek, és nézzem meg, és ha kiszabadult, akkor szóljak, és akkor kimén, és megköti.

De akkor már az ablak alatt kaparászott valami, és a másik ablak alatt is. Én nagyon féltem, és többet nem is mertem szólni. Nem is mentem ki megnézni. Ha szólok, megint csak azt fogja mondani, hogy menjek ki. Aztán mégiscsak kimerészkedtem a konyhába, és a kulcslyukon keresztül kikukucskáltam, és annyit sikerült látnom, hogy az istállóajtó nincs kinyitva, tehát nem szabadult ki a ló. Tovább hallgattam és féltem. Elbújtam az asztal alá, mert akkora falkaparás hallatszott, az ablakon meg valami fújt rettenetesen. Azt vártam, hogy egyszer csak kilyukad a fal. Nagy sokára aztán lassan minden elcsendesedett. De korán reggel már nagyon zajos volt az utca, mert mindenki csak arról beszélt, hogy farkascorda járt itt, és arra Úszód felé megtámadtak valami hodályt, és több állatot elpusztítottak. Elgondolkoztam. Ha én akkor kimentem volna, egyből a farkas áldozata lettem volna.”⁶

* * *

A társadalmi veszélyeztetettséget elsősorban a háborúk jelentették, de a XIX. században szabadon portyázó betyárok is sok bajt okoztak a régi idők bátyai lakosainak. A XIX. századi bátyai betyárvilágról még tudtam történeti emlékezéseket gyűjteni. Ki gondolná, hogy a 48-as forradalom híre a „bátyai baltásokat”, ahogyan az itteni betyárokat nevezték, hazafias lelkesedésre készítette. Pedig úgy volt, amint erről két adatom is tanúskodik.

„Negyvennyócba belóttek egy hajóba a tótésrül. Ahun a csőszház van, ott csárda vót, ott állították föl az ágyút. A hajó megállt, és ők is visszalóttek. Gondolták, hogy a házbul lóttek, pedig a diófáru lesték. Pontosan keresztüllóttek a boroshordót.”⁷ (Miféle betyárok ezek, hogy ágyújuk is van? – kérdehetnénk. De hát ki tudja már az igazságot.)

A második történet már többet mond a bátyai baltásokról. „A Kákonyi-háznál vót egy csárda, és ott vót három ember. Ha valaki odament, vót neki egy forintja, akkor képesek vótak levetkőztetni és agyonütni, és beledobni a mészégető kemencébe. Máig is sok csont van ott. Erre vonult át egyszer a német a Dunán.. Akkor vót, mikor kért a német az oroszult segítséget a magyarok ellen. Akkor a baltások – úgy hitták őket – kimentek a töltésre és fenyegették őket. Gyere ide sváb! Gyere ide! Akkor közelebb gyüött a hajó.

6 FEHÉR Zoltán: „Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam.” 2005.

7 Ak: Jelencsity Mihály 52 é. 1975. (Kézirat).

Belelőttek éppen a hordóba. A bátyai baltások meg elszaladtak.”⁸ Talán a kézbeli fokosokat nevezték baltának. Ez az ősi fegyver ugyanis az ólmos bottal együtt az első világháború előtt a legénybandák verekedéseiben is gyakran előkerült. A csúfolódó szóláshasonlat ezt így emlegeti: *Okos, mint a bátyai fokos*.

Ráday Gedeon, „a lélekidomár” kormánybiztos kemény fellépésével, de különösen a magyar királyi csendőrség megszervezésével (1881) meg lettek számlálva a betyárvilág napjai. A Kalocsai-Sárközben azonban mintha éppen ekkor lobbant volna még egy utolsó e daliás idők kétes dicsfénye. Simonyi Jenő legalábbis 1882-ben úgy vélte, hogy korábban nagyobb volt a közbiztonság. „Van egy a mit a régi jó idők dicséreteül emlegetnek az öregek, s ez az, hogy a rideg lelegető életet élt gulyák- s ménesekben kevés ló- és marhalopás történt. De most már az egyszerű erkölcsű Sárközben is bekövetkezni látszanak az idők, hogy a gazda nem alszik gond nélkül, ha lovai szerszámát – mint ezelőtt istenben boldogult apja is, maga is – kerítetlen udvarán az istálló falába vert faszegegen éjen át lógni, marháját pedig felügyelet nélkül kényre barangolni tudja, mert most itt is már támadnak, kik a marha becset jól érezvén, felkeresik azt még a keresztvasas istállóknak is csak úgy, mint a tyúkokat a padlásán, hova éjji szállásra elvonulnak.”⁹

A következő népi történeti emlékezőkben a táltosság hírében álló tudós pásztor Pajika dedó (Tupcsia Sándor) leszármazottai a betyárokkal kapcsolatos családi emlékeiket mondják el. Figyelemre méltó, hogy a pásztorok és a betyárok jól ismerték egymást. A pásztorok sokszor vendégül látták a hozzájuk érkező betyárokat. A hivatlan vendégeket azonban nem illett kérdezni. Nem volt szabad elárulni őket a pusztázó pandúroknak. A betyár a vele barátságban lévő pásztor jószágát nem károsította meg, sőt ellopott jószágait visszaszerezte.

„Öregapámékhoz szoktak járni betyárok. Értették egyik a másikát. Egyszer elveszett Koprivanaczéknál két gyönyörű szép csikó, és elgyűttek ezek (a betyárok) látogatóba. Öregapám vót a számadó, panaszkodott nekik. Ezek meg bátorították: Ne félj semmit, meglesznek! Harmadnapra megvótak. Ide vezették a gazdájához. A vezetéknevüket hallottam, hogy Mezeiek vótak, Gerjenből.”¹⁰

A betyár-pásztor barátság azonban nem az egyenjogúságon alapult. – Együttek hárman (a betyárok). Jó husángokkal gyűttek, este. Szúrbe. És ez a Sándor állandóan kérdezte, hova valósiak. Öregapám meg azt mondta: Hallgass! Ne kérdezd! De ő tovább kérdezte. Egyszer az egyik fölkel, és azt mondja neki: De b..d meg az apád úristenit! Majd mingyá megmondom. Hát a sarokba ment. Alig tudta öregapám lecsillapítani.”¹¹

A betyárok szívesen elfogadták a pásztor család vendéglátását, de a három lépés távolságot a „barátságban” szigorúan meg kellett tartani. „Egy betyár szokott járni az ipamhoz. Mikor itatás vót: – Jó napot, Sándor bácsi – köszön neki. De semmi nem vót nála, csak egy bot, és rongyos kabát a vállán. Mondta neki az ipam: Adjon Isten. De ne ám, hogy megkérdezze valamelyik bujtár, hogy hova mén, kicsoda maga. Azt nem szabad megkérdezni az olyan embertől. Vége vót az itatásnak. Lenyugodtak a kút körül. És akkor ők is leültek ebédölni, a bujtárok és a számadó. Megkínálták azt a valakit is, aki gyűtt. – Tessék hát falatozni. Ami vót szegényembernek. Kenyér, hajma, szalonna, – Jó van, Sándor bácsi, jó lősz az is – mondta szegény hangon. Akkor hát egy kicsit beszélgettek, míg a gulya nyugodtan vót. Kérdezte a Sándor bácsitul, hogy van-e valami baj a gulyába vagy a csikókba. Mondta Sándor bácsi: Nincsen, hála Istennek, nincsen semmi bajuk se. Ment a gulya

8 Ak: Bencze Miklós 55 é. 1975 (Kézirat).

9 SIMONYI Jenő: *Kalocsa környéke Földrajzi Közlemények* X 1982.

10 Ak: Tihanyi Józsefné 61 é. 1975 (Kézirat)

11 Ak: Tihanyi (Tupcsia) Józsefné 61 é. 1975. (Kézirat)

szanaszét legelni. És a vendég nem igyekezett tőlük, hogy elment volna, hanem bevárta az eset is náluk. Akkó a jószág ment haza, estefelé elengedték őket. Űk meg a Sándor bácsi, meg a bujtárok jöttek haza, de ez is jött velük, a betyár, de nem szótak neki semmit se. Nem szabad vót szóni, hogy ne gyűjön. Akkor tájba uralkodott a Rózsa Sándor bandája. Begyűttek. A vacsora készen vót. Terítve vót má az asztal, mikor hazagyűttek. Mondta az asszony: Mosakodjanak, kész a vacsora. És hozzáfogtak vacsorázni. Megkínálták a betyárt is. S az vacsorázott velük szép nyugodtan. El is beszélgettek egész este. Hajnal tájba, úgy éjfél után két óra tájba akkor mondta a Sándor bácsinak a betyár: No, Sándor bácsi, én most elmegeyek. Ne féljen nem lesz magánál semmi baj se. Nem is vót a gulyába semmi baj, se csikók közt. Ha valaki más erre, talán csendőrök, hogy megkérdezzék az öreg gulyástól, nem látott-e erre olyan valakit, akkor hát felelte nekik. – Hát nem láttam. Mer nem szabad vót kivallani neki, mer a többi bandák valami kárt csináltak vóna a gulyába vagy a csikókba.”¹²

Markó József tanító emlékezéseiben egy betyár-történetet is megörökített.

„Édesapám gazdálkodott, de nagybátyjánál Argat József bírónál, aki kőműves is volt, dolgozott. Később kereskedett. Hagymát, káposztát, paprikát vitt Jánoshalmára. Onnét telekocsi almát hozott és vitte a dunántúli Tolnára piacra. Amikor Jankovácra jött hazafele, a Csala-Illanci erdőn keresztül, a lovak alig bírták húzni a kocsit a homokban. Hirtelen valahonnan két marcona külsejű ember állította meg. Erőszakkal vitették magukat. Se szép szóval, se másképp nem akartak leszállni a kocsiról, sőt azzal fenyegették, ha erősködik, agyon fogják ütni. Végre egy útkereszteződésnél leszálltak, és eltűntek. A mai napig nem tudni, hogy kik lehettek.”¹³

A betyáros magatartás szelídebb formában azonban nagy hatással volt a bátyai férfiak személyiségi jegyeinek kialakulásában. A betyáros viselkedést nem a rablásokkal lehetett jellemezni, hanem inkább a kivagyisággal, a könnyelmű, mulatozó, a nőekkel szembeni gáláns vagy erőszakos – mai szóval – macsósággal, ahogy régen mondták, kurafisággal.

Benczéné Hegedűs Erzsébet családrájában leírta, hogy a kereskedői utakon járó nagyszüleinek tartaniok kellett a betyároktól.

„Hétfőn indultak, és csak péntekre értek haza. Éjszakára sohasem indultak, mert féltek, nehogy valami betyárok kirabolják őket, mert akkoriban bandákban lóháton nagyban garázdálkodtak ezek az Alföldön, sőt még nők is voltak köztük. A nagypapa vászonból varrt acskókat, és azt akasztotta a nyakukba egészen az ing alá, hogy oda tegyék a pénzt. Édesapámnak ez nagyon tetszett. Útközben édesapám hajtott, de amikor a falukba értek, akkor helyet cseréltek, és a nagypapa fogta a gyeplőt, édesapám meg büszkén hátra ült, és nagy hangon kiabálta:

Káposztát vegyenek! Itt a káposztás, vegyenek káposztát!

Két nap alatt el is fogyott, úgy hogy harmadnap hajnalban hazaindultak, hogy estére hazaérjenek.”¹⁴

Szűcs Péter Pálné (feleségem nagyanyja) is mesélt a betyárokról.

„Elment egyszer a Szűcs dedó Tolnára vásárra. Mikor Zsidórévre ért, ott átvitték komppal. (Visszafelé jövet) mikor odaért, a révész sehogy se viszi át. Most hová megy késő este. – Nézze, ott van az erdőbe egy ház – mondták a révészek. Akkor odament, majd ott elalszik, és reggel átjön komppal. Elment az erdőbe. Kérdezte, hogy adnak-e neki szállást. Más nem volt (benn) csak egy öregasszony. Mondta neki: Adok én szívesen szállást, csak ide

12 Tihanyi Józsefné 61 é. 1975. (Kézirat)

13 FEHÉR Zoltán: *Ki kell, hogy sorsomat kiáltam*. 2005.

14 Uo.

járnak rossz emberek – Nem ütnek engemet talán agyon – mondta az öregasszony vacsorát főzött neki. Má le is feküdt az öreg. Akkor gyűttek be tizenketten. Mingyá észrevették, hogy van itt valaki, aki nem tartozik hozzájuk. Elmentek, fölébresztették. – Öreg papa! Most tessék közénk gyünni, mer úgyis magának vége lesz ebbe az éccakába. Az asztalhoz leült, mulatgatott velük. De mindig csak azt mondták, nemsoká vége lesz neki. Vót neki furulyája. Mondta: Várjatok, gyerekek, mi van – azt mondja – nekem? – No, hadd lássuk, mi van. Akkó kihúzta, furulyázott nekik, ők meg ittak, táncotak. Ki hol táncolt, ott le is feküdt, el is aludt. De az öreg dedó nem aludt. Akkor gyűtt az asszony, a küszöbre állt, és mondta az öregnek, hogy gyűjön ki. Kigyűtt. – No, most, öreg, üljön a lóra, és menjen, mert ezek, hogy felébrednek, magának azonnal vége lesz. Míkor a bogyzislai révre ért, olyan vót a ló, mintha habszappanba mártotta vóna, olyan fehér vót. Megmondta mindenkinek: nézzétek, ez a kis furulya mentett meg engemet.”¹⁵

A bátyai állatteleltető téli szállások bűvőhelyei voltak azoknak a legényeknek is, akik a XIX. század első felében itt kerestek menedéket a katonafogdosók elől, amint erről ezelőtt hatvan évvel még meséltek nagy kort megélt öregek. Legényvirtusaik elkövetése után is oda húzódtak. *Ha a legények loptak tyúkot a faluban, szálláson megfőzték¹⁶ valamelyik tanyában, és ott mulattak.* Jártak erre betyárok még az 1800-as esztendőök második felében is, a betyárvilág fénykorában. Ha manapság építkezés közben egy szarmata kori csontváz kerül elő, megszenesedett emberi csontokat fordít ki az ásó vízvezeték ásása közben, kész a szentencia: bizonyosan a betyárok ütötték agyon szegényeket.

(Szálláson) *a Kukorica csárdába lovastul állítottak be* – emlékezett feleségem családi hagyományai alapján. A férfiak azért is jártak ki éjszakára a szállásokhoz, ahol bezárkóztak az istállókba. Előzőleg szóltak egymásnak a szomszédok, *hogyha kiabálok, akkor gyere, lopják a lovat.*¹⁷ Társaságban persze megnőtt az emberek bátorsága. „Öt, hat, tíz ember is összegyűlt egy-egy istállóba. Vigyáztak, mer loptak nagyon. Nagy lopások vótak. Kívül verték az ajtót, bent ezek nyomták. Akkor baltával kezdték verni. Begyűttek. – Maguk akarnak rabolni? – kérdezte valaki. Összeverték, aki mondta.”¹⁸ Az efféle esetek, az ilyen közbiztonsági állapotok eredményezték, hogy a tehetősebb gazdák kezdtek vasajtót szereltetni istállójukra. Az éjszaka legeltetésre kicsapott lovakra pedig nemcsak a szabad ég alatt heverésző legények vigyáztak, de némely jószág első két lábára kötélnyűgöt tettek, másokéra meg vasból való kulcsos gönci béklyót. Ez utóbbit persze nemcsak a szegénylegény tudta kinyitni, aki megszerezte a varázserejű boszorkányos füvet, hanem bárki, aki vasfűrészpart alkalmazott. Amint a népdal mondta: „Eriggy babám, fordítsd erre a csikót, / Hadd sződjem le a lábáról a békót.”¹⁹ Nem csoda, hogy az 1860-as években a híres bátyai bírónak a szállását állítólag éjszakánként tizenkét puskás ember őrizte.

15 Ak: Szűcs Péter Pálné 82 é. 1974 (Kézirat).

16 Ak: Özv. Sáfrán Józsefné 70 é. 1962 (Kézirat).

17 Ak: Szűcs Péter Pálné 82 é. 1962. (Kézirat)

18 Ak: Anisity István 63 é. 1962 (Kézirat)

19 FEHÉR Zoltán – FEHÉR Anikó: Bátya népzeneje. 1993.

Csehy Zoltán

Indázó futamok magyar csákányra

(Kastélynapló 2.)

„Bökény fia Bökény” Békét II. Endre nővére lányának, Erzsébet asszonynak adta, aki 1260-ban már le is passzolta unokájának, Katának. Kata csak úgy bámult a középkori termékenységbe, járt-kelt a pompás lombok pazar apszisai, keresztboltozatai alatt, a termények sorakoztak, mint a rímes hexameterek egy udvari költő eposzában, a magok értek, mint daktilusok között a spondeusok, a gabonaföldek hősköteménye egyre hosszabbodott. Kata mosolygós szemében érett a szerelem is, mit sem tudott még a határba telepített katonai radarokról, melyekről azt terjesztette a nép, hogy meddőséget okoznak. Lett-e, volt-e utód, nem tudni, de 1306-ban már Meynolth fia Vörös Ábrahám vette meg a falut 500 márkáért. A csipkebogyók zuhatagban vöröslöttek, vaddisznók dagonyáztak a mocsaras időben, a lópatanyomok vízzel teltek, némelyikből kövér vadsóska sarjadt. 1450-ben a dús birtok fele zálogba került (akkor már 3000 márkát ért), hogy így jöjjön össze a pénz Rozgonyi Sebestyén kiváltására, aki török fogságba esett.

A kétemeletes kastély a 18. század késő barokk stílusában épült. Jeszenák Pál királyi tanácsos, jogtudós 1746–47-ben emelte a „jeles gondolatok és a nemes szórakozás örök hajlékát”, s hogy egyikből sem volt hiány, jelzi az is, hogy Jeszenák Katona István történetíró szerint magyarra fordította Seneca *De tranquillitate animi* című művét. Békén kereste a lelki békét. „Jeszenák Paullus, magni nominis apud Luteranos iuriconsultus, Posonii mortuus 1763, in Hungaricum idioma transtulit Senecam de tranquillitate animi” (39. kötet, 963. oldal) – írja Katona, de semmi közelebbit nem árul el a múról, Jeszenák Pált nyilván eltöltötte a sztoikus nyugalom, és nem sokat törődött vele, hogy művét az utókorra hagyományozza. Eszébe jutott nyilván Zénón Seneca által is megidézett példája: amikor egy hajótörés miatt szinte nincstelenné vált, a bölcselő csak annyit mondott: „Egy okkal több, hogy még szabadabban foglalkozzam a filozófiával!” Gondolom, alaposan eltűnődött azon is, hogy a lélek tehermentesítése a sorshoz láncoltság tudatosulásának függvénye: Seneca szerint nem sokat számít, hogy a sorshoz laza aranylánc vagy redves, szoros vaslánc bilincsel-e bennünket, a lényeg a rabság, a szolgaság változatos, de egyértelmű jelenléte, hiszen végeredményben senki se gondolhatja komolyan, hogy a bal kezén könnyebb lehetne a bilincs, mint a jobbján.

A lelakott falusi iskolaépületből mára étterem és panzió lett: s ami egy ilyen retró kastélygiccsel jár, az mind az épületre rakódott, mint makacs, de változa-

tos formákat teremtő húgykő a tiszta porcelánra. Szép és hibátlan: rettenetes és ízlésfícamos. Egy romhoz viszonyítva mindkét ítélet igaz lehet. Egyszerre izgalmas kulissza, romantikus makett és „történelmi tény”. Luxusesküvők színhelye, miközben maga is olyanná alakult, mint egy kissé aránytalanra sikeredett esküvői torta. Albinoni G-moll adagiójának hangulatát árasztja, melyet végeredményben a töredékes művet rekonstruálva újrairó Remo Giazotto zenetudós komponált. Giazotto csak akkor vallotta magáénak, amikor az Albinoni-mű „barokk” sláger lett, amikor reprezentatív koncerteken és emlékezetes temetéseken (pl. Margaret Thatherén) játszották, de akkor már hiába. Ez a hiperromantikus álbarokk csepegve, csurogva vont cukormázát Albinoni valódi munkái köré, szépsége bizonyos értelemben tagadhatatlan, az íze viszont émelyegtető.

S. K. húgom osztálytársnője volt: egy barokk parasztházban éltek, melynek szépsége messze túltesz a „kastélyén”, sőt sokáig azt hittem, ez maga a békei kastély, kertjében nimfák és faunok, Endymion éjjel innen szemez a holddal, közben hol gitár, hol lant, hol theorba szól. A barokk parasztház csak elvben paradoxon: a leleményes parasztlak legleleményesebbje ugyanis elleste a magaskultúra egyes elemeit, s azokat belekomponálta a saját hagyományaiba, a kultúra jobb korszakaiban főntről tart lefelé, s nem fordítva. A hullámtarajos zöld ház kimerített dinamizmusa és a körülötte pompázó hatalmas fák egysége tisztességes, hamisítatlan barokk muzsika.

* * *

A gombai kastélyt magról vetették. Egy reggel megrepedt a földhám, és annak rendje és módja szerint lassan-lassan kiemelkedett a rejtélyes mélyből, a gondosan nemesített növény fokozatosan nyerte el természet szabta dimenzióit, méreteit, biológiai tulajdonságainak megfelelően teljesítette ki a maga maximumát, töltötte ki a neki kiszabott teret és időt, hízott és fogyott bele egykori és mai alakjába. Végül egy elvadult park sápatag titka lett, egy magára hagyott ősnövénylény.

A szinte teljesen lepukkant kastély klasszicizmusa maga a történelmi viszonytagságok fölött lebegő harmónia: négy karcsú ión oszlopa címeres tünpanont emel, a terasz alatt négy vaskos medvetalptámasz. Különösen paradox izgalom látni a fenti szögletes és a lenti félköríves ablakok és szemöldökpárkány-elemek kivételes harmóniáját – ez másutt szinte disszonáns lenne. A *Vasárnapi Ujság* 1858-as évfolyamában szereplő metszeten (az épületet félig-meddig egy öntözőkannás kertész perspektívájából látjuk) ez csodásan látszik: az alsó szint hullámvérésén lebeg a szögletes felső, mint egy biztonságos bárka a lomha vízen.

Az ovális alapokon nyugvó „kiskastély” maga a kerekesség, tavirózsaúsztatás a park lomha zöldjén. Még inkább férfimellbimbó egy szőrös, kigyúrt mellkasárnán. Őserdő veszi körül itt-ott már őszülő szőrszálakkal.

* * *

1346-ban Gombai Kumpurd fia Kupe panaszt tett, hogy a saját testvére, Miklós a saját házában nyíllal tört az életére, és meg akarta őt ölni. Egyszerűen célba vette, űzte, mint a vadat, körbelövöldözte, eltalálta a ruháján keresztül, és Gombai

Kumpurd fia Kupe nem volt egy Szent Sebestyén-alkat. Húsa sem úszott volna illatosan Róma kloákáiban vagy a csallóközi mocsárban, s valószínűleg csak azt tudta volna bizonyítani, hogy a keresztény élet, bizony, nem elpusztíthatatlan. Gombai Kumpurd fia Miklós fél év múlva Házi Jenő adatai szerint pert vesztett, birtokának kétharmadát lefoglalták. Hiába magyarázta, hogy ő csak nyilazási gyakorlatokat végzett, s csak a bűn almáját akarta eltalálni testvére fején, aki mindezt kissé túlreagálta. Summa summarum: Gombai Kumpurd fia Miklós feldühödött, mert pszichoanalízis ide vagy oda, ilyen feldühödős alkata volt, és 1348-ban megölte Kumpurd fia Pétert, és ezúttal halálosan megsebesítette a középkori hallucinációkká apasztott romantikus rémlátomásokkal küzdő Kupét is. I. Lajos, a király se feszíthette túl a húrt, ügyesen célba repítette az igazságszolgáltatás nyílveaszóját, és Gombai Kumpurd fia Miklóst egyetlen határozott csapással lefejezték.

* * *

„Termeit dús képtár, nagyobbára az újabb iskolák ízléssel gyűjtött olajfestményei, valamint természeti ritkaságok, mű- s egyéb régiségek gyűjteményei foglalják el” – jegyezte fel Ipolyi Arnold Udvarnok János császári és királyi udvari tanácsos gombai gyűjteményéről. A műgyűjteményben antik római, pompeji és herculaneumi régiségek is voltak: mécsesek, szobrocskák, bronztárgyak. Az olajfestmények javarészt „modernekként” voltak, azaz romantikusak. A nagytermet most berendezzük odaképzelt művekkel:

Györgyi Giergl Alajos: Meglepett udvarló,

Borsos József: Libanoni emír,

Kisfaludy Károly: Éjszakai szélvész,

és a csúcs: Caspar David Friedrich: Kreidefelsen auf Rügen (na, jó, ez azért már romantikus túlzás).

A szoba közepén egy Johann Heinrich Harrass műhelyében, Grossbreitenbachban készült kétmanuális csembaló. A fémhúrok szabályos térvonalazása, ahogy a kiakasztószögektől a hangolászögekhez futnak a stégen keresztül, elképesztő technikai látvány, egy túlvonalazott kottásfüzet benyomását kelti.

Udvarnok János elégedetten szürcsöli a kávéját, s megkéri Ipolyit, lehetőleg a festményállományt ne részletezze, részint mert intim dolog, részint mert felkelti a műkincsrablók érdeklődését, amúgy meg azt ír Gombáról, amit csak akar.

* * *

Rosenburg Károly kertész 1883-ban kúpos törökmogyorót, igazi mókuscsemegét telepít (corylus colurna). A törökmogyoró-kupacsokból kézzel kifejtett mag a kastélykonyhára kerül, ahol különleges süteményekbe sütik. A sárga levelek közt barnuló kupacsok valósággal rágombolják az őszt a fákra.

* * *

(A gombai ménes történetéből)

1893-ban a *Vadász- és Versenylapok* fedezési hirdetménye szerint Dictator 250 forintért „fedez”. „Apja Giles the first, St. Gilestől, any. Lady Shrewsbury,

Launcelottól, a. Little Digby, ap. Digby Grand, Saunterertől, anyja Miss Digby Touchstonetól, any. Lady Jersey, Bay Middletontól.” Jobb családfát a szentírásban se találsz. Az érdeklődők Wiener-Welten lovaghoz forduljanak, Békébe és Csütörtökbe írjanak.

1897-ben a „gombai ménes kitűnő kétévese”, Maikönig hatalmas sikert arat a baden-badeni versenyen. A sikeren felbuzdulva Wiener-Welten lovag megvette Mayboyt, Maikönig apját (apja Xenophon, anyja May Day), ám a mén egy véredény elpattanása következtében 1898-ban kimúlt. Mayboy egyetlen sikeres sarjat produkált.

„Wiener-Welten lovag jóllehet osztrák születésű, de inkább magyar főúr, aki nyelvünkön beszél és magyar érzéseinek mindig kifejezést ad” – írta az *Uj Idők* 1899-ben, s a cikkíró azon aggodalmaskodott, hogy az amerikai-lótenyésztés rohamos fejlődése alighanem kihatással lesz a magyar fajta csökkenő népszerűségére is.

1902-ben a gombai ménesben Friar Lubin 400 forintért „fedez”, maximum tíz kancát, illetve Gomba (Dictator fia) ugyanannyiért öt kancát „vállal”. Lubin megnyerte a bécsi derbyt.

1903-ban a gombai ménes Magyarország harmadik legeredményesebb ménese.

1903-ban Wiener Welten Rezső lovag versenylova elnyerte a Vindobona-díjat, melyet Bécs szegényei között osztott szét.

A *Magyarország* 1903. december 25-i száma Wiener Welten Rezső lovag lónévadási szokásait kritizálja: „A gombai ménes tulajdonosa ugyanis egy megcsontosodott módszert követ lovainak elnevezésénél. Az apa és anya nevének első szótagjából alkot egy szóösszetételt, ez elé kerül az évjárat megfelelő betűje – és megvan a név. Így keletkeznek a széphangzású nevek, mint Monxanpetr, Kamorvsan, Lidictrip, Kigradic, Nugomtnorv, Negomglen. Nem érdektelen Llubar kettős »L« betűje sem. Szinte elképzelhetetlen, micsoda képtelenségek kerülnek ki a névsor végével, ha az x és y évjárat lesz soron.”

1904-ben Wiener Welten Rezső lovag Németországban 3900 márkát nyert a lóversenyen.

1906-ban Wiener Welten Rezső lovag Freia nevű lova Koller Ödöné lett.

1909-ben kimúlt Wiener Welten Rezső Gomba nevű versenylova, mely 50 000 koronára volt biztosítva.

„Lovag Wiener Welten Rezső főhadnagyot, a gombai ménes tulajdonosát, a 2. oszt. vaskereszttel tüntették ki” háborús érdemeiért – írta a *Vadász- és Versenylap* 1915. augusztus 9-i száma.

1918-ban Wiener Welten Rezső megvásárolta a Barokk nevű lovat 25 000 koronáért: a gombai ménes anyakanca-állományába sorolták be.

1924-ben a „cseh megszállás alatt lévő” gombai ménesben több kitűnő lovat tenyésztettek ki. A prágai derbyt Cleopatra nyerte, de „Cleopatra győzelme voltaképpen a magyar tenyésztés diadalát jelenti, a Celsius és Cavalcadá-tól származó kancát”, írja a magyar sajtó, ugyanis Wiener Welten Rezső lovag gombai tenyésztésében nevelték fel.

* * *

Wiener Welten Rezső lánya, Mária hozzáment Alexij von Prosoroff cári tiszt-
hez, akit a magyar belügy 1941-ben, az esküvő évében magyarosított: Prosoroff
Elek kastélyát végül elkobozza az állam, a pár Bécsbe települt át.

* * *

Itt forgatták az *Ezeréves méh* című, Peter Jaroš regénye alapján készült szlovák
film egyes jeleneteit, mely a Pichanda család életét mutatta be, a nemesgombai
kastély ebben a narratívában Čerňak báró kastélya lett. Készült itt thriller is,
a romos kastély körül bórszerkós szuperhősök és szexi kémnők settenkedtek,
tüzeltek és véreztek el a kátránnyal beszögelt hátsó ablakoknál. A rossznyelvek
szerint pornót is: a főhős úgy baszta meg a párját, hogy a partner segge (alapo-
san megrakva) a férfi hasán pulzált, talpa pedig a gombai Priapus két térde alá
támasztva feszült. Igen tetszetős pozitúra lehetett.

* * *

„A bárónk gombai kastélya csupa szalonnából van. Egy szóval annyi ott a
szalonna, hogy akár kabátot varrhatnánk belülre, ha hűvösebbre fordul az idő-
járás...” – írja Rideg Sándor 1948-ban *Rekvirálás* című novellájában egy elképzelt
Gomba elképzelt jobbágyának szájába adva az *Uj Idők* hasábjain. A szocializmus
szürrealizmusa: a paraszt szalonnakabátban jár, a kolbászkerítésre felfeszítik a
feliratot, örök időre a Szovjetunióval!

* * *

Fónod Zoltán és Rákóczi Lajos beszélgetéséből kiderül, 1949-ben növényne-
mesítő állomást helyeztek el a kastélyban, Veneny Lajos volt az igazgató. Veneny
megszállottan nemesített: még az orosz fogolytáborban, majd onnan kiszabadul-
va is szibériai búzafajtákkal kísérletezett. Gabonákkal és dinnyékkel foglalkozott
– és műpártolással. Ő fedezte fel a szegény sorsú, később kommunista festőt (és
költőt), Szabó Gyulát, aki 1944-ben egy bombázás után tíz órát töltött eltemetve
egy összeomlott épület alatt, a múltját is eltemeti, s amikor feltámad, az 1950-es
évek elején már a gombai kastély kertjében fest, illetve a füleki gyár munkásait
rajzolja, sorozatokba fog (A föld népe, Dolgozó nép), de nem tud visszatál-
ni régi önmagához. Millió labirintusjártat után újabbakba téved. Ekkortájt épp
mérhetetlen teátrilitással stilizálja gazdag világát egyszerűre és szájbarágósra, a
szociális szentimentalizmus és a kommunista giccs szorításából már csak itt-ott
bontakozik ki egy-egy szívbe markoló vagy különösen emlékezetes motívum,
részlet, mozzanat. Nyilván Szabó vonalas munkáinak sok rétege van még így is,
de arra már csak az eltökélt művészettörténész türelme képes, hogy ezek érvé-
nyét felmutassa, a szemlélődő egyszerűen hanyagul elsiklik fölöttük. Szabót a
csehszlovákiai magyar közeg Fábry vox humanájának párjaként, afféle *penicillus*
humanusként, humanista ecsetként kezelte, s együtt zuhantak a kollektív ideoló-
giák közhelyszakadékába, holott Szabó Fábrynál sokszorta jelentékenyebb volt a
maga műfajában. „A gombai parkban is festett Szabó Gyula 4-5 gyönyörű olajké-
pet, ezekből az akkori Állami Gazdaság megvásárolt négy darabot” – nyilatkozta
Rákóczi 2007-ben.

* * *

„Vadulnak a jázminok a kertben” – kezdi Szabó Gyula az egyik versét 1971-ben, aztán bele is ernyeszti a laposságba. A gombai kastély kertjében millió a jázmin, a somvirágú jezsámen, a molyhoslevelűtől a telt virágúig, a közönségestől a pettyesig. Szabó 1957-ben illusztrálta *A romlás virágainak* szlovák fordítását. Talán a gombai kastély tünékeny dekadenciája is hatott rá.

* * *

„A zene a szellem rejtett számoló tevékenysége, amely nem veszi észre, hogy számol” – mondta Leibniz. Tökéletes definíció, az ösztönös és lelki matematika létezésének bizonyítéka. Egy kastélyépítő egészen tudatos matematikával közelít a potenciális emberi dimenzió kényelmi faktorához, de nyilván bele kell kalkulálnia a lakályosságba egy adag káprázatot, lelki harmóniát, ízlést, működésbe kell hoznia az érzékszervek rejtett „számoló tevékenységét”.

* * *

„Én egy kibaszott feka srác vagyok / a kibaszott világban / nem a kibaszott lelkem érdekel / csak a nagy kibaszott faszom kell neked” – üvölti a hangfal a fitnessben, persze angolul, miközben a futópádon azt képzelem, hogy a gombai kastély körüli erdő ösvényein futok, minden obszcén jelző egy virágzó, útszegélyező, boldog jezsámenbokor, minden mondathoz kapcsolható egy újabb inda, előbb-utóbb megterem a kiegyensúlyozott szintaxis a test és a lélek párbeszédében. Hát nem. Se a lelked, se a nagy faszod nem érdekel, de még a zenéd se, amit rám kényszerít a rendszer, sőt elérte, hogy én magam fizessek érte. Elképesztő ősfák között haladok, feszül a comb, a láb, nyíratlan, sors formálta puszpángok szobrai között kocogok, törökmogyoró-tornyocskákat látok, itt-ott a kecskerágók zöld jelzőtüzei égnek.

* * *

Csákány. Ipolyi Arnold szerint „manzardi ízlésben épült, szögletein tornyokkal erősített emeletes kastély”. A Szelepcsényi György hercegrímás építtette négytornyú, emeletes, téglalap alaprajzolatú épület tornyai különlegesen pozicionáltak: szabályosan csatlakoznak a téglalaphoz a sarkaikkal, csodaszép átlós harmóniát képeznek, szinte ékszerdobozszerűen tagolják a struktúrát, a héttengelyes főhomlokzat előkelősége kiemelten hatásos. Az oldalszél szinte hullámzóan dinamikus, holott itt pár ablakszem időközben vagy elvesztette a látását, vagy megvakult, vagy hályogot kapott. Még a kémények elhelyezése is kompozíciós energiákról tanúskodik, az egész épület olyan, mint egy zseniális Szelepcsényi-rézmetszet. Már csak egy latin Coelho kell, aki lebegő szalagon egy frappáns, de azért nem túl ezoterikus életbölcsséget vagy disztichont biggyeszt fölé. Szelepcsényi kora egyik legjobb rézmetszője volt: ő készítette a két legismertebb Pázmány-portrét, de Pázmány prédikációinak 1695-ös nagyszombati kiadásához is metszett ki egy képet. István király és Szent Adalbert piedesztálra állítva, Mária fennhatósága alatt keretezi a szent családot: a koncepcióba beledolgozott ezt-azt másoktól is.

Szelepcsényi a kastélyt a cisztercita rendnek adományozta: a cellás szerkezet mai is érzékelhető, kettős értelemben is, mint a kontemplációnak megnyíló

lélekhez tartozó test mikrokozmosza, és mint egy nagyon szerves testrendszer sejtsztruktúrája. Testszerkezet és lelki higiénia összhangja. Szelepcsényi első Pázmány-portréjának verse az 1636-os prédikációskönyvhöz pontosan érzékelteti a test-lélek probléma folyton-folyvást elevenen tartott diskurzusát:

Itt ez a kép Pázmány arcát formázza, a testet,
lelki tükörként vedd kézbe tudós szövegét!

Pázmány temetésén a pozsonyi dómban Szelepcsényi mondta a latin gyászbeszédet. Csak úgy tekeredett a szintaxis tömjénje, a hitetlenkedő coniunctivus irreálisok mirrhája, a mennybe tartó mondatok illata.

Ő maga Mariazellben van eltemetve, sírverse:

*György voltam, Pohronitz Szelepcsényi idáig,
tetteim ismerték széles e föld kerekén!
Császárom s a hazám szónok-követének elismert
Dacia, Róma, Bizánc, s persze, a lengyelek is.
Pannon helytartó, s kancellár lettem ugyancsak,
Esztergomban várt engem az érseki szék.
Trák zsarnoktól joggal tartott Bécs, a Királynő,
s gazdagságom okán nagy diadalt aratott.
Szent védfallá lett s örvendez is annyi szegénnyel,
császár, harcos, pap s koldus is így menekült.
Rendre ezerhatszáz esztendő telt el odáig,
s nyolcvanöt évet adott ehhez az ég kegye még,
már a kilencvenkettediket töltötte be sorsom,
s Lettowitz, itt halok én, elvisz a morva vidék.
Onnan Máriacellbe, az ég közelébe hozattam,
itt kívántam már élni korábban is én.
Ebbe a sírba rakott rokonom, vérem, Maholányi
János, e szarkófág rejti a holttetemem.*

* * *

A csákányi kastélyban Reguly Antal, „észak Kőrösi Csomája”, a vogul, osztják, cseremis és csuvas népköltészet és folklór feltérképezője is élt, vagy legalábbis ide levelezett „haza”. Apja, Reguly István a zirci cisztercita apátság ügyvédjeként került az apátsági birtok kastélyába. Reguly Antal és sógora, Korizmic László mérnök 2006-ban közös emléktáblát kapott. Reguly István egyik Toldy Ferenchez írt levelében írta le fia északi érdeklődésének egyik leglényegesebb hozadékát: „Helsingforzban az egyetemi Rector és Professorok által szívesen fogadtatván, azonnal tanító segédségével a’ finnus nyelv tanulásához fogott, nép közé ment, annak gyakorlati megtanulására és annyira teve előmenetelt, hogy búvárkodása tekintetéből Helsingforzi tudós társaság tagjává neveztetett első otlitékor.” Valószínűleg volt olyan korszak, amikor a magyar nyelvrokonságról ezen a tájon tudtak a legtöbbet.

* * *

Az egyik legismertebb csákánykészítőnek a pozsonyi Franz Schöllnast számított. A csákány hangszer is: a fokosszerű csákányt befúvórésekkel és hanglyukakkal látták el, vagy a sétabottá „nemesített” csákány egy része beépített furulyaként is szolgált. „Variationen für den ungarischen Csákány mit Begleitung des ganzen Orchesters gesetzt, und gespielt, von dem hier anwesenden Tonkünstler Herr Anton Heberle.” Heberle kora egyik legnagyobb fuvolaművésze volt, jeles zeneszerzőnek számított. *Scala für den Ungarischen Csakan* című munkája úttörő a hangszer rövid történetében (1800 és 1850 között volt divatban az Osztrák–Magyar Monarchia területén). 1808-ban írt szonátája egy csákányszólóval indul. Két csákányra és két fuvolára is komponált remekművet. A csákány nevű hangszer karrierjéről Marianne Betz önálló monográfiát írt.

* * *

Szelepcsényi Nemesgombán 1666-ban főúri posztómanufaktúrát alapított, alighanem a legelső Magyarországon. A gombai posztó a hollandiaival vetekeedett. Nemesebb juhfaajok, festőnövény-ültetvények lepték el a tájat.

* * *

Fél. Jeszenák-kastély. Az 1736-ban épült barokkból Jeszenák János ízlése szerint klasszicistává szervesült kastély U alakzatban áll, tünpanonos tető áoszlopokon, küklpsz-szemmel, ión oszlopokon és oszloppárokon nyugvó erkély, háromtengelyes főhomlokzat, előtte nagy terasz, remek angolpark, csupa virág minden. Volt gyerekotthon, fiúnevelő intézet (1992-ben 55 fiút 40 felnőtt nevelt és szolgált ki). „A gyilkosság az bűn. De a lopás? Hiszen mindenki lop” – nyilatkozta a 15 éves Robert Mészáros, az egyik vásott kölyök Kamoncza Mártának 1992-ben.

Lett belőle art-deco és álbarokk szálloda, királyi apartman, hercegnői (és macska?) nevekről (Hermina, Lujza, Klementina stb.) elnevezett szobák, a 25 hektárnyi parkból maradt 19. A pihe-puha bársonyluxus még a kis férfiúi önbizalomból is nagyot csinál, a boldogító pénz nem érzékeli az esztétikai zűrzavart, az a természete, hogy forogjon bár szédítően, a gyomrot azért fel ne forgassa. A mú-Klimt, mú-Ingres, mú-Caravaggio, mú-Lempicka és az igazi (?) Zolo Palugyay csak egymást erősítik. Georg Stegmüller, pozsonyi patikus, azaz írói nevén Gottfried von Rotenstein, 1782-es úti naplójában külön kiemelte a kastély pazar képgyűjteményét.

* * *

A kismagyari kastély gyerekkoromban sárga-zöld-vörös színekben pompázott, maga volt a megtestesült ősz, ilyen, ha színpompásan őszül meg egy épület. Kellemes parkjában ginkgoleveleket gyűjtöttünk (akkor ez meglehetősen ritka fajfajtának számított), majd ezt a csapatnevet adtuk magunknak, amikor kijutottunk a járasi biológiaiaversenyre, ahol csak azért lettünk másodikok, mert a növénymeghatározó feladatnál a többiek nem engedték, hogy beírjam azt a szót, hogy lóhere, mert ezt a szerintük obszcén nevet csak az illésházi parasztok mondják (azaz konkrétan én), az úriember az ilyet lucernának nevezi. A kastély háromtengelyes sarokrízalitos homlokzatú volt akkor is, két emlékezetes

loggiája is volt, három íven nyugvó terasza. A homlokzati tetőzet közepén annyi dísz, hogy szinte úgy nézett ki, mintha lángholna az épület, tetszetősnek hathatott az is, ahogy a látszatszimmetria feltűnően sok aszimmetriát próbált meg elleplezni. Az alsó szinten minden kastélyosan mozgalmasság volt, a felsőn puritán: apám szerint, amikor iskolaként használták, egyszer beszakadt a mennyezete. Menthetetlen kegyetlenséggel modernizálták. Egy iskolai kirándulásra emlékszem: nem tudtam levenni a tekintetem az épületről, megdolgoztatta a szemet, kitöltötte a fantáziát. A Belépni tilos! felirat ősidők óta tartozéka a területnek.

* * *

Pálffy Béla és neje (Batthyány Blanka) 1899-ben kezdte megújítani a kismagyari kastélyt, mely korábban többek közt a klarisszák, sőt talán Zsigmond király nyaralója volt – Bél Mátyás szerint „vestigia supersunt diverticulorum Sigismundi imperatoris”. 1900-ban tágas kastélykápolnát építettek hozzá. A szocializmus idején nagyszerű tornaterem lett belőle. Jedlicska Pál 1910-ben azt is megjegyzi, hogy: „az egyik adat szerint a grófi házaspár kismagyari tartózkodása alatt megkétszerezedett a koldusok száma.” A *Köztelek* 1911-ben már ezt írja Pálffyról: „Azok, akik családi életét közelebbről ismerik, a legjobban tudják, hogy a kismagyari kastély valóságos búcsújáró helye a szegényeknek, ahonnan a szomorú ember megvigasztalva, a szűkölködő pedig felségélyezve távozik.” A kastélykápolna megáldásáról a *Hazánk* 1900. augusztus 29-i száma is beszámolt: „Az egyházi szertartás után 23 vendég vett részt a köztiszteletben álló grófi házaspár barátságos asztalánál. A kedélyes úri ebédet megindító, szívélyes pohárköszönések fűszerezték.”

* * *

Idősebb Pálffy János gróf 1872-től vezette vadásznaplóját: összesen 48 908 állatot ölt meg. A *Nimród* című újság 1927. márc. 15-ei száma alapján tételesen: „313 szarvasbika, 112 tehén, 45 zergebak, 28 zerge, 3 dámszarvas, 4 muflon, 114 vadkan, 30 disznó, 314 őzbak, 44 suta, 34 róka, 25 542 nyúl, 1316 üregi nyúl, 15 túzok, 72 vadliba, 7363 fácán, 1178 vadkacsa, 218 erdei szalonka, 58 mocsári szalonka, 10 334 fogoly, 533 fűrj, 51 süketfajd, 14 nyírfajd, 2 császármadár, 3 sas, 1 medve, 1 vadmacska, 2 nyest, 2 borz, 139 ragadozó madár, 648 különféle.” A lap beszámol arról is, hogy „csodás és páratlan trófeái kismagyari kastélyában őriztetnek”.

* * *

A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum 1991-es értesítője szerint a gyűjtemény egy 1880-as évekből való ágyterítővel gyarapodott a kismagyari kastélyból: „Közepén árvácskákból és vadrózsákból alakított szecessziós minta. Bordúrijében stilizált, apró rozetták.”

* * *

Gyerekkoromban azt mesélték, hogy a kismagyari kastélyban csupa hülye lakott, a gróf úr például a gyönyörű cigánylányokat rendszeresen így szólongatta le: „Mutasd meg a nunádat, kapsz egy koronát!” A jelenetet akkor különösen élénk fantáziával képzeltem el.

* * *

A piros almának nézett hős. A poéta kastélyszálló-karanténba vonult, hogy belső démonaival viaskodva küzdjön a sikerültebb verssel, hátha összejön, sikerül neki, hiszen alaposan kiséggeli, amit ki lehet, a nyelve sem válogató, egyszerűre nyal mézbe és rékmányba, téved szecesszióba és barokkba. A kastély mégiscsak jó hely, igazi szanatórium, ha a Parnasszusról a Múzsák (ahogy Catullus írta Mentuláról) levasvillázzák az embert, és az fejfel zuhan a hegy lábához, vagy egyenesen egy kastélyszálló paplanos ágyába.

* * *

A várkonyi kastély nem is kastély, hanem egyenesen ötcsillagos Château Amade. Ikvai Pfeiffer Mátyás gyáros építette 1904-ben az ősi Amade-kastély helyén. A Château Pfeiffer mégiscsak hülyén hangzana, az ikvai Pfeifferek csak 1888-ban szereztek nemeslevelet. Mátyás pénzember volt: udvari tanácsos és bankár, Amade pedig költő. A „nyékvárkonyi Versailles” konyhája elsőrangú: 101 gyertyás romantikus vacsorát és autentikus középkori lakomát is kínál. A nyékvárkonyi Versailles persze nem Versailles, épp olyan, ahogy a nagybetűs kiskastélyt el szokták képzelni azok, akiknek a pénzére itt a leginkább számíthatnak.

* * *

Súly, a tornyos kastélyból csak a falak maradtak, a cseh-morva telepés Hanák család kapta meg, a kétemeletes épület korábban a Maholányiak, majd a Zichyek tulajdona volt, használták kastélyként, kolostorként, de gabonaraktárként is.

* * *

A felbári Amadé-kastélynál Ipolyi Arnold még látta Nepomuki Szent János szobrát, oszlopát az alábbi latinul írt verssel, mely minden jel szerint a kegyhelyet 1751-ben emelő Amade Lászlótól való, ám összes verseibe ez a szöveg mégsem került bele:

*Mert nem szólt, a világ szól róla, dicséri a nyelved,
tittkát Szent János, cseh Nepomuk fia vagy,
és megbünteted azt, ki gyalázat-mennyköveket szór,
s jóhír-típráshoz gyűjti a fegyvereit,
összezavarni akartak minket, s ők zavarodtak
össze, segíts élnünk s halni erényesen itt.*

A felbári kastély maradványa ma egyszerű kúriának hat, se rokokó kedély, se vallási áhítat, kis kéjlak.

Amade nagy buzgalommal csalogatta Bárra szíve aktuális hölgyeit (akár csoportosan is), erről tanúskodik ez a kis versezete, mely egy Miticky Juliannához írt levél verses függelékének részét képezte:

*Nosza bizony te szívem, Mesterházy Sára!
Hadd el Győrött lakásod, jőjj el hozzám Bárra!
Szép Bodó Theresia! ohajtlak, jőjj bár, bár!
Nevedről fohászkodom! készen vár Bodó bár.
Édes kincsem Paulina! ezeknél szebb, jobb vagy!
Azért kérlek, javaslom, engem holtig ne hagyj!*

Nem esélytelen, hogy a költő végül megszervezte az orgiát, de egy jó költőnek éppen elég az is, ha aprólékosan elképzeli. Egyik kéz a laton (a pennán), a másik valahol máshol.

* * *

Éberhard. Mi Iberhártnak mondtuk, pontosan úgy, ahogy egy 1209-es oklevélben említik. Az oklevél castellumnak nevezte: azaz erődnek. A mai kastély már az Apponyiak klasszicista világát idézi, a kastélykápolna Szelepcsényi-épület (1697) (ebből később tornaterem lett). Nem különösebben kecses építmény: a négy vasoszlop emelte erkély fölött domináns a tumpánonos homlokzat, az arányok mértéktartóak és korrektek, az épület az élhető kastélyok minimuma, a benyomások alapján nem lenne nehéz meghatározni a neoklasszicizmus legkisebb közös többszöröseit. Itt nevelkedett Apponyi Albert, „Trianon szónoka” is, sőt ide is temették (az 1940-es években hozták át a koporsóját a családi különálló sírkápolnába). Éberhard Apponyi „magánélete” volt. „Széles, nyílt homlokú, nagy emeletes ház. Egyszerű és hivalkodás nélkül való. A kastély ura bizonyára úgy érzi lelkében, hogy a legszebb dísz az, a mit a természet ad” – írta a *Vasárnapi Ujság* 1907-ben. Theodor Roosevelt szintén Apponyinak köszönhetően járt a kastélyban: az *Ujság* 1910. április 19-i száma részletesen beszámol az elnök útjáról és fogadtatásáról: „A kapuban Apponyi gróf felesége, gyermekei és Alleram dr., az Apponyi gyerekek nevelője fogadták. Apponyi Alleram dr-t is bemutatta Rooseveltnek. A nevelő valamikor kispap volt és sub auspiciis regis szerezte meg a doktorátust. A tizenkét éves Apponyi György gróf angol beszéddel üdvözölte Rooseveltet, a kis komtessek virágot adtak át neki, majd bemutatták az uradalmi tisztet és a tanítót. Roosevelt a tanítóval eldiskurálgatott és közben hangoztatta, hogy milyen fontos szerepe van a néptanítónak egy országban.” „Ebédre majdnem kizárólag magyaros ételeket tálaltak fel” – írta felcsigázó hiányérzetet keltve a korabeli sajtó.

Lőkös Péter

Egy emigráns német újságíró a harmincas évek Magyarorszájáról

Fritz Richard Lachmann cikksorozata a *Pester Lloyd*ban

Adolf Hitler hatalomra jutása (1933), illetve az Anschluss (1938) után számos német és osztrák emigráns, illetve száműzött töltött hosszabb-rövidebb időt Magyarországon. Többségük számára persze hazánk csak tranzitország volt, ám voltak olyanok is, akik sok éven át itt éltek. A kor ismert német írója, újságírója, Otto Zarek például öt évig, 1933-tól 1938-ig lakott itt.¹ Ha nem is ilyen hosszú ideig, de több mint egy évig élt Magyarországon Fritz Richard Lachmann (Dr. Fritz Lachmann, Federico R. Lachmann, Frederick R. Lachmann), egy ma már kevésbé ismert zsidó származású német író, újságíró is. Itt tartózkodása alatt húsz cikket írt a *Pester Lloyd* című lapnak, melyek közül tizenegy írás magyarországi élményeiről, benyomásairól szól. Ezeknek az írásoknak az irodalom- és sajtótörténet eddig nem szentelt figyelmet, tanulmányomban ezért megvizsgálom, milyen képet rajzolt egy emigráns német újságíró a harmincas évek közepén hazánkról. De ki is volt ő és hogyan került Magyarországra?

1902. március 25-én született a sziléziai Breslauban (ma Wrocław). Apja Salo (Sally) Lachmann orvos volt, aki feleségével, Elfriedével együtt 1934-ben Palesztinába emigrált. Utóbbi, férje halála (1940) után Nagy-Britanniába költözött.² Fritz Richard Lachmann a középiskolát szülővárosában és Berlinben végezte, majd 1921 és 1925 között Berlinben és Lipcseben tanult germanisztikát, művészettörténetet és filozófiát. 1926-ban doktori fokozatot is szerzett, melytől azonban 1938-ban megfosztották.³ Valószínűleg tehetséges germanista lett volna belőle (Goethe *Mignon*járól 1927-ben megjelent tanulmányát mai napig gyakran idézi a szakirodalom), de ő inkább az újságírói pályát választotta. 1928-ban a berlini Ullstein kiadóhoz került és a kiadó liberális lapjainál dolgozott. A *Vossische Zeitung* filmkritikusa lett, de a kiadó bulvárlapjának, a *B.Z. am Mittag*nak is szerkesztője volt. 1929-től pedig a *Tempo* szerkesztőjeként írt filmkritikákat ebbe a lapba is.⁴ 1933 tavaszán származása miatt állásából elbocsájtották, ezt követően Lettországba emigrált. Itt meg-

1 Zarek magyarországi tartózkodásáról és munkásságáról ld. Geoffroy, René: *Ungarn als Zufluchtsort und Wirkungsstätte deutschsprachiger Emigranten (1933–1938/1939)*. Frankfurt a. M., 2001. (a továbbiakban: Geoffroy) 198–226.

2 *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Bd. I: Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben*. Hg. von Werner Röder und Herbert A. Strauss unter Mitwirkung von Dieter Marc Schneider und Louise Forsyth. München, 1999. (a továbbiakban: Röder – Strauss) 407.

3 Wiemers, Gerald: *Fritz Richard Lachmann – Leipziger Student und Promovend 1921–1926*. In: Universität Leipzig, 3. sz., 1999 június. (a továbbiakban: Wiemers) 19.

4 Ld. ezekhez: *Der Film der Weimarer Republik 1929. Ein Handbuch der zeitgenössischen Kritik*. Hg. von Gero Gandert. Berlin / New York, 1993. 114, 162, 429, 642.

alapította az *Europa-Ost* című náciellenes lapot, amivel a nácibarát *Rigaer Tageszeitungot* kívánta ellensúlyozni. Amikor 1934. május 15-én Karlis Ulmanis vezetésével katonai hatalomátvételre került sor Lettorszáiban, számos újságot, így Lachmann lapját is betiltották. Pontos adataink nincsenek, de már 1934-ben Magyarországra költözött.⁵ Ezt bizonyítja az is, hogy több magyar újság rádióműsor mellékletében olvasható, hogy Dr. Fritz Lachmann 1934. október 8-án a Budapest I. rádióadón *Budapest aus der Lach-Perspektive (Ein Humorist auf Ungarn-Urlaub)* címmel német nyelvű előadást tartott.⁶ (Talán ez adta az ötletet későbbi cikksorozatához.) Budapesten egy információs lapot alapított a német emigránsok számára.⁷ 1936-ban azonban megfosztották német állampolgárságától, ugyanakkor német nyomásra kiutasították Magyarországról. Németországban ugyanis figyelemmel kísérték rigai és budapesti „német ellenes” tevékenységét, amint erről például a *Heidelberger Neueste Nachrichten* is beszámol: „Dr. Fritz Lachmann, jüdischer Schriftsteller, flüchtete nach dem Umschwung nach Riga und war dort Mitarbeiter an dem inzwischen eingegangenen, unter jüdischem Einfluß stehenden 'Europa-Ost'. Später war er in Ungarn tätig, wo er sein deutschfeindliches Treiben fortsetzte” (Dr. Fritz Lachmann, zsidó író, a fordulat után Rigába menekült és ott az időközben megszűnt, zsidó befolyás alatt álló 'Europa-Ost' munkatársa volt. Később Magyarországon tevékenykedett, ahol folytatta német ellenes tevékenységét).⁸ Magyarországról való kiutasítása után szüleit követve Palesztinába emigrált.⁹ Itt sok sorstársához hasonlóan kezdetben nehéz sora volt, körülbelül egy évig a jeruzsálemi King David Hotel ruhatárosaként dolgozott.¹⁰ De folytatta újságírói tevékenységét is, írt a prágai *Jüdische Revue*-be és a jeruzsálemi *Jüdische Weltrundschau*-ba. 1938-ban megkapta a palesztinai állampolgárságot és Martin Buber segítségével a jeruzsálemi Héber Egyetem sajtóosztályára került. 1938/1939-ben az egyetem megbízásából előadó körutat tett Lengyelországban, Jugoszláviában és Svájcban. 1940-tól latin-amerikai egyetemeken volt vendégelőadó, megszervezte a Héber Egyetem latin-amerikai baráti köreit.¹¹ A háború alatt részt vett a Mexikóba emigrált német ajkú zsidók egyesületének, a Menorah-nak a munkájában.¹² 1951-ben az izraeli kormány és az egyetem megbízásából az Egyesült Államokba ment, először izraeli diplomataként tevékenykedett, majd 1955-től amerikai állampolgár lett. Különböző zsidó szervezetek tisztségviselője volt, továbbá 1962-től haláláig a New Yorkban kiadott *Aufbau* című emigráns újság munkatársa, 1966-tól az *Encyclopaedia Judaica* szerkesztője, 1976-tól a *New Yorker Staats-Zeitung und Herold* társkiadója és szerkesztője.¹³ 1998. december 15-én hunyt el.¹⁴

5 Niers, Gert: *Arrived at Last. An Immigrant Narrative*. Bloomington, 2014. 111.

6 Például: *A Pesti Napló Rádiómelléklete*. In: *Pesti Napló*, 1934. október 5. 13.

7 E. St.: *Journalist und Gelehrter*. In: *Aufbau* (New York), 1999. január 8. 20.

8 25 *Hetzer ausgebürgert. Wegen deutschfeindlicher Umtriebe im Ausland*. In: *Heidelberger Neueste Nachrichten*, 1936. március 4. 5.

9 Röder – Strauss. 407.

10 Walter, Hans-Albers: *Deutsche Exilliteratur 1933–1950*. Bd. 3: *Internierung, Flucht und Lebensbedingungen im Zweiten Weltkrieg*. Stuttgart, 1988. 504.

11 Röder – Strauss. 407.

12 *Freies Europa im freien México. Eine Rundfrage von Theodor Balk*. In: *Freies Deutschland*, 1941. december 15. 20.

13 Röder – Strauss. 407; Szymanski, Tekla: „*Kinderchen, wißt ihr denn überhaupt etwas?*”. In: *Aufbau* (New York), 1999. január 8. 20; Ziegler, Monika: *Galionsfigur der Judaistik*. In: *Aufbau* (New York), 1999. január 8. 21.

14 Wiemers. 19; *Bausteine einer jüdischen Geschichte der Universität Leipzig*. Hg. von Stephan Wendehorst. Leipzig, 2006. 12.

Újságcikkei mellett kisebb önálló kiadványokat is megjelentetett. Fiatal korában a német irodalommal kapcsolatos munkákat adott ki, a legismertebb és máig is idézett ilyen műve a *Goethes Mignon. Entstehung, Name, Gestaltung* (Heidelberg, 1927) című dolgozat. Későbbi írásaiban elsősorban a zsidóság helyzetével, történetével foglalkozott. 1942-ben Buenos Airesben jelent meg a *Que es un judío* című füzet, majd 1943-ban ugyanott a *Jüdische Neueinwanderer in Lateinamerika und ihre Probleme*. A háború után ő szerkesztette a *Die jüdische Religion* (Kastellaun, 1977) című tanulmánykötetet, melynek szerzői között olyan neveket találunk, mint Martin Buber vagy Leo Baeck.

Mint már említettem, budapesti tartózkodása alatt rendszeresen publikált a *Pester Lloyd*-ban. Már 1934-ben megjelent két tárcanovellája¹⁵, 1935-ben pedig tizenöt írását közölték. Kiutasítása után 1936-ban a *Pester Lloyd* tudósítójaként még három palesztinai tárgyú cikket küldött a lap számára Palesztinából¹⁶, majd megszakadt a kapcsolata az újsággal. Az 1935-ben megjelent írások négy kivételével¹⁷ magyarországi élményeiről, benyomásairól szólnak. Az írások két kivételtől eltekintve mindig a reggeli számban jelentek meg, rendszerint az első oldalon „a vonal alatt”.

A Magyarországgal foglalkozó, irodalmi igényességgel megírt írások két sorozatban jelentek meg. Az *Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte* (Egy idegen csatangol Magyarország városain keresztül) című sorozatában kilenc városban, illetve tájegységen szerzett tapasztalatait, élményeit örökítette meg. Ahogy fogalmaz, a csatangoló embernek nincs rendszere, a világot színes összevisszaságnak látja, és az emlékek pillanatfelvételek színes mozaikjaként maradnak meg benne.¹⁸ Humorral, néha finom iróniával fűszerezett írásaiban természetesen mindig megemlíti az adott város vagy tájegység megcsodált látványait, műemlékeit, a megkóstolt helyi specialitásokat (például a szegedi halászlét vagy paprikát), vagy a meglátogatott gyárakat, múzeumokat.

A mai olvasó számára különösen érdekesek azok a részek, amelyekben az országban látottak alapján a korabeli magyarországi társadalmi, gazdasági viszonyokról ír. Példaként emeljük ki ezek közül a legfontosabbakat. A sorozat első, Győrről szóló írásban¹⁹ például megemlíti, hogy serény és igyekvő nép dolgozik itt, nagyon szép lakóházak épültek a munkások és alkalmazottak számára az ipari negyedben. Új kultúrház épül a városban, amelyben színház is lesz.²⁰ Szól a „Trianon-telep”-en lakó munkanélküliekről, akik engedély nélkül építettek házaikat, de a városvezetés nem úzte el őket, hanem tudomásul vette a kialakult helyzetet, sőt vizesárkokat ásott és megszervezte a postát is. Persze szegény-

15 Lachmann, Fritz R.: *Herr Niemand greift ein*. In: *Pester Lloyd*, 1934. november 7, *Morgenblatt*. 1–2; uő.: *Zwei Briefe*. In: *Pester Lloyd*, 1934. november 21, *Morgenblatt*. 1–2.

16 Lachmann, Fritz R.: *Politische Reise nach Palästina*. In: *Pester Lloyd*, 1936. június 19, *Abendblatt*. 3; uő.: *Vor der Militärdiktatur in Palästina*. In: *Pester Lloyd*, 1936. szeptember 20, *Morgenblatt*. 4–5; uő.: *Streik-Ende in Palästina*. In: *Pester Lloyd*, 1936. október 17, *Abendblatt*. 2.

17 A négyből kettő kriminovella, kettő pedig könyvkritika: Lachmann, Fritz R.: *Der Fall Herder*. In: *Pester Lloyd*, 1935. május 3, *Morgenblatt*. 1–3; uő.: *Armer, blinder Mörder*. In: *Pester Lloyd*, 1935. augusztus 17, *Morgenblatt*. 1–3; uő.: *Heinrich Mann: Die Jugend des Königs Henri Quatre*. In: *Pester Lloyd*, 1935. október 11, *Morgenblatt*. 1–2; uő.: *Ludwig Marcuse: Ignatius von Loyola*. In: *Pester Lloyd*, 1935. november 10, *Morgenblatt*. 4–5.

18 Lachmann, Fritz R.: *Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte. I. Győr*. In: *Pester Lloyd*, 1935. április 7, *Morgenblatt*. 2.

19 Uo., 1–4.

20 Uo., 1.

ség van, de látszik, hogy a városházán is emberek dolgoznak, akik megteszik, amit lehet. Ezen túlmenően tizennégy karitatív egyesület gondoskodik az öregekről és a betegekről.²¹

Felkereste Pécsét is²², ahol meglátogatta a szénbányát, amit modernnek és biztonságosnak nevezett.²³ Külön kiemeli, hogy a pécsi bőrgyár Palesztinába is exportál, és hogy az ottani zsidó telepek létesítése kifejezetten jól jön a magyar exportnak. Természetesen meglátogatta a Zsolnay gyárat is, ahol az igazgató kalauzolta.²⁴ Beszámol arról is, hogy az egyetemen a város kifejezetten arra képezetett ki nagy számban tisztviselőket, hogy azok a „nagyvonalú munkanélküli segítyt” megszervezzék. Egy egykori kaszányában nagy műhelyeket létesítettek, amelyekben kb. 450 ember – kivétel nélkül korábbi munkanélküliek – dolgoznak, mégpedig olyan munkát végeznek, ami nem jelent konkurenciát a város iparosainak. Magát az üzemet is munkanélküli értelmiségiek vezetik és óvoda is működik itt. Sőt a város szélén fiatal munkanélküliek kis házakat építenek eddig koldulásból élő idős emberek számára, akiket egy központi konyháról látnak el.²⁵

Szegeden is járt²⁶, ennek kapcsán elragadtatva ír a Pick szalámigyárról, ahol szintén az igazgató kalauzolta.²⁷ Érdekelődött a tudomány és a művelődés iránt, így meglátogatta Szentgyörgyi Albertet és elismerően szól Klebelsberg Kuno itteni tevékenységéről.²⁸ Kogutowicz Károly geográfussal, az egyetem tanárával meglátogatta a Szeged környéki tanyákat, pozitív benyomást szerzett a tanyasi iskolákról.²⁹ Nem feledkezett meg a trianoni határok okozta gazdasági problémák megemlítéséről sem.³⁰

Debrecen³¹ úgy nevezi, hogy „die ungarischste aller ungarischen Städte”, vagyis minden magyar városok legmagyarabbika. Nagyon kíváncsi volt a pusztára, elbeszélésekből, elgiccsesített operettekől és rossz filmekből ugyanis úgy sejtette, hogy e hamis visszfény mögött valami rendkívülinek kell rejtőzni. Részletesen be is számol hortobágyi kirándulásáról, objektívan, de azért némi romantikával.³² Debrecenben fogadta a kereskedelmi kamara elnöke, akitől megtudta, hogy a gazdasági világválság és az időjárás sok kárt okozott az utóbbi években a környéken. Szól a klinikákról is, amelyeket a legmodernebbnek nevez.³³

21 Uo., 2–3.

22 Lachmann, Fritz. R.: *Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte. II. Pécs.* In: Pester Lloyd, 1935. április 14, Morgenblatt. 1–4.

23 Uo., 2–3.

24 Uo., 3.

25 Uo., 4.

26 Lachmann, Fritz. R.: *Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte. III. Szeged.* In: Pester Lloyd, 1935. május 5, Morgenblatt. 1–5.

27 Uo., 2.

28 Uo., 2–3.

29 Uo., 3–4.

30 Uo., 5.

31 Lachmann, Fritz. R.: *Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte. IV. Debrecen und die Hortobágy.* In: Pester Lloyd, 1935. május 19, Morgenblatt. 1–5. – A Debreceni Déri Múzeum 1935-ös évkönyvében a múzeum vendégkönyvébe bejegyző ismertebb személyek között – mint például Stein Aurél, Ráday Gedeon, Imrédy Béla, Lázár Andor, Kozma Miklós – felsorolják Lachmann is. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1935.* Összeállította Sőregi János. Debrecen, 1936. 99.

32 Lachmann, IV., 1–2.

33 Uo., 3–4.

A cikksorozat ötödik részét Kecskemétnek szentelte, ahol a főjegyző kalauzolta.³⁴ Kilátogatott a bugaci pusztára is, amitől le volt nyugodva és a világon egyedülálló élménynek nevezi. Ahogy írja, megnyugtatóan hat a városi emberre a puszta, a pásztorok idilli élete. Festői, ahogy a naplementét leírja. Elismerően szól a város iskoláiról, illetve hogy a tanyavilágban is kis falusi iskolák működnek.³⁵ A gazdasággal kapcsolatban szól a gyümölcsstermesztésről, az itteni borról, és megemlíti, hogy a kecskemétiak a természeti csapás (jégeső) kárait helyre hozták és nem csüggednek el.³⁶ Mintegy folytatásként beszámol nagykőrösi látogatásáról³⁷, ahol többek között felkereste Arany János emlékszobáját³⁸, illetve látogatást tett a Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskolában is.³⁹

Végül Sopronba is kirándult⁴⁰, itt első sorban a város idegenforgalmát dicséri⁴¹, illetve a látnivalókra koncentrál.⁴² De nem feledkezik meg azért az itteni borról sem.⁴³ Elmeséli a soproni népszavazás történetét is röviden és objektíven, amely eseményt a „szép Hűségkapuval” örökítették meg.⁴⁴

Lachmann természetesen nemcsak vidéki városokat keresett fel, hanem Budapesten is szétnézett. Ezek alkotják Magyarországgal foglalkozó írásainak második részét, amelyekben néhány budapesti látnivalót vesz sorra. Megnézte a Néprajzi Múzeumot⁴⁵, felkereste a Közlekedési Múzeumot⁴⁶, illetve ellátogatott Aquincumba.⁴⁷ Kilátogatott a mátyásföldi repülőtérré is, amely ebben az időben már komoly nemzetközi forgalmat bonyolított le.⁴⁸ Érdemes ezzel összefüggésben René Geoffroy fent említett könyvére utalni, amelyben Otto Zarek kapcsán azt olvashatjuk, hogy amíg az író Magyarországon élt, írásaiban tartózkodott a kritikus politikai észrevételektől, megjegyzésektől.⁴⁹ Ellenpéldaként Geoffroy Klaus Mannt hozza fel, aki 1935-ben és 1937-ben is járt Magyarországon, és első útjáról a bázeli *National Zeitung*ban jelentetett meg egy cikket, amelyben olvasható egy Németországot, illetve Magyarországot érintő kritikus megjegyzés. Ez szintén a repülőtérről, pontosabban egy német géppel kapcsolatos: „Es fliegt sehr niedrig und trägt die Hoheitszeichen

34 Lachmann, Fritz. R.: *Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte. V. Kecskemét, VI. Nagykőrös*. In: Pester Lloyd, 1935. június 16, Morgenblatt. 1–5.

35 Uo., 1–2.

36 Uo., 3.

37 Uo., 4.

38 Uo.

39 Uo., 4–5.

40 Lachmann, Fritz. R.: *Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte. VII. Sopron*. In: Pester Lloyd, 1935. július 6, Morgenblatt. 1–4.

41 Uo., 2–3.

42 Uo., 4.

43 Uo., 3.

44 Uo.

45 Lachmann, Fritz. R.: *Budapester Sehenswürdigkeiten – für die Budapester entdeckt. I. Ethnographisches Museum*. In: Pester Lloyd, 1935. július 21, Morgenblatt. 8.

46 Lachmann, Fritz. R.: *Budapester Sehenswürdigkeiten – für die Budapester entdeckt. II. Verkehrsmuseum*. In: Pester Lloyd, 1935. július 28, Morgenblatt. 15.

47 Lachmann, Fritz. R.: *Budapester Sehenswürdigkeiten – für die Budapester entdeckt. III. Aquincum*. In: Pester Lloyd, 1935. augusztus 18, Morgenblatt. 10–11.

48 Lachmann, Fritz. R.: *Ein Kiebitz im Flughafen Mátyásföld. Keine Novelle*. In: Pester Lloyd, 1935. június 29, Morgenblatt. 9–10.

49 Geoffroy. 208–209.

des Dritten Reiches. Alles schaut hin, niemand scheint Anstoß zu nehmen an dem Riesenhakenkreuz, das da Parade und Propaganda fliegt." (Nagyon alacsonyan repül és a Harmadik Birodalom felségjelét viseli. Mindenki odanéz, úgy látszik, senki sem botránkozik meg a hatalmas horogkereszten, amely ott dísz- és propagandarepülést tart).⁵⁰ Nos, Lachmann is látta – többek között – a Deutsche Lufthansa egy gépét landolni, de nála szó sem esik aktuálpolitikáról, csak Budapest turisztikai vonzerejét emeli ki a Berlinből Bécsen át érkező „szép, nagy gép” láttán, amely ugyan Belgrádon és Thesszalonikin át tovább repül Athénba, de a magyar fővárosban minden utas kiszállt.⁵¹

Magyarországon tett utazásai felkeltették több város újságíróinak figyelmét is, ottani látogatásai mondhatni eseményszámba mentek. A *Pécsi Napló* munkatársa kivonatossan ismertette a Pécsről szóló cikket, kiemelve, hogy „a fővárosi újságírót” a városi jegyző kalauzolta és a város polgármestere is fogadta.⁵² A *Kecskeméti Közlöny* a látogatás napján közölte az alábbi hírt:

Ma délelőtt Kecskemétre érkezett Lachmann Frigyes dr., a *Pester Lloyd* külföldi munkatársa, aki több napot tölt városunkban. Utjának célja, hogy a lap „Ein Fremder bummelt durch Ungarns Städte” sorozatában tárcát írjon Kecskemétről. Bejárja a magyar városokat és a külföldet érdeklő jellegzetes jelenségeket dolgozza fel a lapban a külföldi olvasótábor számára. *Liszka Béla* dr. tb. főszerkesztő kalauzolja a vendéget, aki Bugacra és Szikrába is kilátogat.⁵³

A *Kecskeméti Lapok* július 7-i száma pedig – négy bekezdést kihagyva – közli a Kecskemétről írt tárcát magyar fordításban.⁵⁴

Lachmann látogatásai során tehát a városok prominens személyei fogadták: Győrben, Pécsen, Kecskeméten és Sopronban maga a polgármester. Gyár- és múzeumlátogatásai során általában az igazgatók kalauzolták a Németországot elhagyni kényszerült zsidó származású újságírót. Egyáltalán nem érez antipátiát a magyarokkal, Magyarországgal szemben, sőt inkább megértő. A Néprajzi Múzeumról írt cikkében például Trianont a világháború tragikus befejezésének nevezi, ugyanitt kiemeli a magyarok toleranciáját a betelepült vagy „beszivárgott” idegenekkel szemben. Csodálatos országnak nevezi Magyarországot, a magyarokat pedig szeretetre méltó népnek.⁵⁵ Gyakorlatilag mindenütt az emberek élni akarását emeli ki a nehézségek ellenére. Kerüli a régi, magyarokkal, Magyarországgal kapcsolatos toposzokat, kliséket, egyedül a pusztai látogatásánál érzékelhetünk valamit a pusztaromantikából. Látogatásai kapcsán fontosnak tartja megemlíteni az adott város kulturális, művelődési vagy oktatási létesítményeit (a Néprajzi Múzeumnál például megemlíti, hogy Budapesten körülbelül harminc múzeum van, közöttük világhírűek is⁵⁶), tehát nem egy barbár, militarista ország vagy rendőrállam képe rajzolódik ki az olvasó előtt, ellentétben például a bécsi szociáldemokrata *Der Kuckuck* című képes hetilappal, amelynek minden Magyarországgal foglalkozó (nagyreszt magyar baloldali emigránsok-

50 Uo., 208.

51 Lachmann, Ein Kiebitz. 9.

52 *Hogyan látja Pécs városát egy fővárosi újságíró?* In: Pécsi Napló, 1935. április 16. 4.

53 *A Pester Lloyd munkatársa Kecskeméten.* In: Kecskeméti Közlöny, 1935. június 13. 3.

54 *Kecskemét. Dr. Fritz Lachmann tárcája a Pester Lloydból.* In: Kecskeméti Lapok, 1935. július 7. 2–4.

55 Lachmann, Ethnographisches. 8.

56 Uo.

tól származó) írása negatív színben tünteti fel a Horthy-Magyarországot.⁵⁷ Ugyanakkor Lachmann – mint láttuk – nem hallgatja el egy-egy város vagy térség problémáit sem, de nem ezeket helyezi írásai középpontjába.

Lachmann kerüli ugyanakkor az aktuálpolitikai megjegyzéseket, észrevételeket, amit más ország esetében viszont megtesz: Palesztinába való utazása során nem felejt el regisztrálni a Triesztben és környékén tapasztalt benyomásait az olasz fasiszta politika szemmel is érzékelhető következményeiről.⁵⁸ A Horthy-Magyarországról kialakított összkép tehát – a megemlített problémák, nehézségek ellenére – egyértelműen pozitív. Ha a miértre keressük a választ, akkor viszont csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Úgy vélem, nincs okunk kétségbe vonni, hogy Lachmann – több más német emigránshoz hasonlóan⁵⁹ – valóban jól érezhette magát Magyarországon és nem csak valamiféle megfelelésnek való kényszer miatt írt pozitívan, vagy nem csak amiatt, hogy elkerülje az esetleges konfliktusokat a hatóságokkal, ahogy ezt Geoffroy például a fent említett Otto Zarekről feltételezi.⁶⁰ Nyilvánvalóan szem előtt tartotta persze, hogy az egyébként államilag is támogatott *Pester Lloyd*nak mindig is fontos szerepe volt a magyarországi politikáról, társadalomról, gazdaságról és kultúráról alkotott pozitív kép formálásában külföldön, ahol számottevő olvasótáborral rendelkezett.⁶¹

57 Az erről a kérdésről „Magyar írók, magyar témák a *Der Kuckuck* című osztrák szociáldemokrata hetilapban” címmel a „Közép-Európa a komparatistikában. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Összehasonlító Irodalomtudományi Tagozatának, a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének és Kortárs Közép-Európai Régény Kutatócsoportjának közös konferenciáján” 2018-ban elhangzott előadásom megjelenés alatt.

58 Lachmann, *Politische Reise*. 3.

59 Ezekhez ld. Geoffroy monográfiáját.

60 Uo., 207–210.

61 Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016. 342; Rózsa, Mária: *A magyarországi német nyelvű sajtó a kezdetektől 1944-ig. (Vázlat)*. In: *Magyar Könyvszemle*, 109 (1993). 229.

S. Nagy Katalin

Géczi János dekollázsairól

Géczi János költő, író, képzőművész, egyetemi oktató, művelődés-, nevelés-, szimbólum- és élettudomány-történeti kutató, több mint félszáz könyv szerzője, folyóiratok, tankönyvek szerkesztője 1954-ben született Monostorpályi községben. A Wikipédia őt is megnevezi a zömében magyarok lakta, református település híres emberei között. Szokatlan módon a falu látványosságainál az értékes és számottevő látnivalók között a jellemző növény- és állatfajokat emelik ki (madarakat, rovarokat, a fekete fenyves erdőt, réti és mocsári virágokat). Meghatározó szerepük lehetett abban, hogy Géczi János a szülőfalujától 23 kilométerre fekvő Debrecenbe járt gimnáziumba és ott érettségizett biológia-kémia tagozatosként, majd a Szegedi Tudományegyetemen szerzett szakbiológus diplomát. Ez a természettudományos szemlélet szépirodalmi írásaiban is meghatározó, különösen esszéiben. 1979-ben Veszprémbe költözött, ahol az Országos Oktatástechnikai Központban tíz évig a biológia tantárgy szerkesztője. Élete, munkássága összefonódott a várossal, a Pécsi Tudományegyetem, majd a Pannon Egyetem vezető oktatójaként szerteágazó kutatótevékenysége és rendkívüli mennyiségű hazai és nemzetközi tudományos publikációja mellett egy rendkívül híres kertet is létrehozott, amelynek természetesen történetét is megírta (a Biblia, a muszlim, a középkori, a hazai régi kertek mellett). Évtizedek óta foglalkozik a rózsák kultúratörténetével, 2020 végén jelent meg az Athenaeum Kiadó gondozásában *A rózsák labirintusa* című – Géczi rózsáit illető mentalitástörténeti dolgozatait összegző – egyedülálló műve.

Géczi képzőművészeti munkássága némileg háttérbe szorul szerteágazó irodalmi, szerkesztői, tudományos és pedagógiai tevékenysége mellett pedig, ha semmi más területen nem alkotott volna, csupán a képzőművészetben, akkor is figyelemre méltó volna műfaji, stílári, technikai és szemléletbeli sokfélesége, sokrétűsége. Vizuális munkái közül a leggyakrabban bemutatottak képversei, digitális fotói, kollázsai és dekollázsai, elektrografikái.

1980 óta rendszeresen szerepel kollektív kiállításokon és folyamatosan mutatja be új és még újabb műveit egyéni tárlatain. Leggyakrabban Veszprém, de Budapest, Debrecen, Kaposvár, Szeged és másutt is, évente több helyszínen. Meglepő viszont, hogy több tucatnyi irodalmi és tudománytörténeti könyve mellett milyen kevés katalógus, képzőművészeti munkásságáról tájékoztató kiadvány jelent meg tőle. Ugyanez mondható el az irodalmi műveit, verseit, esszéit, tanulmányait méltató elismerő elemzések és a képi, vizuális sorozatairól, nagyszámú egyéni kiállításáról szóló kritikák közötti aránytalanságról. Remélhetőleg nem az ásatag, réges-rég idejétmúlt szemlélet húzódik meg e mögött, hogy valaki vagy író, verbálisan megnyilvánuló művész, vagy képeket alkotó vizuális művész. Sajnos ez az előítéletsor tovább folytatható: vagy művész valaki, vagy tudós. Nem kell visszamenni időben a reneszánszig, elég a 20. század elején egymás

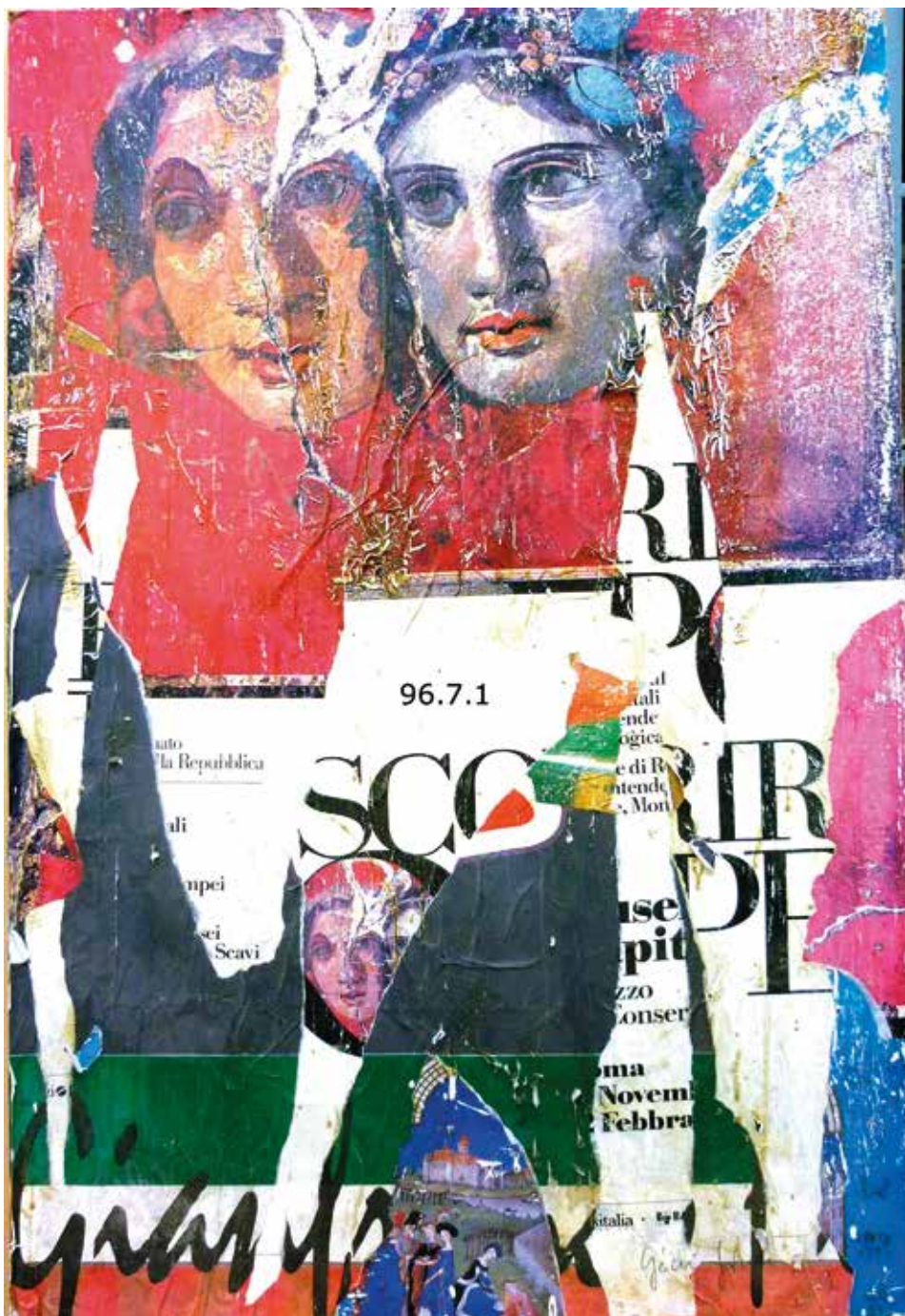
Dekollázs, Róma 1994. (tépett plakát, 80×120 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY 2020.23.1.

Dekollázs, Róma 1993–1995. (tépett plakát, 110×86 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY 2020.16.1.

Dekollázs, Róma (1993) 2009. (tépett plakát, 38×50 cm)

Dekollázs, Róma (1993) 1996. (tépett plakát, 80×120 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.7.1.

Dekollázs, Róma (1993) 1996. (tépett plakát, 80×120 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.6.1.

Athenaeum 4., 2018. (dekolázs, 40×50 cm)

Planet, 2018. (színezett fotónyomat, 12×17 cm)

Kindátunk, 2015. (korhasztott szórólap, 9×13 cm)

Dekollázs, Róma (1994) 1996. (tépett plakát, 70×110 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.4.1.

Décolláž, Prága (1994) 1996. (téptett plakát, 110 x 70 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.5.1.

Décolláž, Veszprém (1993) 1996. (téptett plakát, 150x120 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.17.1.

Dekollázs, Veszprém 1993. (tépett plakát, 150 x 60 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.2.1.

HVG (1994–1996) 1997. (tépett plakát, 91x70 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY97.3.1.

Peking, 2018. (színezett fotónyomat, 12×17 cm)

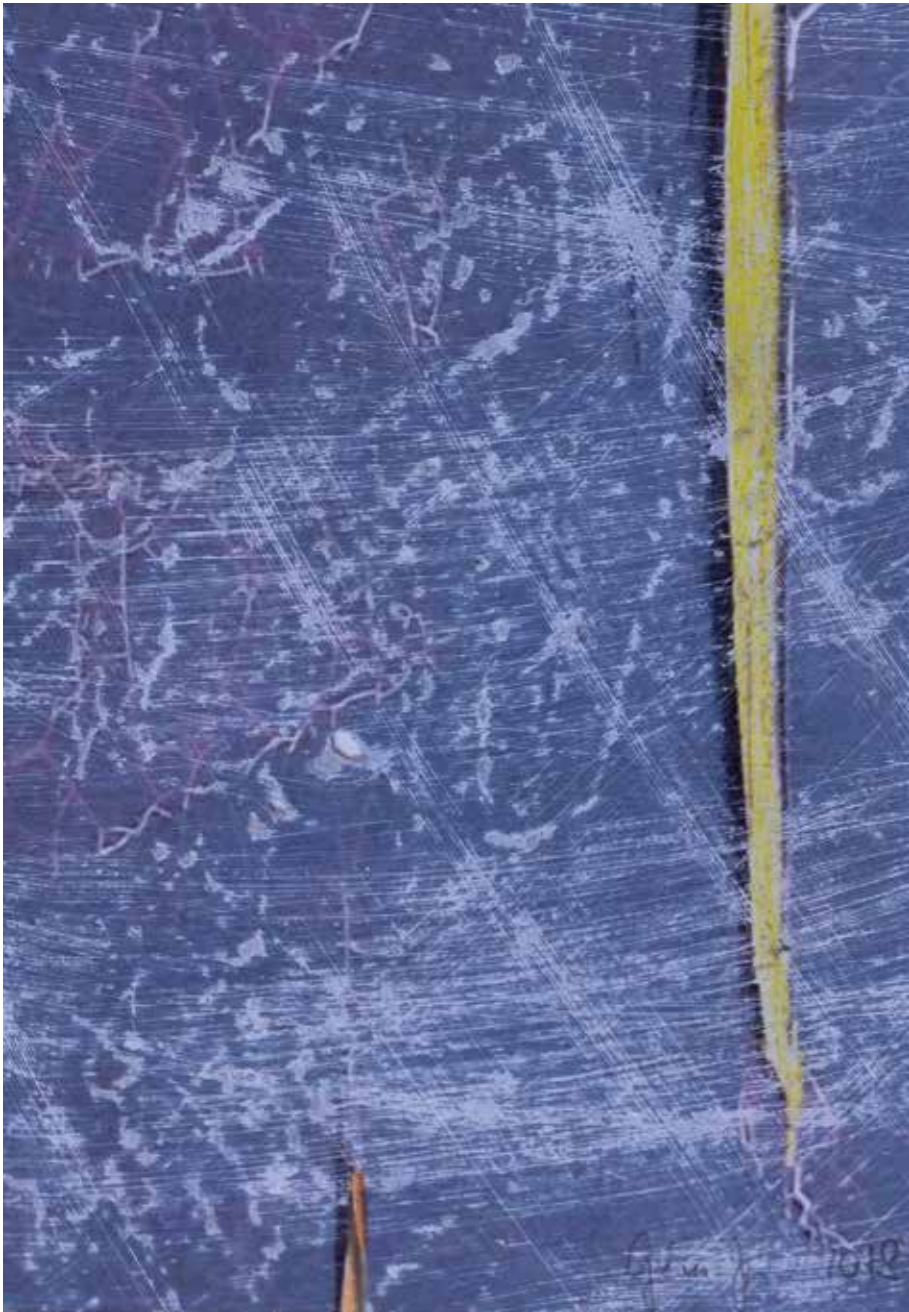
Cimkollázs 1., 2012. (kollázs, 70 x 50 cm)

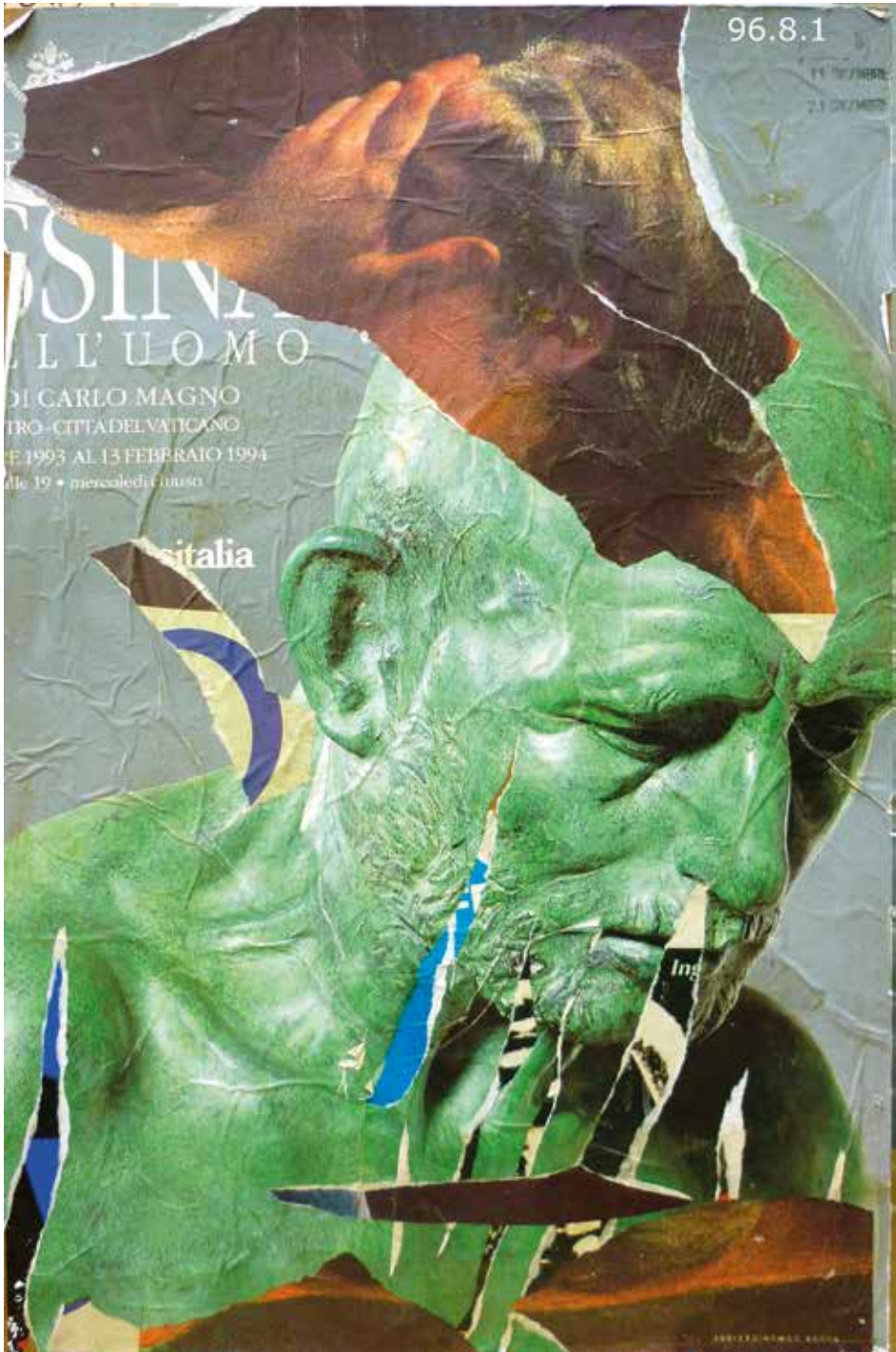
Barcelona – Veszprém – Róma 1993 1995. (kollázs – hasított plakát, 60x40 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY2020.13.1

Védőoltás, Veszprém. 1993-1996. (kollázs, 150×120 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.16.1

Zágráb, 2018. (színezett fotónyomat, 12×17 cm)

Dekollázs, Róma (1993) 1996. (tépett plakát, 70×110 cm) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, KGY96.8.1

után kibontakozó avantgárd irányzatok megteremtőig visszatekinteni, hogy a létrehozott művek bizonyítsák, mi minden lehet egyszerre, egy időben egy kreatív, a tehetségével szabadon gazdálkodó ember. Géczy János *Gyónás* (1989, Magvető Könyvkiadó) című verseskötetének utolsó fejezete 19 vizuális művét tartalmazza fekete-fehérben, a sorozat címe: *A titkos értelmű rózsza*. Hozzájuk kötődik a kötet címlapján és hátlapján látható színes Géczy-mű. A Magyar Műhely kiadásában 1991-ben jelent meg Géczy János *Concrete* című katalógusa (15. füzet), mely 1984 és 1988 között készült 70 fekete-fehér és színes művének reprodukcióit tartalmazza. A hat közölt sorozat címe: *Xerox, Kréta* (színes), *Nemzetközi földrajz, Színezett I–II., Hó a mandulaágon, Fegyverengedély*.

Géczy *Képversek* című kötete Veszprémben a Művészetek Háza kiadásában jelent meg a Vár Ucca 17 könyvek 15. darabjaként (fekete-fehérben nyomtatva). Az 1993 és 1996 közötti vizuális munkák sorozatainak címei – csúsztatás, hasítás, tépés – már az utóbbi évtizedek szemléletváltására, a dekolázs megjelenésére utalnak. Ugyancsak *Képversek* címmel jelent meg ugyanebben az évtizedben az Orpheus Kiadó Géczy addigi életműve javát közreadó ötkötetes sorozatában a római kollázsokat, kísérőtanulmányokat is tartalmazó vastag kiadvány.

2002-ben a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban rendezett kiállítás anyagait és a vizuális művészetét méltató tanulmányokat tartalmazza a *carmen figuratum* című Magyar Műhely-es kiadvány. A *roncsolt plakátok* címet viselő fejezetben 15 színes reprodukció látható dekolázsjaiból. 2014-ben a Vár Ucca 17 Kiadó adta ki 2008 és 2014 között készült színes dekolázsainak katalógusát.

2014-ben jelent meg *Hosszúversek / Képversek* című 242 oldalas könyve, benne pályája különböző szakaszában készült neoavantgárd jegyeket viselő négy hosszúverse és hozzájuk kapcsolódva különböző technikai eljárásokkal létrehozott képversei, fekete-fehér és színes kollázsok, dekolázsok. A kötetben minden oldalpáron a bal oldalon olvasható a versrészlet, jobbra pedig a teljes oldalon látható egy-egy igényes nyomtatott reprodukció. A közölt művek jól reprezentálják a képzőművész Géczy Jánost. (Szerkesztői hiba viszont, hogy nincs képjegyzék, így a képcímek nem tudják segíteni a nézőt, hogy merre induljon a műben. Nincsenek évszámok, technikai adatok – vagyis a szerző és a kiadó magára hagyta a képeket illetően a befogadókat. Ezért ez a gondosan kivitelezett, esztétikus könyv is bizonyítékkal szolgál arra, hogy önmagában a vizuális információ nem elégséges néhány, a műre vonatkozó alapadat nélkül.) Benne van a lehetősége annak, hogy a versolvasó és képnézegető megtalálja Géczy János művészetében szöveg és kép együttállását, ahogy a kép és szöveg egységesül, összekapcsolódik, közös erőteret hoz létre.

Szombathy Bálint válogatásában jelent meg 2015-ben a Magyar Műhely Kiadónál *Kusza képmezők* című kötete, 48 színes reprodukcióval. Géczy dekolázsait mutatják be a sorozatszerkesztő Szombathy utószavával. A képjegyzék (műcímek, készítés ideje, technika, méret) ebből a kiadványból ugyancsak hiányzik. A vizuális művek többségén különböző írásmódok töredékei, betűk, jelentés nélküli nyelvi struktúrák, néhányon reklámokból átmentett arcok, figuratív jelzések és nonfiguratív formák és színes felületek. Szétvágott, roncsolt plakátdarabkák több rétegben egymáson. Mindegyik kép a jobb oldalra van nyomtatva, a bal oldal üres, így könnyebb csak az alkotásra koncentrálni. A képek döntő többsége vízszintes kompozíció, s túl sok körülöttük a fehér papír, talán érdekesebb lett volna a könyvtervezéskor a művek alakját követni.

2019 őszén volt Géczy János *Upcycling* című kiállítása Veszprémben a Művészetek Háza Várgalériájában 2005 és 2018 között készült kollázsjaiból és dekolázsjaiból. Az eddigi legteljesebb színes katalógus is megjelent a kiállításhoz kapcsolódóan. A cím egyértelműen utal a művek jellegére. Magyar jelentése: újrahasznosítás, még pontosabban: egy hulladékként kezelt anyag felhasználása, amely értékötlettel bír.

Több kiadvány jelent meg Géczy János munkásságáról, ezekben főleg esszéiről, prózájáról, verseiről szólnak az elemzések, értékelések, viszont láthatók benne fekete-fehér reprodukciók képzőművészeti alkotásairól is.

2001-ben jelent meg az Orpheusz Kiadónál *Szöveg-Tér-Kép* címmel műveiről tanulmánygyűjtemény H. Nagy Péter szerkesztésében. Sz. Molnár Szilvia Géczy János *Részlet* című könyvéről írt ismertetőt. Ebből a sokoldalú művész újabb tevékenységi területét ismerhetjük meg: a veszprémi és a Balaton-felvidékhez kötődő képző- és iparművészekről ír művészetismereti értelmezéseket, esszéket festőkről, szobrászokról. 2020 őszén jelent meg a *Parnasszus* költészeti folyóirat *A centrumban Géczy Jánossal* címmel. Benne a szerző versei, róla készült fotók, egy beszélgetés vele, tanulmányok irodalmi és képzőművészeti munkásságáról és kilenc dekollázsának fekete-fehér reprodukciója úgy, hogy végre a közölt mű címe, a készítés időpontja, a technika, a méret és a tulajdonos neve is feltüntetésre került. Közülük egy Miskolcon készült 2015-ben (kollázs, vegyes technika, tépett plakát), egy Rómában és Veszprémben 1993 és 1995 között (kollázs, tépett plakát), a többi Rómában létrejött dekollázs 1993 és 1996 között. Kiemelkedő Áfra János *A városi propaganda archeológiája* című tanulmánya, melyben a roncsolt plakátok helyét vizsgálja Géczy János életművében. Áfra János fiatal költő, műkritikus érzékenyen látta Géczy János főként európai nagyvárosokban összegyűjtött plakátjaiból összerakott dekollázsait. Utal a nemzetközi előzményekre, mintegy belehelyezve a vizuális trendekbe az életművet. (Áfra János szakmai kompetenciáját bizonyítja az általa 2012-ben szerkesztett kötet: *Képeket írni, szavakat rajzolni* irodalmi és képzőművészeti antológia, mely Debrecenben jelent meg a Déri Múzeum gondozásában.)

Végül egy Géczyről szóló monográfia, melyet Sz. Molnár Szilvia írt, akinek kutatási témája a vizuális költészet. 2004-ben jelent meg a Ráció Kiadó Aktuális avantgárd sorozatában *Narancsgép Géczy János (vizuális) költészete és az avantgárd hagyomány* címmel. A könyv végén nemcsak Géczy János 1982 és 2004 között megjelent köteteit sorolja fel, hanem 1979 és 2002 közötti csoportos és egyéni kiállításait is. A monográfiában negyven illusztráció látható: képversek, xeroxok, roncsolt plakátok.

Géczy János saját maga ad támpontokat képzőművészeti alkotásai létrejöttének motívációihoz és értelmezésükhöz. Íróember és tudós ember, a dolgok, jelenségek számára egyszerre közelíthetők meg verbálisan és vizuálisan, érzékletesen és intellektuálisan. Aki szépségre számít művei megközelítéséhez, annak néhány Géczy-írás elolvasását javaslom, például *A kentaur-kollázs és dekollázs* (Képirás, 2012. 8.).

Az elmúlt négy évtizedben Géczy a kortárs képzőművészet számos technikai eljárását, újítását, szokatlan anyagok használatát próbálta ki művei létrehozása során (xerox, elektrografika, digitális fotó, print stb.), munkái lényegében kollázsok és dekollázsok. A két megnevezés mintha ellentétet jelölne, Géczy azonban többször is több formában leszögezi, hogy „a kollázstól... lényegében elszakíthatatlan a dekollázs.”

A kollázs francia eredetű szó (*collage*), jelentése: ragasztás. Eredetileg Braque és Picasso leleménye, a kubisták, majd a dadaisták és a szürrealisták alkalmazták elsőként a 20. század első évtizedeiben. Technikai eljárásként indult (papír, fénykép, textil és egyéb anyagok felragasztása a sík felületre), népszerűsége következtében az alkotói módszer a megszokott, hagyományos képzőművészeti műfajoktól elváló, jellegzetes önálló műfajjá szélesedett, majd egyre inkább új szemléletmódot hordozó vizuális gondolkodásmóddá vált. A hetvenes években, amikor Géczy képzőművészeti tevékenysége elkezdődött, lassan az első hazai kollázművészek is megismerhetőkké váltak (Kassák, Bálint, Korniss) és a kortárs fiatalok is egyre inkább alkalmazták a kollázst és a hozzá kapcsolódó assemblage technikát. Az utóbbi évtizedekben nem mindig könnyű különbséget tenni Géczy János kollázsai és dekollázsai között. Az általam az óbudai Artézi Galériában rendezett

csoportos kiállításokhoz készült katalógusok némelyikében láthatók olyan művei, amelyek műfajukat, technikai kivitelezésüket tekintve egyértelműen papírkollázsok. Ilyen például a *Koincidenciák* című kiállítás (2016. február) katalógusában reprodukált három alkotása, amelyeknek a címe: *Balatonkenese 1. 2. 3. 4.* Lírai absztrakt alkotások, visszafogott színvilágúak. Akvarellhatást keltenek annak ellenére, hogy egyértelműen látszik kivitelezésük alapján műfaji hovatarozásuk. A vizuális világ megváltozása körülöttünk (a populáris kultúra meghatározó jelenléte, a digitális kultúra hangsúlyossá válása a számítógépek és más médiumok következtében) szükségszerűvé tette a dekolázs megszületését és rohamos elterjedését. A dekolázt (*decollage*) fordított kolláznak is szokás nevezni. Az egymásra ragasztott felületeket letépi, leszakítják, roncsolják. Wolf Vostell (1932–) német származású művész, a Decollage csoport egyik alapítója szerint nemcsak a megsemmisítés, hanem az újjáépítés is fontos. Vostell Párizsban tanult, és a visszatépett utcai plakátok látványából merítette az ötletet a dekolázs fogalmának megteremtéséhez (ez 1954-ben történt, abban az évben, amikor Géczy János született).

Géczy a dekolázsról írott meggyőző vallomását így fejezi be: „Ha tudok a világról valamit is, azt a dekolázsok révén tudom.” (Litera, 2010. február 3.) A dekolázs ugyanis összeegyeztethető alkotásával, személyiségével, érdeklődése tágasságával, szakmai sokrétűségével és a mindennapok életvilága iránti kamaszos kíváncsiságával. Nyughatatlan utazó, aki gyakran utánaeredt az emberi civilizáció és kultúra térben és időben egymástól távoli emlékhelyeinek (Dalmáciától Kínáig, Oslótól Bangkookig és így tovább, ideértve természetesen Veszprémet és Debrecent is.) Annak a kornak, időnek, amelyben benne él – benne élünk – a legfontosabb jellemzőjének „a látott szavak és a kimondható szavak együttélését” tartja, és ennek előzményeit kutatja az egymástól távoli városokban megőrzött lenyomatok alapján. A reklámok, a plakáterdők, a firkalmányok, az üzenetek elborítják a házfalakat, kerítések, hirdetőtáblákat, mindent, amire ragasztani, vézni, írni, rajzolni lehet. Gátlástalanul kerülnek egymásra különféle nyomott, festett, írt anyagok. Géczy fotósorozatokot készít a rétegzett felületről, majd maga is hozzájárul a változásokhoz, amikor letépi, lehasítja, levágja azokat a részeket, amiket később újrahasznosít, beépít műveibe, kollázsaiba és dekolázsaiba.

Egyik kedvenc gyűjtőhelyszíne Róma. „Róma nem más, mint kétezer éve dekolázs város” (Litera, 2010. február 23.). A Vár Ucca 17 könyvek 15. köteteként megjelenő *Képversek* című kötetében öt *Róma* (készült 1993–1993 között) című művének fekete-fehér reprodukciója látható. Az olasz felirattörödékek is utalnak a helyszínre. Amit alapanyagként használ, annak vizuális megjelenését különböző szakmájú emberek után a természet, az időjárás alakította, majd az utcákat, helyszíneket használók formázták, alakították tovább, hogy a megszerzésük (tépés, hasítás, hazaszállítás) után az alkotó fejezze be a folyamatot, mielőtt egy kiállítóterbe állítva a nézőket bevonja a több fázison átment régi-új látvány értelmezésébe. Mimmo Rotella olasz művészt, aki dekolázs és pszichogeográfiai műveiről a legismertebb, amerikai útja után Rómában a szakadt plakátok inspirálták, az ötvenes évek végén a kritikusok a ragasztott papír ripperének (eredeti jelentése: fahasogató munkás) nevezték. Cím nélküli nonfiguratív kompozíciói és Géczy János elegáns, rejtett kultúratörténeti dekolázsaik között szellemi rokonság érzékelhető. Róma iránti elkötelezettségéhez és az ott gyűjtött alapanyagokból készült dekolázsaik érzékenyebb megközelítéséhez ő maga nyújt fogódzókat 2007-ben megjelent *Római kisenciklopédia* című esszéjében. *Róma* című 2009-ben készült figuratív és nonfiguratív hasított, tépett plakátjaiból honlapján láthatók színes reprodukciók. Ezekből kiemelendők a pompeji freskók hatását, színvilágát őrző, páros portrékat bemutató gondos, harmonikus kompozíciói.

Ugyanabban az évben, 2009-ben, amikor Róma ihlette erős esztétikus hatást kiváltó, sokrétű műveit, készültek tépett, hasított plakátok a Velencében és Strasbourgban

beszerzett alapanyagok alapján (a honlapon ezek is láthatók színesben). Ebben a sorozatban jelenik meg egyetlen olyan munka, ami a *Kína* címet viseli, 2008-ban készült, és az európai városokban létrehozottakhoz hasonlóan tépett, hasított plakátokból. Az embematikus kínai figurák mellett kínai írásjelek is láthatók az eredeti plakát gyűrdéseit is megőrző dekolázsban. 2009 februárjában jelent meg az Arnolfini Szalon Esszéportálján kínai tapasztalatairól szerzett esszé-sorozata, és ugyanakkor az Arnolfini Netiratok sorozatban az Arnolfini Netgaleria *Kínai citátumok* című fotókiállításának anyaga, melyeket szintén ő készített. Ebből a színes fotósorozatból vannak az illusztrációk a tíz esszéhez. Géczy János dekolázsain inkább érződik, hogy képzettsége biológus, mint kollázsain. Aki nem rendelkezik hasonló természettudományos szemlélettel, mint ő – márpedig a képzőművészeti alkotások értelmezői rendszerint bölcsészek, humán műveltségűek, feltehetően az esztétikai, filozófiai, történeti megközelítésben járatosak. A dekolázs, annak ellenére, hogy már 60-70 éve létező szemléletmód, gondolkodásmód, alkotói eljárás, többretegűsége, bonyolult struktúrája, hálózatszerű komponálásmódja, organikus formavilága miatt sokkal inkább igényelnek a kortárs természettudományokból igen lassan átszivárgó elemzési, értelmezési módokat. A körülöttünk rohamosan változó mediális világ egyelőre inkább a számítógéppel és a hozzá hasonló eszközökkel előállított művekhez nyújt keretet, a dekolázshoz kevésbé. Pedig Géczy dekolázsai is segítenek, hiszen kapcsolódnak a street arthoz. Kiindulópontjuk mindig a város, amely alapeleme a kultúrának és az organikus létformáknak. Géczy időben észrevette az utca felértékelődését, az óriásplakátok, a reklámhordozó oszlopok jelentőssé válását a városok vizuális szövetében, ahogy egyre inkább meghatározóvá váltak a városképben. Ezzel párhuzamosan az egyre elterjedtebb, és tiltottból megtűrtté vált graffitikben felfedezhette a párhuzamot saját kezdetől való törekvésével, azzal, hogy hogyan kapcsolható össze a betű, az írás, a szöveg a csak vizuális alapelemekre (vonal, pont, alakzat, irány, szín stb.) szorítkozó képiséggel. Költő, író, képzőművész egyszerre, és számos nemzetközi tendenciához hasonlóan, a város üres felületeire (falak stb.) felvitt végtelenített, soha be nem fejezett, látványos alkotásaival azonosulhatott. Saját dekolázsaiban, óriásplakátjaiban ugyanúgy folyamatosan tovább folytatható a teremtett látvány, nem hierarchikus a struktúra, nem zárt a kompozíció. Nem tesz különbséget szó és tárgy, absztrakt foltok és kontúros figurák között. És még valami, ami fontos: a graffitiket, a street arthoz sorolható látványgyűtéseket többnyire több névtelen, ismeretlen ember alkotja, akár csak a képzőművészet legkezdetén (körülbelül 70 ezer éve a klasszikus görög korig) a barlangrajzok jeleneteit. Természetesen és szükségszerűen a street artnak is kitermelődnek a neves és a mainstream képzőművészetbe befogadott képviselői, de lényegében mégis populáris termék marad számos anonim alkotóval, aki hozzáteszi a magáét a már meglévő komplex (olykor kaotikus) látványhoz. Géczy nagyméretű dekolázsai nem véletlenül keltenek olyan benyomást, mintha falfestések (tűzfalfestmények) lennének, szerves részei az utcai művészetnek. A figurális, embereket megjelenítő művei még inkább kapcsolódnak a hagyományokhoz, különféle kultúrtörténeti korszakokhoz, más művészeti ágakhoz (például a filmhez filmplakátok töredékeivel), a nonfiguratívok, amelyeken csak az írásjel, betű konkrét forma, folyondárszerű, végtelenített, valamiként organikusak.

A graffiti a hatvanas évek végén született New Yorkban, és terjedt el gyorsan az európai városokban. Annak az urban vagy public artnak az előzménye, amelyhez szerintem Géczy János legutóbbi időben készült munkái is tartoznak. Az urban art vagy public art meghatározó közege a város, illetve a köztér – Géczy dekolázsainak is ki kellene lépnie a megszokott kiállítási terekből városi helyszínekre, közterekre. Izgalmas volna olyan műelemzéseket végezni, amely visszakeresné, hogy az adott alkotásnak mi köze van ahhoz a térhez, ahonnan elemei származnak. Nem sorolom fel a városokat, ahonnan egymásra ragasztott

plakátokat tépett, vágott le Géczi (s persze összegyűjtötte, amiket a szél vagy bármi más sodort elé az utcán), de néhányat a már említett Rómán és Veszprémen kívül megemlítek, főként olyanokat, amelyekhez műsorozatok kapcsolhatók: Kréta, Athén, Velence, Peking. A *carmen figuratum* (2002) 17 színes reprodukciója (*roncsolt plakátok* címmel) különösen alkalmas volna egy kiállítóteréből kilépve egy városi térben megmutatkozni.

Látszólag a dekolázsok felületének vizuális hatása kapcsolódik a technológiai látványfestészetéhez, a technológiai médiumokra reflektáló festészeti törekvésekhez, valójában a képalkotó módszerek, a létrehozás gesztusai révén is különböznek egymástól. Itt a kézjegy nyomon követhető, ezáltal a reflexiók is más szellemi utakon járnak, mint a digitális műfajok esetén.

Lengyel András

Ki volt B. J.?

Egy József Attila-szöveg háttéréhez

A moravska-ostravai *Magyar Nap* 1937. július 25-i számában jelent meg József Attila nevezetes, rövidsége ellenére is igen fontos elvi állásfoglalása az úgynevezett „új népiességről”: *Van-e szociológiai indokltsága az új népies irányynak?* A cím alatt zárójeles műfajmeghatározás: Beszélgetés József Attilával. Ez az alcím némileg megtévesztő; a szöveg formailag nem beszélgetés, nem interjú, hanem összefüggő, folyamatos gondolatmenet, amelyet nem szakít meg kérdés. (Szövegét a költő, önálló cikként, ezért is közölhette újra saját lapjában, a *Szép Szóban*.) De az alcím mégsem teljesen jogosulatlan, a szöveget ugyanis egy B. J. jelű szerző kopfja vezeti be, „Budapest, július hó” keltezéssel, s ez a bevezető expressis verbis arról beszél, hogy „nem lesz érdektelen, ha a mai magyar költészet egyik legjelentősebb költőjével való beszélgetésemet a »Magyar Nap« olvasóinak figyelmébe ajánlom”. A kopf tehát nem kevesebbet állít, mint hogy B. J. találkozott József Attilával, beszélgettek, és szövegét a költő a fölvetett kérdésre válaszolva fogalmazta meg. Vagyis, akár egy beszélgetés eredményének is tekinthetjük.

Hogy a szöveget maga a költő írta le, nem pedig egy „kérdező” jegyezte le, az nem kétséges. A szöveg egész nyelve, nyelvi állapota mindenestől József Attilára vall, s a *Szép Szó*-beli közléssel ő maga is sajátjaként azonosította az írást. A szerzőség a József Attila-kutatók számára is evidens; soha senki nem vélekedett másképpen. A *Magyar Nap* közlése mégis fölvet néhány kérdést, amelyeket célszerű meg is válaszolnunk, jöllehet az új, Tverdota-Veres-féle kritikai kiadás (2018) a problémát nem érzékeli.

A két legfontosabb – nyitott – kérdés az: (1) mikor született a szöveg, s (2) ki volt a probléma fölvetője, kiprovokálója, azaz ki volt B. J.?

Az első kérdésre a kopf ad egy választ: „Budapest, július hó”, de ez a datálás így túlzottan tág; célszerű szűkíteni az időhatárt. Annyi bizonyos, a szöveg a megjelenés napján, 25-én már kész volt. De mivel nem helyi, hanem magyarországi – budapesti – születésű irományról van szó, a megjelentetéshez a kéziratot a szerkesztőségnek előbb meg kellett kapnia, s azt nyomdába kellett adnia, a 24-i szereztetés tehát túl közeli lenne. Tudjuk viszont, hogy egy 23-i, budapesti keltezésű híryanagot a *Magyar Nap* 25-én már közölni tudott, a József Attila-szöveg tehát akár 23-i is lehetne. Ez azonban nem igazán életszerű: a „beszélgetés” meg kellett előzetesen beszélni a költővel, a szöveget meg kellett írni, a kéziratot postára kellett adni, a szerkesztőnek/rovatvezetőnek pedig be kellett építenie a számba a pesti küldeményt. Valószínű tehát, hogy ez így még mindig túl feszes menetrend lett volna. S mivel a 25-i szám vasárnapi, azaz a hétköznapinál gazdagabb kulturális anyagot közlő szám volt, föltehető, hogy a nemcsak aktuális, de elméleti szempontból is fontos József Attila-szöveget a szerkesztőség eleve egy vasárnapi számra időzítette. (A szöveg úgynevezett húzós anyag volt, ilyesmivel pedig egy valamire való szerkesztő már kalkulál, „játszik”). Azaz a kézirat nem 24-én, hanem már napokkal korábban ott volt

a szerkesztőségben. De kérdés, mikor kapták meg? Úgy gondolom, 17-én vagy 18-án már a *Magyar Nap*nál volt a kézirat, s így tudtak vele tervezni „vasárnapi” anyagként. De ha már 17-énél korábban is náluk lett volna a *Van-e szociológiai indokoltsága...*, akkor már a 25-e előtti vasárnap, azaz a 18-i számban közölték volna azt.

A téma is, az érvek is, s – nem utolsósorban – maga a költő neve is fontos volt már annak a baloldali iránynak, amelyet magyar nyelven, de Csehszlovákiában a *Magyar Nap* képviselt. Bizonyos tehát, hogy sokat nem vártak a közléssel; nem fektették el a kéziratot.

Summa summarum: B. J. és József Attila találkozására, „beszélgetésére” július közepén, 15-e körül kerülhetett sor, s szövegét a költő mindjárt, „egy ülésben” megírta, a kéziratot pedig B. J. azonnal elküldte.

A másik kérdés, ami válaszra vár az, ki volt B. J.? Azonosítására, tudomásom szerint, eddig egyáltalán nem történt érdemi kísérlet. S a költő közismertnek tekinthető kapcsolathálója nem is állít előtérbe senkit, nem kever „gyanúba”. Néhány dolog azért tudható a kopf titokzatos szerzőjéről. Mindenekelőtt: családneve nagy B betűvel, keresztneve nagy J betűvel kezdődik. Budapesten élt, vagy legalábbis ott is otthonosan mozgott, s valamennyire József Attilát is ismerte – volt közöttük közös érintkezési felület. S két további momentum lényeges pontokon árnyalja e képet B. J.-ről. A szövegből kiderül, 1937 nyarán már ő is azok közé tartozott, akik József Attilát az egyik legjelentősebb „mai” magyar költőnek tartották – azaz, vagy jószemű, jó ízlésű versolvasó volt, vagy/és olyan körökben mozgott, ahol ez a vélemény már megszületett és erősödőben volt. Vagyis, véleményével már nem lógott ki az alakuló konszenzusból. Ugyanakkor azok közé is tartozott, akiknek volt affinitásuk az „új népiesség” fejleményei iránt, s nem volt ab ovo elutasító irányukban. Magyarán, más megfogalmazásban, nem tartozott a *Szép Szó* urbánus „kemény magjához”. További fontos összefüggés az is, hogy csehszlovákiai magyar kapcsolatokkal is rendelkezett – olyan körökben mozgott, ahol a közép-európaiság mint nemzeteket összekapcsoló nézőpont, már felülírta a hagyományos, „nemzeti” elkülönülések és szembenállások gyakorlatát. De a jelek szerint zajlott benne is az orientációkeresés megspórolhatatlan folyamata, sok mindenben ő maga is bizonytalankodott.

A kérdés mindezek alapján az, tudunk-e József Attila tágan vett környezetében olyan irodalmárt, akire mindez illik?

Egy ilyen író bizonyosan volt: Berzy József (1914–?), B. András (1908–1972) tanár és költő testvére, az idősebb B. József községi jegyző fia. A minket érdeklő Berzy József, akár-csak bátyja, Pándon született, s az 1930-as években, még nagyon fiatalon, Anton Straka (1893–1944) környezetében bukkant föl. Rendszeresen részt vett a csehszlovák követség nevezetes sajtóattaséjának „pénteki fogadóestjein”, s mint Straka noteszéből tudjuk, 1932/33-ban jó néhány ilyen alkalommal József Attilával együtt jelent meg az Amerikai úti Straka-villában (1933. márc. 2., márc. 17., márc. 23., márc. 31., ápr. 28., máj. 12., máj. 26.). Mivel ezek az esték eleve szűk körűek voltak (a résztvevők száma hat-hét főtől húszegynéhány főig terjedt), azok, akik itt megfordultak, óhatatlanul személyes ismeretségbe kerültek egymással. Magyarán, József Attila és Berzy társasági ismeretségbe keveredtek, s valamilyen szinten mindketten a Straka képviselte kulturális közeledés híveinek számítottak. Természetesen nem voltak azonos „súlycsoportban”, Berzy – József Attilához viszonyítva is – nagyon fiatal volt még, s nyilvánvalóan kereste még önmagát. De azért jellemző rá, hogy a Straka körében megismert Jan Čarek egyik versét lefordította, és a *Független Szemlé*ben még 1933-ban közölte is, 1934-ben pedig – mindössze húszévesen – *Közép-Európa* címmel folyóiratot is indított. A *Tanu* példáját követve ezt a lapot egymaga írta. Vállalkozásáról, nem véletlenül, a cseh, szlovák és magyar kulturális közeledésről esszé író Szalatinai Rezső már 1934-ben beszámolt a csehszlovákiai olvasóknak. Berzy jó szándéka ezekben az ügyekben valószínűsíthető, bár bizonyos jelek szerint nézetei képlé-

kenyek és itt-ott zavarosak voltak. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Straka vendégköre maga is meglehetősen heterogén rekrutációjú volt, s a különböző figurák igazában csak a közép-európai kulturális közeledés eszméjében értettek teljesen egyet. Ám Berzy így is teljesen beleillett e körbe.)

Mindazonáltal az sem tekinthető véletlennek, hogy 1938-ban Berzy már a hungarista államról írt egy hetvenegynéhány oldalas munkát, s e művét szimptomatikus módon Málnási Ödön előszava vezeti be. (Málnási, tudjuk, 1936-ban még a liberális-urbánus *Szép Szó* munkatársa volt, később azonban „jobbra csúszott”, s nyilas lett.) Maga Berzy 1949-ben emigrált; Argentínában, Brazíliában, majd Kanadában élt, s az ottani jobboldali emigráció egyik, szerkesztőként és történészként jeleskedő alakja lett.

Pályája tehát némileg zavaró momentumként illeszkedik a József Attila-életrajzba, de – paradox módon – éppen ez a zavaró összetevő erősíti meg a föltevést, hogy ő volt a *Magyar Nap*ban József Attila szövegét fölvezető B. J. A kopf megengedő tónusú, ám mégis jól érzékelhető világnézeti eklektikája, amely az „új népiesség”, a Völkisch-jelleg észrevételezése, s ugyanakkor József Attila méltánylása kombinációjaként fogható föl, jellemző erre az átmeneti álláspontra. Egyrészt magában rejtje Berzy későbbi kilengésének eszmei magját, ugyanakkor még komplementer mind a *Magyar Nap* szövetségeseket kereső irányával, mind József Attila kritikus, de az együttműködés lehetőségét el nem záró magatartásával.

József Attila, minden valószínűség szerint, állásfoglalásával az őt kérdező Berzy fölvetéseire is reflektált. S ezt már csak azért is megtehetette, mert 1937 nyara még (s már) a népi mozgalom jobb periódusa volt, a mozgalom legjobb pillanatának számított. A kritikát és az együttműködés lehetőségének deklarálását célszerű volt egyszerre kinyilvánítani.

Ez az állásfoglalás megfelelt a *Magyar Nap* aktuális irányának és érdekeinek is. Nem véletlen, hogy a lap július 25-i számában, amelyben József Attila szövege is megjelent, ott találjuk Vass László történeti esszéjét, Féja Géza két irodalmi minieszéjét, néhány progresszív jellegű klasszikus magyar versszöveget, valamint a spanyol polgárháborúról szóló beszámolót, természetesen, mondani sem kell, a köztársaságiak pártját fogó érveléssel. Mindez a szövetségese keresés stádiumát mutatta a lapnál is, s ez beleillett József Attila aktuális álláspontjába is.

Berzy József nagy érdeme, hogy erre az elméletileg is fontos írás elkészítésére rávette József Attilát.

Cserjés Katalin

Kommentárok *A szakács* című hagyatéki szöveg újjólag fellelt epizódjához

– *A szakács* és a hét szál rózsa –

A szakács címet viselő Hajnóczy Péter-írás 1976 ősze és 1977 ősze között született. Reményi József Tamás a 2007-es Osiris-kiadás jegyzeteiben, ahol is a gyűjteményes kötet összeállítója elhelyezi az eddig napvilágot még nem látott, *kisregénykísérletként* jellemzett *A szakácsot*, így ír:

„Az író legnagyobb sikerű munkájának, *A halál kilovagolt Perzsiából* című kisregénynek úgyszólván az első próbálkozásokig visszanyúló előélete van. Az »Isten-kereső alkoholizmus« – mindvégig keserves, tragikus öngúnnal kísért – alapmotívuma markánsan először egy *Alkohol* munkacímmel írt vázlatban jelent meg (egy eredetileg szociográfiának szánt feldolgozásban), a legközvetlenebb előzmény pedig előbb *Csütörtök*, majd *A szakács* címmel 1976 ősze és 1977 ősze között született. A kéziratot Hajnóczy – kiadásra előkészítendő – legépellette, ekkor (1977. november 22. és december 1. között) a mű egy betétnovellával (*Az Úr a Honvéd utcában*) együtt 18 fejezetből állt. Decemberben még Hajnóczy belekezdett ugyan egy újabb fejezetbe, amely átvált a gyerekkori berúgások felidézésére, ám ezt december 13-án félbehagyta, hiszen az elkészült utolsó fejezet, *A szakács* írni próbál megadta a végső forma ötletét: az írás mint napi munka és megváltás-keresés. 1977. december 17-én leírja *A halál kilovagolt Perzsiából* első sorát: »Íme, a rettenetes üres, fehér papír, amire írnom kell...« *A szakács* néhány részletét az író változatlan fogalmazásban *A halál kilovagolt Perzsiából* mellett elsősorban a *Nóra* és az *Alkalmi munka* című elbeszélésekbe »mentette át«.¹

A hagyatékat azóta meglehetősen alaposan kivallatva, a fenti komplex elhelyezéshez több megjegyzést, korrekciót, legalábbis vitára ösztönző kérdést tudnék illeszteni. 1. A *Csütörtök* című szöveg a hagyatékban egyszerűen nem fellelhető, olyan, mint egy kísértet, egy árny, melynek híre és neve van ugyan, de teste nincsen. *Szerda* – van; *Péntek* is (egy másik helyen kitérek erre²), a *Csütörtök* című szöveg azonban nem fellelhető. A *csütörtöki nap* jelentős volta viszont több szövegben megjelenik (pl. maga *A szakács*; a *Péntek* című dokumentum harmadik elemének álmodófejezete): Á. másmilyenné válása egy csütörtöki napon történik. 2. Az *Úr a Honvéd utcában* – megítélésem szerint – nem betétnovella, hanem

1 Hajnóczy Péter összegyűjtött írásai. Összeáll. és jegyz. †Mátis Livia és Reményi József Tamás. Osiris Kiadó, 2007. In: *Jegyzetek* (Reményi József Tamás), 618.

2 E tárgyú publikációm megjelent a *Palócföld*/I-ben, 2020-ban: 1. *A Hajnóczy Péter-hagyaték átvétele. A hagyatékgonnázó munka kezdetei*. 2. Hajnóczy Péter: *Péntek. Több részből egybefűzött, nem véglegesített szövegcsoport; gép-, ill. kéziratok*. 3. *Péntek. Kommentárok három (esetlegesen?) egybefűzött hagyatéki szövegforráshoz*, 86–93.

egy újabb *Szakács*-fejezet, akár a többi előző s a majd őt követő utolsó (*A szakács írni próbál*). 3. Az átmentés kérdése: mi volt meg előbb: az *Alkalmi munka* (megjelent a *Jézus menyasszonya* 1981-es kötetében) és a *Nóra*-e (a kötetbe nem került és hátrahagyott írások közt), vagy *A szakács*; avagy párhuzamos írásra, folyamatos, paralel zajló változatok keletkezésére kell gondolni? Mennyire lehetséges a datálás ezeknél az egymáshoz időben oly közel álló, átfedésben lévő szövegeknél? Ez azonban már jelen tanulmány témáját érinti.

A *Nóra* 1977-re valószínűsíthető, valamivel későbbi lehet *A szakács*nál, s a *Perzsia* a maga fenti kezdő időpontjával akkor a két érintett szöveg közé ékelődik, legalábbis az írás megkezdését illetően. A *Nóra* feldolgozta viharos szerelem, mint megtudtam, életrajzi tény, a *Perzsiában* rá már csak utalást találunk az első lapon, mely lap egyébként éppen időugrásaival, időszámításával, szintáthágásaival és tömörítéseivel képesíti el olvasóját; *A szakács* is erős részeket hoz ebből a kapcsolatból.

A *Perzsiát* idézem:

„Július közepétől november végéig rövidebb megszakításokkal részeg volt, nem írt egy sort sem. Ezt megelőzően valami furcsa, felemás kapcsolatba keveredett egy tizenkilenc éves lánnyal, amelyet egy kívülálló joggal ítélhetett volna eszelősnek, és ráadásul vérre ment a dolog; főként a felesége és az ő vééré; a lány viszonylag sértetlenül került ki ebből a zűrzavarból.”³

A *Perzsiába* tehát már nem írja bele Hajnóczy a *Nóra*-szerelmet; a *Nóra* arról szól; *A szakács*nak ez csak mellékmotívuma, de át van itatva vele, összefüggő részletek által.

Felvetődik a kérdés, hogy Hajnóczy dolgozott-e párhuzamosan több szövegen is. Erre nem tudok határozottan válaszolni. Kisszövegeken, pár oldalasokon talán igen, írhatta őket egyszerre, egy időben, de ez is inkább gyors egymásutániságot jelenthet: megír egyet, s megy tovább. De mintha *A szakács* utolsó fejezetét abbahagyná a rég keresett hívőszónál, és attól kezdve már csak a *Perzsiát* írja. Nehéz elképzelni, hogy a *Nórán*, *A szakács*on és a *Perzsián* párhuzamosan dolgozott, mikor oly erősek az átfedések, határsértések a szövegek közt. Minek írni háromszorozva? De a *Nóra* önállósága igen nagy! *A Perzsia*, ez a remekmű, feltételezhetően minden egyebet kizáró koncentrációt igényel. A legszórtabb, legszeretelenebb, kaotikusabb *A szakács*, de sok minden van benne, ami a másik kettőben nem lelhető fel: nem nevezhető így csupán *werk-mű*nek, alárendelt gyakorlatnak. Érdemes-e most már a datáláson elmélkedni, kísérteni a lehetetlent, nem helyesebb-e szövegbokrokban, -blokkokban, -családokban gondolkodni a hamarabb-később kérdéseinek való meddő nekiveselkedés helyett?

A *szakács* lapszáma jóval meghaladja a *Nóra*ét: 45 oldal, s ez már az elbeszélés elfogadott méreteit is túllépi: kisregénynek indul inkább. *Indul*, mert bármilyen hosszú viszonylag *A szakács*, a *Nóránál* is sokkal kevésbé végleges szöveg.

A *szakács* végét nem másolom ide: világos, hogy a szöveg egyszerűen abbamarad, abbahagyódik. A szerző itt leteszi (félregurítja, leejti) a tollat, hogy valami mással, másron folytassa: egy másik szöveggel, s hihetünk Reményi József Tamásnak, hogy ez a másik szöveg a hirtelen megtalált alapötletű (*A szakács írni próbál*) *Perzsia* lesz. De ez sem ilyen egyszerű, mert a *Perzsia* (mely egyébként jóval hosszabb *A szakács*nál is: 66 oldal) szerkesztettsége és tematikus tudatossága messze meghaladja előképeit, s csakis a remekművek keletkezésének csodaszerűségével magyarázható.

3 Hajnóczy Péter: *A halál kilovagolt Perzsiából*. Hajnóczy Péter összegyűjtött írásai. Összeáll. és jegyz. †Mátis Livia és Reményi József Tamás. Osiris Kiadó, 2007. 169.

(És ez a stafétabot-átadás kérdőjeleződik *most* meg egy – *másik*, épp hogy feltalált – utolsó résszel; esetleg!)

Az Osiris-kiadás után Műhelyünk fellelte a hagyatékban ennek a megkerülhetetlenül fontos, egyszerre régi és új szövegnek a fejezetmottóit, melyeket a szerző nem dolgozott ki végig, minden epizódra, abbahagyta a mottó adást, sőt utólag el is törölte őket, de a lehúzott és megsemmisítésre szánt *paratextusok emléke*⁴ a Hajnóczy-munkacsoport memóriájában nem tud többé nem élni, nem tud *eltemetett holt*ként egzisztálni. Csoportunk visszanyerte e citátumokat az enyészettől, s egy publikációjában látni engedte őket.⁵ A Reményi József által szerkesztett, a Digitális Irodalmi Akadémia digitalizálta Hajnóczyban immár bárki megsemmisítheti őket.

A *szakács* címet viselő elbeszélés 17 kisfejezetből áll. (Méghökkenten jegyzem meg, hogy az 1973-as datálású, egyetlen „készbe formált” forgatókönyvnek, a *Ló a keramiton*nak is 17 modulja, képkiavágata/jelenete van, hasonlóképp dőlt betűs, az iróniát sem nélkülöző címeikkel ellátva; végül: a többszöri átszámolás azt mutatja, hogy *A halál kilovagolt Perzsiából* rémképeinek száma is 17, ebből az utolsó a címben megígért *Perzsia*-álom. (Malcolm Lowry számmisztikához, kabbalához való viszonyáról tudunk; talán a Hajnóczyén is ideje volna elgondolkodni. Krasznahorkai László nyolcai; Hajnóczy tizenhetei...; s a „Hajnóczy-M”).

Van tehát egyszer a Hajnóczy Péter életében publikált írások összessége. Van aztán az író halála után kiadott gyűjteményes kötet hátrahagyott/kötetben meg nem jelent írásainak sora.⁶ Azután következik a Reményi József Tamás által az Osiris-kiadás számára a hagyatékából kiemelt *A szakács* című közel 50 oldalas írás. Majd a szegedi Hagyatékgondozó Műhely megleli a paksaméták közt *A szakács* lehúzott, megsemmisítésre szánt mottóit (melyek nem fedik le az összes fejezetet). Előkerül *Az Úr a Honvéd utcából* című epizód. Végül előbukkan a hagyatéki lapok közül a jelen szöveggözlésben prezentálandó néhány lapnyi fejezet gépirata.

1977. 12. 01. E dátum áll mostani gépiratunk első szövegegysége felett, azaz Hajnóczy az ősszel abbahagyott gépeléshez hozzátett még egy epizódot (mely valójában két külön tartalmi elemet foglal magába), a hozzátétel 12 (nagybekezdés méretű) részből áll, az utolsó részlet dátuma 1977. 12. 14. E pontig, két nap híján, mindennap ír (5-én és 12-én nem jegyez le semmit), 12 napon át dolgozik, és kb. 8-10 sort ír naponta. Van olyan is (12. 09. és 10. közt), hogy mondat közben hagyja abba másnapig az írást.

Mint írtuk fentebb: a *Perzsia* első sorát december 17-én írja le.

Reményi József szerint az addigi utolsó epizódban születik az ötlet, hogy a *szakács* akár írhatna is... De hallgassuk a mostani epizód első mondatát: „De nemcsak írással töltötte

4 Genette megemlíti jeles tanulmányában Joyce *Ulysses*ének esetét: „Erről a regényről tudjuk, hogy első, folytatásokban történő megjelentetése során fejezetcímekkel volt ellátva, melyek az egyes fejezeteknek az Odüsszeia egy-egy epizódjához fűződő kapcsolatát idézték fel: »Szirének«, »Nausicaa«, »Penelopé« stb. Amikor kötetben jelenik meg, Joyce eltávolítja ezeket a belső címeket, amelyek pedig »borzasztó« fontos jelentést hordoztak. Ezek az eltörölt, de a kritikusok emlékezetében még élő alcímek vajon részét képezik-e az Ulyssesnek vagy sem? Ez a zavarba ejtő kérdés, amelyet a szöveg zártságát hangoztatók figyelmébe ajánlok, tipikusan paratextuális jellegű.” Gérard Genette: *Transztextualitás*. Ford. Burján Monika. In: Helikon. *Intertextualitás I-II*. 1996. 84.

5 Hajnóczy a *könyvtárban... a kékből kell kiindulni... -vége/láthatatlan párbeszédben-*. Hajnóczy-tanulmányok V. Szerk. Cserjés Katalin, Hoványi Márton, Nagy Tamás, Yes-Press 2001. Bt., 2016.

6 Hajnóczy Péter: *A fűtő – M – A halál kilovagolt Perzsiából – Jézus menyasszonya – Hátrahagyott írások*. Összeállította és gondozta Mátis Livia. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1982.

az időt a szakács, míg a feleségét várta, és rettegve ivott...” Az írás mint tevékenység, életcél és magamentés már itt megszületik. (Roppant igyekezettel dolgozik már *A szakács* főszövegének utolsó blokkjában, bár csupán remegő cédulákra, jegyzetekre futja koncentrációképességéből, és tisztában van vele, hogy vállalását, szenvedéstörténetét még nem végezte be, nem jutott el *ama mélypontig*.) Kétszer születik az írás mint önmentésötlet, de nem e helyt, hanem a *Perzsián* folytatja, *A szakács* pedig, e most közölt szövegdarabbal együtt is, úgy tűnik, örökre torzó marad. Utak és tévutak sorát generáló, inspiráló torzó és kezdemény vagy átmenet.

Lássuk hát magát a most fellelt szövegdarabot! (A lehúzott, olvashatatlaná tett vagy kihagyott helyeket kipontozással jelzem.)

1977. 12. 01.

A szakács és a hét szál rózsza

De nemcsak írással töltötte az időt a szakács, míg a feleségét várta és rettegve ivott, hanem ...

Amikor hét szál rózsát vásárolt a lánynak és eszelős sietséggel taxin száguldott a ..., ahol Nóra „háza” előtt megállította egy cigányasszony.... Kért tőle egy bankjegyet – a szakácsnál csak százások voltak – azt állította, hogy a bankjegy érintése szükséges a jóslás szertartásához. A szakács tudta, hogy a cigány hazudik, és ilyen módon akarja meglopni, de mint aki így akar hízelegni a sorsnak, komoly képpel átnyújtotta a százforintost a cigányasszonynak. Az asszony hosszan, figyelmesen vizsgálni kezdte a tenyerét, s bár... veszélyekről is beszélt

(„egy ... gonosz indulattal van maga iránt”), de boldog jövőt olvasott ki a tenyeréből és boldog, kiegyensúlyozott szerelmet. Ezután a cigányasszony a szakács markába nyomott egy összehajtogatott papírdarabot, „itt van, uram, a pénze”, mondta, „de csak akkor teljesedik be, amit mondtam, ha nem nézi meg előbb a pénzt, mint mikor kétszáz lépést megtettem”. A szakács betartotta a cigány ..., valami babonás hittől vezéreltetve, hogy csakugyan „boldog és kiegyensúlyozott legyen a szerelme”, ha engedelmeskedik.

Jó tíz perc múlva nyitotta ki a tenyerét, ... egy összehajtogatott újságpapírdarab volt a százforintos helyett.

1977. 12. 02.

Zsebre tette az újságpapírt, aztán benyitott a ház kapuján és kettesével véve a lépcsőket, felment az első emeletre, aztán lenyomta Nóra ajtajának kilincset; a fürdőszobában keresztül bement a lány szobájába. Nóra a laticel ágybetéten feküdt és a karjára támaszkodva olvasott. Lassan felvetette a fejét és a szakácsra nézett, aki kissé suta mozdulattal átnyújtotta a hét szál rózsát.

Nóra kezébe vette és megszagolta a rózsákat, aztán felállt, és szájon csókolta a férfit. „Várj” – mondta – „keresek egy vázát a virágnak”. És ekkor a férfit jeges iszony fogta el, hogy ebben a szobában evvel a lánnyal töltsön el akár öt percet is. Kapkodó mozdulatokkal cigarettára gyújtott, és megpróbált valami ellenérvet felhozni a hirtelen rátörő menekülési kényszernek. Elvégre egy szép, fiatal lány, akit szeret, és aki viszonszeret, mondogatta magában. Nem tett nekem semmi rosszat; virágot hoztam neki, örült a virágnak, megcsókolt, mintha a feleségem lenne. De egy másik hang szűkülve ismételtgetett egyetlen szót: „Menekülj! Menekülj! Menekülj!”

„De mi ellen kellene menekülnöm?”

A férfinak minden akaraterejére szüksége volt, hogy ne rohanjon ki a szobából, ahol ez a rideg, ... hasonló lány él, aki minden cselekedetében feladatot hajt végre és kötelességet teljesít ...

1977. 12. 03.

„Nem volt-e mindig is ilyen? Megismerkedésük percében is?”

A szakács megkísérelte tisztázni magában az ügyet; amíg kapcsolatuk elemzésével tölti az időt, talán valami haladékokat nyer és ösztöneinek engedelmességgel nem rohan ki a lakásból az [utcára].

„Vagy éppen ellenkezőleg: ő lenne kettőjük közül a hibás, ő lenne kettőjük közül a szeretetlen, aki képtelen a döntésre, hogy Á.-t vagy Nórát válassza-e, s ilyen módon akar kibújni a választás felelőssége alól?”

Gondolatait elterelendő, a macskát és Mariettát próbálta maga elé képzelni és eszébe jutott, hogy Marietta, aki szinte sohasem takarított, s csak végszükségben mosott, tiszta bugyiban állt a fürdőszobában, ahová a férfi gyanútlanul benyitott, mert azt hitte, hogy a festő most nincs otthon.

Marietta hátrafordult, és rémült, kerekre tárgult szemmel nézve a szakácsra kijelentette:

„Most voltam végén. Olyan kísérteties a székletem.”

A férfi keze után nyúlt, mint aki ki akarja vezetni a mellékhelyiségbe, hogy előbbi kijelentése igazáról a saját szemével meggyőződhesse...

1977. 12. 04.

Végül Nórát képzelte maga elé meztelenül, lehúnyt szemét, félig nyitott száját, amint szeretkeznek, de ezek a képek nem bírták elűzni a vijjogó, szirénázó hangot, amely azonnali menekülésre készítette. Valójában nem erre a menekülésre, e végső búcsúra készülődött-e mindig? Egyszer O., akivel a szakács előtt járt a lány, éjjel egy óra körül kavicsokkal kezdte dobálni az ablakot. Nóra felöltözött és kijelentette, hogy lemegy, „beszél O.-val, világosan tudatja vele: egykori kapcsolatuknak vége és legkésőbb egy óra múlva visszajön.” A szakács cigarettára gyújtott és olvasni kezdett. Eltelt egy óra, két óra. A férfi elővette Nóra szekrényéből azt a bonbonosdobozt, amelyben a fényképeit tartotta és nézegetni kezdte őket, hogy válasszon közülük: melyiket akarja megtartani, ha elválnak. A kiszemelt fényképeket a vállra akasztható bőrtáskájába egy ... lapjai közé helyezte, aztán olvasott tovább.

Nóra jó három óra múlva nyitott be az ajtón, azzal mentve ki magát a késésért, hogy „megsajnálta O.-t, beültek egy sörre az Old Firenzébe, ahol megpróbálta megmagyarázni a férfinak, hogy más szeret, és törődjön bele a helyzetébe.” A szakács hallhatta O. hangját az eresz alatt, mikor elment: „a vesztedbe rohansz!”, kiabálta Nórának, majd azt is hallotta: „nem mondom le rólad!”, végül Nóra válasza: „pedig muszáj.” Bár nem érzett részvétet O. iránt, nem fogta el holmi győzelemhez hasonló érzés sem; Nóra választása megzavarta és késleltette a lánytól való búcsú szertartását.

1977. 12. 06.

Nóra még mindig nem jött be a szobába; nyilván megtöltött egy üres befőttesüveget vízzel, és az üvegbe tette a hét szál rózsát. Így nehezebb a dolga, hogy elrohanjon, gondolta a szakács, ha itt lenne a lány, erősebben érezné azt, ami azonnali menekülésre kényszeríti. De ha itt lenne, legalább szeretkezhetnének, mielőtt elmegy, bár ez másfelől szükségtelenül bonyolultabbá tenné távozását.

Nem vagyok normális, gondolta, így nem viselkedik egy normális ember, akár szerelmes egy lányba, akár nem. Megpróbálta magában felidézni azt a hangulatot, ami arra készítette, hogy azonnal Nórához siessen, virágot vigyen neki! és lássa, de egyszerűen képtelen volt rá; maga a gondolat is lázálomnak tetszett, hogy valaha is ilyen vágyat érezhetett. Igen, nem vagyok normális, gondolta, ki kellene rúgnom ezt a lányt, vagy vele maradni, de hogy valaki félóránként érzi ezt is meg azt is... Egyébként: a saját szobájából nincs jogom kirúgni, javította ki magát; innét legfeljebb elmehetek.

De miért nem tud dönteni. Vagy akkor cselekszik ésszerűen, „ha szépen hagyja alakulni a dolgokat, hagyja, hogy folyják minden a maga sorsa szerint és azután majd meglátja, mihez kezd.”

1977. 12. 07.

Egymás után szívta a cigarettákat, s a harmadikat szívta, mikor Nóra végre bejött, kezében egy ... bolgár körtét tartalmazó befőttesüveggel, amelyet nem lehetett a közértnen visszaváltani; az üveget láthatólag gondosan tisztára mosták: ebben a háromnegyedik vízzel telt üvegben pompáztak a szakács rózsái. A boldog szerelmet jósoló cigányasszonyra gondolt a férfi, aki meglopta és ő ezt nagylelkűen hagyta, mint aki boldog jövőjét nem forintért akarja megvásárolni.

Nem sajnálta az elpazarolt pénzt, csak éppen baleknak érezte magát; egy pillanatig Jézust és katolikus neveltetését káromolta, aki és amely állandó büntudatot oltott belé példának okért: a nőikkel kapcsolatban nem tudott elképzelni más viszonyt, mint a katolikus monogámiát, a házasságot.

„És ha most elmegy, legközelebb Nóra, megbocsájt-e neki?”

Nem először érezte csaknem egy időben az ellentétes vágyat: látni Nórát, mellette lenni, haladéktalanul, s azután valamilyen átlátszó ürügyet keresve, megszökni tőle ...

De végtére: egyszer döntenem kell, gyújtott ismét cigarettára és megfordult a fejében a gondolat, hogy mindezt magával Nórával kellene megbeszéli, mint ahogy a múltban tett is efféle tétova kísérleteket. A lány válasza érthető, és világos volt, de némiképp hideg és józan volt: „A feleségeddel akarsz maradni vagy velem?” A szakács ellenérve az volt, hogy korántsem volt meggyőződve arról, hogy Nóra olyan biztonságot és fedezéket tud jelenteni számára, mint A. Ezt viszont csak az idő dönthette volna el, az egymás mellett töltött idő és a férfi erre a kísérletre nem volt képes elszánni magát. Túl nagy a kockázat, gondolta, s a végén egyedül maradok.

1977. 12. 08.

„A ... vagy és vállalod, hogy végül mindketten megunjuk önmarcangoló kételyeidet, s magadra maradsz?”

Igen, talán ez volt a pontos kérdés, amelyre egyedül a szakács válaszolhatott. De végtére is mindez elvont okoskodás és hiábavaló tépelődés, gondolta, most arról van szó, miért akarok innét elmenni.

„Biztosítékot követelsz, mint egy zálogházi becsüs.”

De hát: ki ne követelne mégoly szerény biztosítékot, ki az, aki nem gondol a holnapra? Ez egészen természetes, döntötte el, az embernek szüksége van arra, hogy a szeretett lány estére nem rúgja ki, amikor reggel lefeküdt vele. Most viszont semmi kedve nem volt rá, hogy lefeküdjék Nórával, pedig ha tovább nála marad, erre ... sor kerülne.

Valami kifogáson törte a fejét, hogy elmehessen, de akár másnap visszajöhessen azért. Beteg az anyám, mondta Nórának, hozzá kell most rohannom, de előbb mindenképpen látni akartalak.

A lány nem látszott csalódottnak, meglepődést sem mutatott: tudomásul vette a szakács közlését; hát akkor menj, húzta fel a szemöldökét.

Két kezében fogta a befőttesüveget, benne a hét szál rózsával, lehajtotta a fejét. Mikor látlak, kérdezte egy perc szünet után, kimért, csendes hangon; a férfi nem tudta eldönteni, elhiszi-e amit mondott. Remélem, hamarosan meggyógyul édesanyád, tette hozzá a lány. Felhívlak a hivatalban, mondta kissé zavart, rekedtes hangon a férfi, addigra többet tudok mondani.

Nóra a könyvespolc tetejére helyezte a befőttesüveget a virággal, a szakács hozzá lépett, megcsókolta az arcát és kiment a szobából.

1977. 12. 09.

A szakács két nap múlva úgy érezte: eleget szenvedett Jézus nevében embertársaiért és már csakugyan ki akart józanodni.

Ez a kijózanodás azonban bizonytalan mennyiségű termelői bor elfogyasztását jelentette – a szakács őszinte büntudatot érzett, hogy nem iszik többet napi egy liter bornál – az igazi szenvedések eljövételét és sok orvosi kezelést.

De mikor ivott először azzal a céllal, hogy be akar rúgni? (Ez az emlékezés sem ment könnyebben a szakácsnak, mint az ivás. Homlokáról csorgott a verejték, lehúzta a redőnyt és háttal ült az ablaknak, hogy egy óvatlan pillanatban ki ne ugorjon rajta, s minduntalan elfelejtette, mire is akart visszaemlékezni.) Nem kevés gyötrődő kísérletezés után arra a következtetésre jutott, hogy 12-13 éves lehetett, amikor először berúgott. Otthon bizonyos ünnepélyes alkalmakkor nagy vacsorák voltak az ezüsstel, herendi porcelánnal és ólomkristállyal megterített ebédlőben, ahonnan a vacsora elfogyasztása után a hallba mentek át a vendégek feketézni; a férfiak rágyújtottak és felhajtottak 1-2 kupica konyakot, az asszonyok férjeiktől távolabb külön csoportban telepedtek le: előttük apró, színes pohárkában tojás vagy csokoládélikőr.

És ekkor – erre semmiféle magyarázatot nem talált a szakács, hiszen legjobb tudomása szerint kisgyermek korában nem pálinkás kenyérrrel altatták el ha sírni kezdett – belopakodott a néptelen ebédlőbe, odaosont a legalább 12 személyre terített asztalhoz és sorra kiitta a maradék bort a poharakból. Gyorsan ivott, mert félt a

1977. 12. 10.

felfedezéstől, tudta, hogy tilos és helytelen dolgot cselekszik amiért az apja alaposan elfenekelne egy vékony bambusz sétatálcával, de éppen ezért valahogy jó és izgalmas volt kihörpíteni az ólomkristály borospoharakat, ivás közben is a hall ajtó felé villanó szemekkel, amelyen át bármelyik percben az ebédlőbe léphet egy vendég vagy az apja ... Igen, nagyon könnyen megeshetett volna, hogy valaki bejön az ebédlőbe mondjuk azzal a céllal, hogy kinyissa az erkélyajtót, mert a hallban már túlságosan nagy a dohányfüst. De egyetlen egyszer sem kapta rajta ilyen alkalmakkor sem egy vendég, sem az apja.

Amint az utolsó pohárral végzett, érezte, hogy tüzel az arca, ég a füle, a szeme szárazon csillog, s eleinte kellemes aztán egyre kellemetlenebb és komiszabb szédülés fogja el, lassan felkavarodik a gyomra, elsápad, homlokát tapadó veríték borítja, s nemegyszer előfordult, hogy nem bírt kimenni a fürdőszobába, ahol vécé is volt, hanem ott az ebédlőben lett rosszul, görcsös öklendezéssel végighányta a perzsaszőnyeget – ekkor már felfedezték, talán az öklendezés hallatszott ki a hallba – s aztán az apja tenyerét érezte a homlokán, aki kurta utasítást adva anyjának, hogy hozzon lavórt, tartotta a fejét amíg hányt.

1977. 12. 12.

S ami különösnek tűnt: senki, az apja sem gyanította, mitől lehetett rosszul; gyomorrontást állapítottak meg, s azt próbálták kideríteni „mit ehetett a gyerek”. Különféle ételek

kerültek gyanú alá, vagy a cukorka és csokoládé, amit a vendégek hoztak a házigazda kislfiának. Miután az apja alaposan meghánytatta, lefektették az ágyba, amely táncolt és hintázott vele, mikor lehunyta a szemét és megpróbált elaludni.

A szakács semmiféle egyszerű okot nem talált arra, hogy egy ilyen csíny után, amely talán még megmagyarázható: a gyerek a felnőtteket akarta utánozni, alaposan megkóstolta a bort; de miért követte el ezt a csínyt másodszer, harmadszor és tizedszer is, amikor már tapasztalatból tudta, hogy kizárólag csak rosszul lesz az italtól, hányni fog aztán majd szédülni az ágyban. Tehát ami az ivást illeti, kellemetlen élményei voltak felőle, hacsak azt nem számítja vonzónak mégis, hogy veszélyes és rajtakapás esetén szigorúan büntetendő dolgot művel. Az alkohol szagát egyszer sem érezték meg rajta, még az apja sem – nyilván azért, mert ők is ittak – és a sűrűn előforduló gyomorrontások miatt, orvoshoz vitték, hogy kideríttessék „betegségének” oka.

1977. 12. 13.

Ilyesféle, de súlyosabb és érthetlenebb eset volt, amikor apja egyik orvos barátjának szőlőjébe mentek el megkóstolandó az újbort – a borkóstolás órá természetesen nem vonatkozott – a vendégek és a házigazda lementek a pincébe és ő egyedül maradt a házban. Unatkozott és a szobákban ténfergett egy darabig, végül aztán előszobában megpillantott egy tölgyfaállványra erősített homályos üvegből készült háromliteres pálinkáshordót, amelynek aljára elfordítható rézcsapot illesztettek.

A fiú keresett a konyhában egy vizes poharat és háromnegyedig töltötte pálinkával. Kisüstön főzött, erős szilvapálinka volt; a szakács képtelen volt megérteni: egyáltalán hogyan bírta lenyelni akkor azt a méregerős, szájat-torkot maró folyadékot. Tény, hogy valahogyan lenyelte, vizet ivott rá, aztán ismét töltött magának a hordócskából, kb. az iménti adag felét és azt is megitta. Legjobb emlékezete szerint ez volt az első alkalom, hogy pálinkát ivott és különös módon nem lett azonnal rosszul. Tompa zsibbadás fogta el az egész testét, az arcát; hidegnek és távolinak, nem magához tartozónak érezte a karjait, lábait. Zúgott a feje, fülében ütemesen pattogott egy ér s merevek, szögletesek lettek a mozdulatai, mint egy drótokkal mozgatott bábunak.

1977. 12. 14.

Mikor az apja és a házigazda a vendégekkel a szobába léptek, merevrészeg lett. Nem tántorgott, nem lett rosszul, de a körülötte zajló társalgást, az embereket és magát a szobát is különállónak érezte, amelyektől ködös, szinte tapintható fal választotta el, mintha hirtelen kicserélték volna a testét egy idegen, zsibbadt testtel. Láttá és felismerte a körülötte lévő emberek arcát, megértette, ha szóltak hozzá, sőt minden bizonnyal válaszolt is, de valahogy semmi köze nem volt ezekhez a történésekhez, mivel ... csak a tompa zúgást hallotta a fejében, amely a meleg szobában egyre erősebb és erősebb lett.

Emlékezett rá: a házigazda borkorcsolyaként kacsatojásból készített sonkás rántottát tálalhatott; minden akaraterejére szüksége volt ahhoz, hogy egyen a rántottából, mert kavargott a gyomra és érezte, hogy minden pillanatban rosszul lehet. Vacsora után egy óvatlan percben kiment a szobából és a hát háta mögött egyik kezét a falnak támasztva hányni kezdett (még rosszullete közben is érezte a szilvapálinka szagát, és megrémült a gondolattól, hogy esetleges újabb rosszullett alkalmával – amikor nincs egyedül – az apja felismeri penetráns szagról: pálinkát ivott).

Javaslatom: az új textust olvassák össze a kedves érdeklődők A szakács már meglévő szövegével. Maguk is látni fogják, mi az, amiben – sok-sok szálon, motívumban, eseményben és attitűdben – kapcsolódik az eddig ismert részekhez, mennyire képes (akar) szervülni azokhoz.

Azon vonások közül szeretnék most kiemelni néhányat, melyek 1. másutt is feltűntek már, a Hajnóczy-univerzum részei; 2. újak: sem az ismert főszövegben, sem egyéb Hajnóczy-prózában nem voltak még jelen.

Mielőtt e jegyzetekhez kezdenék, le kell szögezmem, hogy jelen feltalált szövegepizód a már kinyomtatott és megjelent elbeszélés végéhez semmi módon nem illeszkedik. A *Hét szál rózsza* epizód nem is kezdő-szövegrész, hanem kifejezetten valaminek a folytatásaként indul (figyeljük meg a hiányos 1. és 2. mondat távolságát!), mely „valami” azonban hangsúlyozom, semmiképpen sem *A szakács írni próbál* című kisfejezet. Hová tartozhatott e mostani részletünk, melyben Nóra a női főszereplő, míg a korábbi epizód, s az előtte lévők már csak Á.-ról és – valamivel hamarabb – Máriáról szólnak? Helyét keresi e részlet is egy tervezett, de félben maradt nagyszövegben.

Hagyatéki szövegekről gondolkodunk. Messze a véglegesítés és publikálás előtti variánsokról és kísérletekről. Hallgassuk egy keveset, a magunk megnyugtatósára, Laurent Jenny professzort Genfből, a szöveggenetika bizonyos típusait részletezendő. Úgy reméljük, itt felmentést nyerhetünk a *véglegesített hagyatéki szöveg* feltalálása alól.

A *Hipertext és teremtés. Egy nagyelbeszélés születése*⁷ című tanulmánya elején Jenny bemutatja és jellemzi a szöveggenetika három nagy irányzatát, melyek akár szemben is állhatnak egymással. A Hajnóczy-hagyatéki vallatójának mindhárom vizsgálódási irány kapóra jöhet egy bizonyos szintig.

Az új filológiának keresztelt áramlat a szöveg történetében keres hermeneutikai garanciákat a szöveg értelmének alátámasztásához. A művet az alapjául szolgáló teljes folyamat fényében kívánja megérteni. A szövegelőttesek vizsgálata azért fontos e kutatói irány számára, mivel így a textualizáció és strukturálódás fogalmain keresztül látja olvashatónak a szövegepítő stratégiákat. L. Jenny tanulmánya *A határtalan mű* címet viselő tematikus számban jelent meg, s már e cím által is a mi malmunkra hajtja a vizet *Szakácsostól, Nórától, Hét szál rózsától* egészen – *horribile dictu!* – a *Perzsiáig!* Mi is a variánsokon keresztül megjelenő *nyomok* összességét igyekszünk feltérképezni. Ugyanakkor azt is igenelhetjük, hogy „a piszkozat nem a befejezett szöveg rejtett igazsága”; illetve hogy „két termékenyen különböző és egymásért kölcsönösen kezeskedni képtelen tárgy” lehet dolgunk.

Az *írás poétikája* elnevezést viselő másik szöveggenetikai irányzat „nem annyira a végleges szöveg hermeneutikai megvilágosítása felé fordul, mint inkább a kitalálás dinamikája felé”. Ez is érdekelhet most bennünket. Olyan poétika ez, mely „kevésbé érdeklődik a befejezett formák, mint a formába öntés folyamata iránt”.

A *nyom megőrzése* elnevezést viselő harmadik irányzat azokban az esetekben lép előtérbe számunkra, amikor például a hagyatéki szövegek kézírásra váltanak, és Hajnóczy elkezd geometriai ábrákat róni alig dekódolható, háromféle kézírásai közé/mellé/rá. Vagy amikor parányi helyekre préseli be bizarr címeit, aláhúzó, táblázatot vés fel, vadul (és követhetetlen logikával) jegyzetel, beszúr, le húz, kiemel. Netán kidönti kávéját is. „A piszkozat minden szöveggé válása a nyomok gazdagságának romlásával fenyeget” – írja Jenny. A *Hét szál rózsza* gépirat ugyan, de hiányos és kipontozott, továbbá érthetetlenül parányi, gondosan dátumozott napi penzumokból építkezik. Mintha a szerző megfogadta volna, hogy egyetlen napot sem tölt el írás nélkül, ám az írás súlyos megpróbáltatás, magára rótt feladat, s ez az írásképzertelenségében, zsúfoltságában is megmutatkozik.

A kéziratnyom egyfajta átmenetet képez az író és az olvasó között: azt látom, amit ő látott hajdan.

7 Laurent Jenny: *Hipertext és teremtés* (Ford. Bene Adrián). In: Partitúra, 2007/1. 3-11.

A *szakács* szövegéből és szöveg-hitsorsosaiból faszerű hipertextuális struktúrák jönnek létre, „végtelen konfigurációk” akár, hiszen a hagyatéki paksamétái kimeríthetetlennek látszanak. S a megértés meghatározója „az olvasó kezdeményezőkézsége lehet”. Most vizsgált szövegünk „autotextuális nyomok” tárháza.

Egészen új, az (eddig ismert) életműben másutt fel nem lelhető elem *egyetlen* található benne, de az annál fontosabb, s szinte ki is teszi a szöveg felét. A gyermekkori berúgások felemlítéséről, alkoholizmusa eredetének kutatásáról, a legelső ilyen érthetetlen, hiába vállalt emlékekről van szó. Reményi József Tamás egy levelében feltételezi: épp e részlet miatt vette ki az epizódot a szerző *A szakács* lapjai közül. Mi most mégis inkább visszatevesszük oda, senkit nem lep meg, nem bánt meg, nem kápráztat el vele az író. Tényeket közöl. Félig-meddig újnak, tudomásom szerint csupán egyetlen más szöveghelyen (*A hid*) felbukkanó elemnek tetszik továbbá a konzervatív katolikus neveltetésre, monogámiára, házasságra történő utalás. Idézőjelbe téve egy olyan novellahős szájából, aki most is éppen két nővel „bajoskodik”.

Néhány szövegmomentum azok közül, melyeket más Hajnóczy-írásokból, köztük mindenekelőtt *A szakács* társszövegeiből ismerünk. Egybedőlő, megkeverés alatt lévő, izgalmas új és új formációkat felvető kártyalapokként terítődik elénk több nagy Hajnóczy-szöveg lapegyüttese.

Tallózzunk e változatok, motívumkapcsolatok közt!

A *cigányasszony* epizódja mindjárt az első jelenetben. Távolról érkezik ez az autotextus, egy intertextusból, még hozzá Kleisttől, ahonnan a Hajnóczy első kötetének *A fűtő* című novellája is. Kleist cigányasszonya a maga helyén, a *Kohlhaas Mihályban* (*Egy régi krónikából*, ford. Márton László) értelmet és érzéseket megzavaró szövegalakzat, s a hosszú és bonyolult prózaszöveg további részeiben is feltűnik, metamorfózisokon áthalmenve. Hajnóczy *A fűtő* magyar Kollász-történetében ugyancsak a feleségre ruhazza a varázsképeket, felhasználva-átalakítva a kleisti előzményt, nem kevésbé borzongató szerepet szánva neki az asszony tűzvész-álmában, mely jósálmnak bizonyul. Kiemelt korai helye ez a Hajnóczy-prózának. Egyik első olyan pillanat, amikor a *salaktalan realizmus* minden átmenet nélkül valami egészen másra: szürreálisra, látomásszerűre, *borzongatóan idegenre* vált. Jelen szövegdarabunk ilyen jellegzetességeket nem képes (és akar) produkálni, mégsem mondható, hogy ne lenne váratlan a Nórához történő fejesztett és értelmetlen rohanás közben a cigányasszony-epizód, mely átlátszó trükkel, meglopással végződik, a főszereplő mintegy (érthetetlen) jóváhagyásával. A motívum tehát jelen van; mint sok más, Hajnóczy ezt is többször, több jegyben megváltoztatva újrahasznosítja szövegeiben. *Csalás, becsapás, alakoskodás, szerepjáték* felbukkan a szerző több írásában (*Tréfa, Az unokaöcs, Mandragóra, Partizánok, Árulás*).

Szövegünkben *rózsa* (hét szál!) nyílik, másutt sok és *sokféle virág* a Hajnóczy-prózában. Megjegyzendő, hogy *a hét szál rózsa meg a cigányasszony* magának *A szakács* című nagyszövegnek a belsejében is megemlíttetik mint skicc vagy emlékeztető cédula, *A szakács megkísértése* fejezetében (*Aztán a piac, az AQUA BRAVA, a hét szál rózsa meg a cigányasszony...*), de nem kerül sem részletezésre, sem kifejtésre vagy magyarázatra. Cholnoky László *Príkk mennyei útja* című elbeszélésében ott szerepel az *Aqua Lustralis*, s a *rózsa* is, nemegyszer. A virágok, növények nagy számban tarkítják Hajnóczy szövegeit. *Dimorphoteca. Viharvirág*, idézzük ide a varázsvirágot, a titokvirágot *A parancsból*.

Fényképek (a bonbonosdobozban!). Fotók is gyakorta szerepelnek a Hajnóczy-próza lapjain (*A szertartás, a Perzsia rémképsora, magazinfotói; a Jézus menyasszonya fényképalbuma* stb.). Mostani szövegünkben a fényképhez az *eltulajdonítás* társul, akár csak a *Kommuna* című korai írásban a Chandler-kötet esetén.

A várakozás, tétlen szemlélődés (egy hazai Oblomov, késztetések és feladat nélküli, felesleges ember), őrlő gondolkodás, tépelődés, megsüppedő passzivitás, majd hirtelen indíttatásból fakadó távozás, menekülésszerű elrohanás, helyváltztatás az okok és miértek híján, végül a megkezdett dolog negálása: a Hajnóczy-hősök visszatérő létállapotai, s jelen töredékünket is jellemzik. Rohanva megérkezni, de menekülési kényszertől hajtva, szinte azonnal, hamis indokkal bár, de elfutni. Oszcilláló, kibírhatatlanul változékony, könnyebbedést nem hozó léthelyzetek. Érthetetlen, méltatlan, nem szeretett szerelmek, sivár, közhelyes párkapcsolatok, üres, szellem és lélek nélkül telő órák, „bajoskodás” két-három nővel, a boldogság, öröm, biztonság reménye nélkül, s hogy minek, mi végből: mindig homályban marad. Mindezt a kommunikáció szándékosan közhelyes fordulatai, paneljei kísérik. Ez a fajta létállapot köszön elő a *Nórából*, *A szakácsból*, a *Perzsia* elejéből, stb., valamint a *Hét szál rózsa* epizódjából is. Viszont ismétlődő az az elem, vallomás, minden bizonnyal valóságmag is, hogy Á., a feleség kiemelkedik a nők zaklatott sorozatából: *biztonság és fedezék* – ahogy jelen szövegünk is minősíti. Nem szerelem (az volt, ha volt, de elmúlt, Á. *másmilyenné* vált, s egy *csütörtöki napon* történt a „dolog” – ez az átváltozás pedig ugyancsak több szövegben kerül elő, miközben az idézőjelbe tett „dolog” is vissza-visszatér pl. a hagyatéki írásokban is, lásd az *Ott ül a cukrászdában* kezdetű szöveget), de az elfogadó, ápolónővéri magatartás, óvó törődés megmarad. Miért kellene hát a méltatlan Nórák, Ildikók és Máriák? Nem én kérdezem; a szövegek rideg érzelmi üressége, banális személyközi kommunikációja veti fel a kérdést. (*Nórára, aztán Máriára gondolt és Á.-ra, a feleségére, mint aki nem képes egyébre, mint cigarettázni és nőkre gondolni!*) A nők sorából ne hagyjuk ki a (*mostoha*)anya vissza-visszatérő jelenéseit nyugtalanító, kellemetlen, álságos, deficitese helyzetekben, gondolatmenetekben.

Az *Idő*, a meg-megálló, visszafelé haladó, csigalassúsággal vánszorgó *Idő*, a várakozás és tétlenség ideje. A hős pontossága, a nők mértéktelen késései. A szokások banalitása, lassúsága, szüntelen bekövetkezése ebben a tér nélküli időben és idő nélküli térben, ahol minden gesztus szertartássá válhat, de nem vezet sehová: a *búcsú késleltetett szertartásának hiábavaló szomorúsága*.

Miért köthetik le e lapok mégis az olvasót? A történet alig bontakozik, a cselekmény nem halad előre, szüntelen önértelmezésbe hajlik. Elvont okoskodás, marcangoló, semmis dilemmák válnak életbevágóan fontossá. Minduntalan a döntés elodázhatatlan fontossága hangsúlyozódik: a hős *tisztázni akarja* magában az épp zajló helyzetet, dilemmát. De miféle ügyekben? Szinte babonásan igyekszik *rendezni* dolgait az örök Hajnóczy-férfihős (lapszéli jegyzetei, naptári bejegyzései is ezt erősítik). Mindhiába.⁸ A férfi kérlelhetetlenül őszintének tűnik, holott nem az. Mondanánk, hogy egy nyugtalan, kiegyensúlyozatlan, helyét kereső, kóbor lélek, egy önarckép, de nem pszichológiai indíttatású történet ez, hősei *nem emberek*, múlt, feladat és jövő nélküli papírmásé alakok, betűkből rótt bábok, lidércek – „ólomkatonák”.⁹ És mégis: ott munkál a sorokban valami nehezen meghatározható feszültség, valami ígéret a fordulatra. A *semmis* állítások közül hirtelen kibukó

8 A naptárakról, jegyzetfüzetekről: amikor munkacsoportom megkapta Reményi József Tamástól a 9 doboznyi Hajnóczy-hagyatékot, első alkalommal kollégáimnak mutattam be az anyagot tanszékünkön. Ott volt Füzi László és Ilia Mihály is: Ő nyúlt bele az egyik felnyitott dobozba először. Találomra éppen egy jegyzetömböt emelt ki, s felcsapta, ugyancsak találomra. Hangosan olvasta az oldalon magányosan, de annál nagyobb, nyomtatott betűkkel hívó feliratot: *REND! Rendet kell csinálni!* Tanár Úr azt mondta, már ezért az elsőre feltalált magányos parancsért, önmegszólításért érdemes volt lehozni, s munkába venni a hagyatékot.

9 Vö. „...a kékből kell kiindulni...” *Hajnóczy a Könyvtárban; benne: Ólomkatonák az intertextus természetrajzában szolgáltatásban*. In: *Álló csillagok. Egy gondolkodás (koncentrikus) körei*. Lectum Kiadó, Szeged, 2017, 221–255.

mondatok, váratlanságok: a mindent feldúló téboly, tragikum, az abszurd kitörései. Jelen szövegünk hőse többször azonosítja magát riadtan az *abnormitást*. És olvas. Váratlanul, minden helyzetben, jelen van és nincs jelen, *várakozik*, menni készül, közben automatikusan emel le könyveket a polcról, s máris elmerülten *olvas*.

Hajnóczy írástítkának megfejtéséhez helyesen tennénk, ha Thomka Beáta gondolatmenetét követnénk:

„Predrag Palavestra Ivo Andrić elbeszéléseit kutatva egy szöveg alatti szemantikai réteg jelenlétére figyelt föl, mely mintha abban a köztes zónában rejtőzne, mely az epikai és lírai formák között húzódik. Andrić metarealizmusáról értekezve szükségesnek látta olyan új fogalmak bevezetését, melyek eltávolodva a klasszikus elbeszélés- vagy novella-fogalmaktól, árnyaltabban tükrözik az eleinte nehezen észlelhető, ám annál lényegesebb változásokat, melyek egy látszólag hagyományos (realista) elbeszélő gyakorlaton belül kibontakoznak. (...)

A fenti árnyalt észrevételek nélkül aligha észlelhetnénk, milyen jelentős elmozdulások játszódhatnak le az olyan epikai szerkezetek mélyrétegeiben, melyek felszíne semmiféle változást nem tükröz.”¹⁰

Ez a fajta szövegfigyelem és a megfelelő elméleti kategóriák fellelése teszi majd lehetővé, hogy a Hajnóczy-írásokban felfedezzük és fogalmilag is képesek legyünk megragadni a *szöveg másodlagos, titkos morajlását* (bármi legyen is ez) – veszem át, önkényesen gondolatmenetemhez hajlítva a híres metaforát.

E kitalálhatatlan lépésekben előrehaladó, váltókat használó Hajnóczy-prózaszövegnél (*A szakácsnál*, minden szövegforgácsával együtt) ugyancsak e *titkos morajlás*t kell követnünk.

10 Thomka Beáta: *Prózaelméleti dilemmák*. In uő. *Áttetsző könyvtár*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993,163.

Fried István

Tandori Dezső „Költészet”-regénye

(„A költészet-regény, költészet-élés vajon egyáltalán?”)

*Vagy megmaradjon mozdulatlan
egy szárnycsapásnyi mozdulatban*

(Nemes Nagy Ágnes)¹

*Nem hiszem hogy tudok még »prózát«
írni – ahhoz olvasó kellett, aki, kajánul,
együtt írta, az anyanyelv összeesküvésén
belül, az íróval a regényt.*

*Azt sem hiszem, hogy »verset« tudok
még írni – első szám egyes személyben,
ehhez is kellett, az a cinkosság,
amelyen belül nem szégyellte a költő
azt, amit rímesen és ritmusban mondott.
Mit írhatok hát? Talán verses drámát,*

*játékot – amikor nem én az író beszélék
a személyesről, hanem a vers, amely
nem az én versem, csak a műfaj kerete.
(Márai Sándor)²*

*Valóban az irodalomról beszélni mindig
meghatározhatatlan szerveződési arány
élet és irodalom közt, nyárderű-emelés
s viharok közt.*

(Tandori Dezső)³

Cím, alcím, mottók, fel-felbukkanó idézőjelek: mindezek messze nem idegenek az olvasmányokról, elődeinek vélt – láttatott költők – versek értelmezési ajánlatairól könyvnyi beszámolót közre bocsátó Tandori Dezsőtől. Aki az értelmezés tudományosnak körülírt műfajától eltérően

1 Idézi Tandori Dezső, *Költészetregény*. Budapest, Liget könyvek, 2000, 131. E Tandori-műből idézeteket a továbbiakban csak kivételes esetben hivatkozom külön.

2 Márai Sándor, *A teljes napló, 1959–1960*, sorozatszerk. Mészáros Tibor, Budapest, Helikon, 2012, 3.

3 Tandori Dezső, *Csodakedd, rémszerda*. Tárcák, esszék, tanulmányok (2000–2010), szerk. Tóth Ákos. Szeged. Tiszatáj könyvek, 2010, 119. Az idézetet tartalmazó *Valóban az írásról* fejezet mintha a *Költészetregényt* folytatná. Az indítás „Hát persze, hogy ezt mondom: életem irodalmammá vált...” Önidézetek mellett Eliot, Pilinszky hivatkozásokon kívül megidéződik a sokat emlegetett Henri Colpi-film clochard-ja.

– egyrészt összevonja a két, különféleképpen gondolt írói-költői területet, ezt alcímként idézett mondatával is jelzi; a kötetben újabb kurta kérdések követik, majd némi kitérőt engedve meg magának, megjeleníti a „költészet-érzés”-t. A sajátját és amúgy általában,

– másrészt a kötet borítójához, címlapjához utasít. Itt ugyanis a *regény* egy téglalapba van bezárva. Ilyen módon a költészet-regény furcsán összetett szó, előtaggal, bezárt utótaggal rendelkezik, nyelvtani szerkezet, mely (legalábbis) első megközelítésben mégsem sugalmaz hierarchiát a szavak/kifejezések között. Igaz, az ellenkezőjét sem. Csak azon töprengtet el, mennyire jelzésértékű a téglalapba zárt regény, ennek lehet-e következménye; a bezártságból van-e kitérés?

Mindettől eltérően Márai naplójegyzete „hagyományosabb” műfaji elgondolásról tanúskodik, a „próza” (itt, ám csakis itt) azonosítható, azonosul a regénnyel, míg a „vers” nagy valószínűséggel a líra helyett áll, és viszonylag jól érzékelhető attribútumokkal rendelkezik: a prózához is, a vershez azonban szükséges az olvasói cinkosság, az olvasó tevőleges jelenléte. Az emigráció szűkre szabott alkotásfeltételei azonban nem kínálnak teljes és megnyugtató magyarázatot, ezért a napló más helyeihez sem árt fordulnunk. Viszont a megvalósítandó/megvalósítható mű részint a hiányként jelzett helyzetből nyerhető ki, részint az egyes mű fölöttesnek tetsző, legfőljebb sejtethető instanciájából, az objektivizáció megcélzása által. Ez talán ahhoz segíthet, hogy az alkotás feltételei „műfaji szinten” jöjjenek létre. ebben az esetben a versből és a cselekményességgel összegondolható „próza”-ból együtt lesz/lehet valami, amit valaki nevével, személyiségével, irodalmi hírnevével hitelesít, a magáénak ismerhet el.⁴

Tandori Dezső címadása oly értelemben közelíthető a Márai-naplórészlethez, hogy a pusztán rátekintés szerint műfajokat vonna össze, bár inkább beszélhetnénk tömörítésről, „rejtjelezés”-ről, a műfaji szó megszólaltatásáról. Költészetből és a regényből egyaránt kölcsönzött tényezők egymásra/ba épüléséről, olyan műfajjelölésről, amelybe mindaz belefoglalható, ami a műcímként olvasható *Költészetregény*-elképzelésbe befér. Hevényszett felsorolásban: (ön)életrajz, versértelmezés, a tárgyalt költőkhöz-versekhez fűződő (olykor nagyon személyes, önéletrajzi – nem egyszer stilizált – tényezőkre utaló vagy onnan származtatható) viszony,⁵ nagyon kevésbé az irodalomtörténet/tudomány fogalmi nyelvén, mindazonáltal bizonyos bölcséleti elemeket bevonva, azt is feltételezve, hogy korábbi Tandori-művek, mint az olvasónaplónak szánt *Az erősebb lét közelében*,⁶ az irodalmi tanulmányok alcímmel ellátott *A zsalu sarokvasa*⁷ értelmezési nyelve egy „alkalmazott”, esszé-nyelv már nem egészen ismeretlen a könyv várható olvasói előtt, kiknek további

4 Mindazonáltal újabb líraértelmezések összevethetők a Tandori-kötet idevonatkozó utalásaival. Jonathan Culler, *Literaturtheorie. Eine Einführung*. Stuttgart, Philipp Reclam jun., 2002, főleg 109–114, Hans-Georg Kemper, *Lyrik*, in *Lexikon Literaturwissenschaft*, hg. Gerhard Lauer, Christine Rührberg. Stuttgart, Philipp Reclam jun., 2011, 208–211, Molnár Gábor Tamás, *Visszacsatolások. Irodalomértelmezés és reflexivitás*. Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2019., 126–154.

5 Tandori a végső fázisból visszatekintve már nem műfaji differenciálással él, más lényegi tényezőre utal: „s hogy – 2000-2006 – ebből az írhatási szempontból DALIÁS IDŐK voltak. Most itt megálltam (az írással), vagyis hogy innen hogyan tovább. Mindig így volt ez? Mindig így voltam ezzel? Ja, a formai tagolás, az írás egyik lényege, nem is a szó, nem (jaj, ne már) a mondat, de ahogy tagozódik, betagozódik egyik rész a másikba, ismétlődik, elmarad, kiderül: az írás tkp. ERRŐL SZÓL. (bocs)”, uő, *Zúgolódások I*, Jegyzetek a zöld füzetből, Közzéteszi Tóth Ákos. Tiszatáj 2020, 2, 3–4.

6 Uő, *Az erősebb lét közelében*. Olvasónapló. Budapest, Gondolat, 1981, (Huszonhét fejezetben mutat be költőket.)

7 Uő, *A zsalu sarokvasa*. Irodalmi tanulmányok. Budapest, Magvető, 1979. (A magyar irodalomból: Nadányi Zoltánról, Kassák Lajosról, Weöres Sándorról, Jékely Zoltánról, Ottlik Gézaról, Örkény Istvánról)

segítségére siethet a Tandori-széppróza ismerete, valamint oly, talán a legutóbbi éveikig kevesebbet emlegetett kötetek,⁸ mint az 1996-ban kiadott *Az evidenciátörténetek* vagy az 1999-es *Keletbe-fűlt kísérletek*. Az evidens/evidencia „tandoris” fogalmára a *Költészetregény* több helyen is utal (Szabó Lőrinc egy verssorára vonatkoztatva: „Mintha ez volna az evidencia.” Persze rácsap a szűkítés: „Rám ez így hat.” Majd az értelmezés igazolása: „Tárgy és alany, mint két szempont, oly gyors, mégis kérlelhetetlen váltogatása.” Tehát: a közlő „módszerének” bemutatása, ezáltal a költő jellemzése. Még beszédesebben: „a személyiségnek ez a légy-szem megsokszorozása nekem kicsit sok, ma kicsit túlzó, nem evidens, sajnós! Megint egy kifogás.” Az evidencia hangsúlyos, nincs ellentétben azzal, hogy kizárólag a maga nevében beszél a szóló, nem kívülálló, érzelmeit sem rejtje el: korántsem önnön verseszményét – ha ez egyáltalában egyszer és mindenkorra körvonalazható lenne – kéri számon.⁹ Nem igényel terjedelmes bizonyítást: Tandori sokhúru költő-értelmező. Nem egyszer úgy tesz, mintha belépne a költőelőd versébe (nem lép be, a belépés e gesztusához a modern festészetből hoz példát),¹⁰ pusztán a vers, a költő szemügyre vehető közleléből igyekszik érveket kölcsönözni, a vers saját – kikövetkeztetett, verssorokkal igazolt vállalását szembesíti a megvalósulás mikéntjével.

A *Költészetregényben* alkalmazott előadásmóddal összefüggő kérdések többféleképpen tehetők föl. Kísérletezzünk mégis a műfaj, illetőleg a műfajköziség szempontjából. Olyképpen, hogy szerkezeti, előadásbeli, a személyes elkötelezettség minémúségéről egyként árulkodó mozzanatok, elgondolások, kevésbé „elméleti”, de az irodalombölcselettől érintett – „költői-filozófiai” – aspektusokból váljanak szemlélhetővé egy újnak tekinthető (bár Tandorinál már előlegezett) „eljárás” és irodalmi öngondolkodás bevezetéséhez. Amiként a Tandori javasolta „félhosszú vers”¹¹ nem szűkíthető sem terjedelemre, sem egyetlen „típusra”. Ott az ív Rilke első duinoi elégiájától József Attila „forgószínpados” változatáig feszül; az *Ódával* kapcsolatban emlegethető a „duinoi hang”, József Attila néhány verse arra is példálul szolgál, hogy „két vers néha egymásba indázik, kölcsönösen feltételezik egymást, a tudat élményvilágában, esetleg az érzésekben is”: *Téli éjszaka-Külvárosi éj*.¹² A költészetregényi fejezetek részben kiadnak egy (irodalom)történeti sort, nem feltétlenül szigorú kronológiai rendben, miközben a személyes lét többféle módon demonstrálódik – tematikus és a költészet-élés vonatkozásaival a költőportrék inkább föl-vázolását, mint megrajzolását teszi lehetővé a regényként felfogás. Az bizonyára kevésbé vitatható, hogy költészetéről is, ám regényről is egyaránt esik szó, igaz, mindkettő költészetregényileg igazolódik. A regény(isége)t erősíti a többszöri hivatkozás Stendhal regény-tükreire (a *Vörös és fekete* egy fejezetének mottójára és elbeszélői fejtegetésére): „A regény vándorló tükör”. Anélkül, hogy a mimézisnek akár „szellősebb” „auerbach-i” felfogása

8 A kérdéskör alapos elemzése, akár Tandori „járóbeteg”-esztétikájának értelmezése Szabó Marcell kutatásaiból ismerhető meg: *Írás-Bizonyítás-Posta* (Az evidencia fogalmának forrásai Tandorinál). Tiszatáj 2018, 12, 96–109, uó, *Az álló lejáró* (Tandori járó betegek), uo., 2020, 2, 76–83.

9 Tandori, *Csodakedd...*, 272. „Spontán, elsődleges, elemibb stb. evidencia csak a magunkbazartság. A műé is. (Rilke az olyan – esetleg alapjaiban erőltetett, nap persze – szerencsés eset, mint a jekyllhyde, a szomszédfalú, az éhezőművész, sok mindenféle, tőlem is pár régi vers, mai ideogramma, mikor nem sérül a konzisztencia, vele az autenticitás, a mű. Célba ér.”

10 „Egy vers a legmagányosabb valami. Ahogy egy kép. (Nem véletlen volt a század egyik legnagyobb piktorának, Mark Rothkonak az a szent elképzelése, hogy az ő képébe mintegy »be kell lépnie« a nézőnek – jó nagy absztrakt expresszionista képek voltak ezek, nem vitás –, »át kell élnie« »az én sugallatait«, »drámáját« stb. A költészetrel, bár rajongok Rothkoért, magam másképpen vagyok.) *Költészetregény*, 132.

11 Tandori, *A zsalu...*, 7–29.

12 Uo, 103, 212.

helyet kapna (annál is kevésbé, mivel Erich Auerbach regények és eposzok alapján vonja le következtetéseit). Ellenben élet, próza, regény, művészet, líra, költészet egymást átható feltételezése Tandorinál messze nem zárja ki a stendhali „bon mot”, regényfelfogás alkalmazhatóságát (adott esetben kitekintést a – lirizáló – „referenciák”-ra).

„Az olvasás is regény, mégiscsak regény – tükröt villogtat, benne a mimagunk töredék ábrázatai.” A könyv következő lapján: „Az én kis regényemben...” Határozottabban, félreértéseket oszlatóan: „Néha evés, ivás, az élet fizikai fenntartása, a lényegi dolog emberivé tagolása, alkalmi beszélgetések, találkozások ritkása által. A költészetregény írója ennyit mondhat ki életéről és hogylétéről. (...) Költészetregényünk, bár nem hasonlat, nem segédegyenes, jogos próbálkozás, nincs más. (...) Bármilyen része *van* életemnek, már költészetanyag. Ez utóbbi áthallás József Attilától.” (Arra azonban nem árt figyelmeztetni, hogy az idézet írója a *van*-t húzta alá, nem a birtokos személyraggal ellátott életet. Talán az általánosba emelés sejtetése okán.)¹³

Élet, költészet(regény) összefüggései egy József Attilától áthasonított fogalomba torkollnak. Önmagában az élet lehet esetleges, a saját élet a könyv állításai szerint sosem az, hiszen annyi költészetregényi feltétel/feltevés alakítja. S ha esetleges volna is, csak a fizikai létezés némely részletére vonatkozhat. Minthogy költészetregénnyé válik, belép a költészet „rend”-jébe. egy kihagyott mondatot illeszt ide alátámasztásul: „még sincs mód magunkról mások közvetítése nélkül szólnunk.”¹⁴ Eképpen a XX. század magyar lírájának itt válogatott (másutt máshogyan válogatott) fejezetei „szűrőjén” át képződik meg az, akinek személyisége közvetít és közvetítődik. A költészetregény alakjai külön-külön, olykor egymás mellett, máskor egymással szemben költői cselekménnyé állnak össze, és ezen a cselekvésen, illetve történésen tetszik át a költészetregény írója. Másutt módosítva, mert a hangsúlyok máshová kerülnek. Az eredmény többnyire: „próza”, azaz „regény”. Nem akarok másképp élni, csak ahogy eddig. Eddig is úgy éltem végig, rettenetes botlásokkal (amikor nem úgy éltem), ahogy az a »költészetregényem« evidens volt (lett volna). Az élet-történet prózája alá van vetve a költészetregénynek, de a költészetregény nem független az élettörténet fordulótól.¹⁵

A beszélő életének-személyiségének elhelyezése az általa épülő költészetregényben rendkívüli tétellel rendelkezik. Az önpozicionálás elválaszthatatlanul része a költészetregény formálódásának, a „vándorló tükör”-ben hol az értelmezés tárgya, hol az értelmező jelenik meg (többnyire cselekvéseire utalva). Pontosabban: hol az egyik „fő”-alak (hiszen minden fejezetnek van „fő”-alakja), hol a másik kerül az előadás középpontjába, egyik sincs arra kényszerítve, hogy epizodistaként láthassuk. „A vers – az valami módon vers –” ez a tautológia szolgálhat a „próza”-tól való megkülönböztetésre, önmagukban az élet „tényei” (hogy az író már nem utazik, Éliás halálának évfordulója van) „még nem költészet.” „Viszont: Ahogy élek, az a költészetregény, a regényem, a versek, a fordítás országúti kerékpározásához, sprintekhez szükséges.” „A magam vízfordója vagyok a munkával, aztán a sprintek, esetleg részhajrák, vannak ilyenek is a 180–240 kilométerek során...”

Eltéketlenek attól, hogy Tandori Dezső (nála nem ritka) sportpéldázatát ismeressem az országúti kerékpárversenyeket a televízió keresztül beavatottként szemlélő költészet-

13 Uő, *Csodakedd...*, 117, 119. Újra: „életem irodalmammá vált.” „valóban az irodalomról beszélni mindig meghatározhatatlan szerveződési arány élet és irodalom közt, nyárderű- emelés s viharok közt.”

14 „A másokkal való társalkodás az egyetlen esélyünk rá, hogy több életünk legyen s így több történetünk.” Odo Marquard, *Az egyetemes történelem és más mesék*, ford. Mesterházi Miklós, utószó, a függelékben közölt esszé ford. Miklós Tamás. Budapest, Athenaeum, 2001, 172.

15 Itt is idézem: „Ahogy élek, az a költészetregény.” 159.

regény-író e téren is szakmaiságról tesz tanúbizonyságot, nem csupán a versenyek terminológiájában, sőt kulisszatitkaiban bizonyul járatosnak, hanem példázatával a metaforák olyan világába vezet, amely (talán megkockáztatható) a tág értelemben vett kultúrának egymástól eltérő területeit a maga előadásának körébe vonja. Ezáltal a kultúrának az irodalmi/művészeti területre összpontosított értelmezését nemcsak kitágítja, hanem metaforáinak illetékességi körét igen csak bővíti. Arra is gondolhatnánk, hogy a létezés (még ha televíziós adások biztosította térben is) egyetemesebb annál, minthogy egy hagyományosabb „szellemiség”-re korlátozódna, a professzionalitás az ilyen értelemben emlegetett kultúra bármely területén jogos igénynek tetszik. S a nemzetközileg jegyzett sportteljesítmények hasonlatként (vagy metaforaként) joggal kaphatnak helyet a költészetregényben. Arra e terminológia és hasonlat mindenképpen alkalmas, hogy érzékeltesse a személyes teljesítmény függőségét egy összemunkálástól (a költészettörténet is eképpen jellemezhető eszerint), ilyenmódon egy költészet (beleértve a saját életmű alakulását, a Nemes Nagy Ágnes-, Ottlik- és Mészöly-élményt,¹⁶ mint a költői indulás eseményeit), története valamiből eredeztethetősége, a valamivel való (kölcsonös) figyelem, a hatás – befogadás „dialektiká”-ja, nem egyszer tervezhetetlen mechanizmusa a költészet regényiségét és e regény költészeti vonatkozásait sosem törölhetik el.

Az eddigiekből kitetszhetett, hogy különmemű tényezőkből tevődik össze a költészetregény-(jelölés). A kötettől függetlenedő általános fogalomnak, meghatározásnak (eltérően a „félhosszú” verstől) nemigen volna mondható. A vers- és életmű-részletek bemutatása, valamint a saját élethelyzet (ez néha öngazolás, néha a létezés-pozíció vershelyezetté emelése) egy személyes-„esszéisztikus” és egy nem kevésbé személyes-leíró nézőpont szerint váltakozik, olykor a kettő egymásba ékelődik, olykor összeférődik. Eképpen az irodalomtörténet versus önleírás dilemmája is föl-fölbukkan (a Berda-fejezetben Vargha Kálmán egy tanulmányából indul ki),¹⁷ ugyanakkor ami a „hangoltság”-ot illeti, még a legszemélyesebb sorok sem térnek el az elbeszélői tónustól. A költészetregény körvonalazódása szinte igényli az eltérő aspektusokból szólás tárgyi különbözőzéseit, hogy az előadást abban a hangnemben tarthassa, amely ismer modulációkat, kilengéseket, természetesen ismétlődéseket, ezzel kicsendülni hagyja az író hangját. Míg a *Bevezetés* (5-12) egy „tárgykör” bemutatását ígéri, a *Fejezetzárás* (240–241) a kötet végére kerül, noha a tervezés korábbi stádiumában született. Akad azonban *Közbevetés* is (143–144, árulkodó alcímmel: „Hogyan élünk a költészettel(ben).” Innen tudható: „A »Költészetregény« mérőműszer”...¹⁸ Emellett írója műfordítással is foglalkozik; „a költészet pontosság”, „a mérőműszer belekopása a lelkünkbe (lelkünk efféle »Költészetregény« anyagába) az, hogy épp akikről írtunk, pillanatnyilag távolabb kerülnek.” Az értelmező, bár szót ejt a maga köznapi dolgairól (általában „költészetregényileg”), külsőlegesen minősíti a költők biográfiai epizódjait, amelyeket valójában kevésbé ismer. A biográfia és a líra egymásra látása sehová nem vezet. Ismét önmagára vonatkoztat, Nemes Nagy Ágnessel szemben sohasem tudott, azóta sem képes „brancs”-ban létezni. A költészet – állítja – kénytelen-kíméletlen túllép az emberi esetlegességeken, hogy mégis

16 „A költészet – és regénye – elutasítja az élménybeszámolót, ha azok főszereplőre, az adott kis világ Napjára utalnak elégedetlenül. Bármely kis világ Napjának – de Holdjának is az a dolga, hogy fényeit és hőjét adja, vagy csak fényét.”

17 Szabó Lőrincről szólva „mellőzöttség”-ét emlegeti, „figyelem (...) jóval kevesebb fordult felé, mint egyenrangú társainak jósora láttán.” Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár Szabó Zoltán könyvei, tanulmányai bőségesen pótolják a hiányt, a költők részéről valóban csekélyebbnek mutatkozik az érdeklődés.

18 de nem ítélekész – egészítem ki, ellenben értékelés

emberit-egyediségeket mutathasson föl. Nem valaminek színe-visszája, amiről szó van. Úgy lehet ígéretesen beszélni, hogy költő és verse mint költészetben/költészet által megvalósuló létezés fogalmazódjék meg. A tárgyi világ eképpen kap helyet. Hagyományt visz tovább, nevesít, hozza be a költészetbe. Tandori Dezső soraival: „Na persze, az írógép is gép./ / Ám együtt él velem, ez is költészeti körülmény.”¹⁹ Más ez az „írógép-esztétika”, mint az elődöké, Kosztolányié vagy Máraié; ők a mediális közvetítés új eszközét látták nem csupán eszköznek, olykor önjáró lehetőségnek is, mégis hangsúlyosan a kézírás felváltó, annak emlékét azonban eltörölni nem tudó, jelenségként egzisztáló tényezőnek. Tandori már szerkesztési technikával szembeesíti (fejezetzárásul csattan mondata), író és gép egymásra utaltságának grammatikai vonzatával él, az „írógép” poliszemiájával, elemeire bontott formájában válik nemigen félreérthetővé; eképpen demonstrálódik, íróra, gépre egyaránt szükség van, volt, hogy e könyv, melynek címe (hadd ismételjem) ugyancsak összetett szó, megszülethessék. Aligha mellékes az együtt-élés bekomponálása, hiszen a költészet létesülésének többfélék a feltételei, a materialításra kitekintés tudatosítja a tudott, ám kevésbé emlegetett egyik feltételt.

Névsorolvasással folytatom, mely viszonylag kevés meglepetéssel szolgál: Jékely Zoltán, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső, József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Kálnoky László, Szabó Lőrinc, Füst Milán, Dsida Jenő, Berda József, Karinthy Frigyes. Első pillantásra inkább a „hiányzók” okozhatják a rácsodálkozást; a kötet végigolvastán azonban a magyarázó mondatok felvilágosítást adhatnak, egyébként másutt, sok helyen, prózában és versben sok szó esik Adyról, Babitsról, Weöresről és másokról, olyanokról is, akiknek kanonikus helye bizonytalan (mint például Nadányi Zoltánról). A névsor efféle összeszerkesztését az egymás mellé-, egymással szembeállítás, a viszonylag folyamatos, mivel egymást kiegészítő versek elemzése indokolhatja, a kötet „regényisége” azért lehet talán meggyőző, mivel a megszerkesztettség képes elfogadtatni azt, hogy az önleírás ezeket a verseket, költőket és ezt a sorrendet igényli, nem pillanatnyi szeszély, semmiféle külső szempont nem juthat szerephez: a kötet egyes fejezeteiben az előre- és visszautalások segítségével szövődik az értelmezések motivikus hálója. Tandori Dezső szuverén gondolkodó, nem hagyja magát zavartatni kanonizáló előfeltevésektől, megrögzött ítéletektől, jóllehet érzékelhetően tekintettel van korábbi véleményekre,²⁰ ezeket vagy hallgatólagon elfogadja, vagy elutasítja, bár kiindulópontja személyes ugyan, de nem polemizáló. Nem vesz igénybe mást (néhány helyet kivéve), mint amit maga „költészetregényileg” megélt, vagy aminek megélése éppen élethelyzetéből és munkájából következik. Az egyes fejezetekből kiviláglik egy költő-portré lehetősége, nem bizonyosan „az antológia-darabok” révén; az író önnön (jó érzékű) felfedezéseire hagyatkozik. Nem a mindenáron mást mondás vezet, hanem – ismét leírom – a költészetregény megalkotásának folyamata.

Tandori Dezső élettörténetében (jódarabig, aztán kevésbé) Nemes Nagy Ágnesnek van kitüntetett pozíciója²¹ (egy Tandori és Rilke értekezés nem mellőzhetné a költőnő fordí-

19 Tandori, *Csodakedd...*, 26–28: *Az írógép*. Indítása: „Ha az írógépet nem a kéz és a nyomda közti kapcsolatnak látnám, nem merném összehozni ezt a könyvet. (...) Egész életmódom szerves képe az írógép, bár ma kezd elválni a kettő.” Élete utolsó fázisában Tandori már csak kézzel írt.

20 Megidézi Illés Endre *Krétarajokját*, több ízben említi Kellér Andort, Jovánovics György egy tanulmányát, Várady Szabolcsnak övével egybehangzó véleményét, Gábor Miklós *Tollal* könyvét.

21 Megfontolandó, hogy a költőnő vezette irodalmi szakkört nem látogatta a gimnáziumban, később útja elvált a „Poszt-Újhold-kör”-től, „az utak lassan szétváltak”. „Nemes Nagy Ágnes nekem mindig »a Költő« volt, mindenestül fontos, bár nagy értékrendi különbségekkel aszerint, mire tudtam használni költeményeit.”

tásai és jelenléte, valamint „Rilke-alfafája” révén történő példamutatását),²² a kánont (némileg) átrendezni óhajító igyekezetének azonban Szép Ernő és Jékely Zoltán a főszereplője. József Attilát és Kosztolányit másképpen látja, értékeli (József Attila ún. „mozgalmár”-verseit sem veti el, nem fanyalog, hanem elhatárolódik egy mimetikus-politizáló olvasástól). Berda Józsefnek „igazságot” szolgáltat, a felfedezés-rátalálás örömeivel mutatja be a mainapság talán keveset és értékén alul ismert költőt. Karinthy Frigyes verseiről (ezúttal sem a legtöbbet idézettekről) vagy Pilinszky János és Füst Milán bemutatásakor az általános értékelésektől eltérően nyilatkozik, a maga értékfelfogását és nézőpontját érvényesíti. Kálnoky László „kultikus” szanatóriumi elégiáját hosszan ismerteti, ezt a vers terjedelme is indokolhatja, a megkomponáltság olyan elemeire hívja föl a figyelmet, a részletszépségekre ugyanúgy utalva, a vállalás grandiózus voltára, mint előtte (ilyen hitellességgel) senki. Szabó Lőrinc verseiről töprengve nem hallgatja el kétségeit, helyenként idegenkedését, ha úgy érzi „túlreflektáltsággal” vél szembesülni, sőt ilyet is olvashatunk: „Igen, Szabó Lőrincet gyakran kísértette meg a legkézenfekvőbb megoldások »bűvölete«.” Értékelése-értelmezése mindig méltányos a költői szépségek feltárulásakor, és akár meglephetne, ahogy szubjektivizálja viszonyát a *Tücsökzenéhez* (a 348. darabhoz): „Nehéz óráimon segített ez a vers – és hangolt szomorúságára szorongásom idején.” József Attila „vadnyom és vashatos” versére (így emlegeti), ez már nem meglepetés, emlékez(tet); „azokban az érzékeny években, azokban az úgy érzékenyebbekben” – árulja el Tandori – a „kései J.A. éltető elem volt.” Vagy: „Jékelyt (...) vízcsap-idézni tudom.” Saját versét, a maga számára is oly kedves *Párizsi mindenszenteket*²³ bemutatva Szép Ernő *Néked* szövegére hivatkozik. „S ez áthallás tette lehetővé számomra (szinte elenyészően jelentéktelen, mégis költészeti mozzanat), hogy a 90-es évek elején, Párizst járva esténként ilyen verset írhaszak.” Megerősítve az állítást: „Ez, mondom, egészen biztos, hogy akaratlan áthallás, vagy vízjel átütése.” Kihagyva néhány passzust, még egy Szép Ernő-olvasást/hatást tartalmazó mondattal egészítem ki: „fogalmam sincs, az segített-e (bármilyen morzsányi eredményhez), hogy »véremmé«, inkább vízjellemmé vált az ő furcsa fogalmazásmerészsége, sok-sok, vagy hogy ezek Szép Ernőnél részben egészen más minőség, részben egy kicsit másmilyen.” Ezek a kiragadott és még bőségesen szaporítható példák egy következetesen végigvitt tervről tanúskodnak, melyet „költészetregevény” önelnevezéssel illet a kötet, és amely egy work in progress jegyében szerveződik. Beleértve a töprenkedések, a készülés, a latolgatások stádiumainak (olykor naplószerű) regisztrálását. A kötet 99. és 100. lapján már nem leplezi (addig sem igen tette Tandori, bár ennyire nyíltan mégsem fogalmazott): „Mert ez regény, s utunkat tükrözi.” Ezt követik az olvasmányok, Mándytól Kálnokyig, majd Ottlikig, az olvasás helyszínének feltüntetésével – és azzal a megjegyzéssel, hogy e keretben volt „elemi erejű költő J.A.” Késztetést érzett, hogy egy-két „kisebb dolgozatot” írjon meghatározó poétájáról. Így folytatja:

„S talán Pilinszky, Nemes Nagy következik akkor, Kálnoky, de ő csak akkor, ha ebből is könyv lesz. Egy verseskötetemet, sajátomat, teletömtem Kálnoky-ajánlással stb., végsőkéig facsartam a Tőle átvehetőt – itt a hódolat a nagy »T« -, hát írok róla még, egyszer. Ahogy Szép Ernőről. Aztán...”

(Jellegzetes „Tandori-fogás”: sokat sejtetően elhallgatni, ami vagy kiolvasható a szövegből vagy egy később publikálandó műből, vagy – nem elodázás, hanem – jelzés, ami volt, talán lesz is még.)

22 A sok hivatkozási lehetőség közül: Tandori Dezső, *Rilke és angyalai. Önéletírás égiakkal*. Műfordítások, rajzolások, hódolatok és vallomások 1959–2009. (Budapest), Kortárs Kiadó, 2009, 75.

23 Újraközlí – többek között – Tandori Dezső, *Szellem és félálom*, szerk. Tóth Ákos. Szeged, Tiszatáj könyvek, 2013, 12. uő, *Tandori light érintés*. Budapest, Scolar, 2013, 64–65.

Kiegészítésül a rövid, de annál lelkesebb felfedezés örömet sugárzó Berda-fejezet (rádöbben: „mennyire él Berdában a latin bukolikus hagyomány”, szabadversei mily mértékben térnek el a Füst Milánéitól, verébsiratóját a magáénak érzi, „szinte bibliikus”). Zárásul hálóját mondja ki, minekutána a maga verebeivel együttéléséről, tabáni temetőjükről emlékezik meg: „Berda, ez két szép nap volt, folytatjuk. Nem Öregedő!” Személyének beleírásával cseng ki a fejezet: „Köszönöm Totyit újra! Én nem haltam meg, hogy él.”

Az értelmezés hitelességéért személyesen áll helyt. Hiszen ez nemcsak általában a költészet regénye, az ezúttal választott poéták verseinek értelmezéssel közvetített története is, melyet egy látszólag kívülálló pozíciója felől közelít (e látszólagosság a közvetítés összetettségét hozza játékba), hogy belsővé tehesse (benső világtérnek láttassa a Tandori-életmű rilkei vonatkozásait szem előtt tartva). Így a költészetregényi aspektust sajátjaként – személyesként érvényesíthesse. A hely, ahol, ahogyan Tandori ír (a „valóságos” és a „virtuális”), a körülmények (visszatekintő tudósítások a jelenről, arról, ami egykorú), amelyek között halad az olvasás, a versre összpontosítás, egy szellemi viszonyrendszer épülése, jelzéseket ad le, mint folyik a munka: mind-mind a költészetregény formálódását segíti. Az igyekezetet, hogy e regény formát kapjon. Másfelét, mint az eddigi esszé- és tanulmánykötetek. Ezzel összefüggésben, nyugati útjainak hétköznapi történéseiről beszámolván, közölte elhatározását a „kalandos Angliák” befejeződéséről, Csehov orvosához fordul. Ígéri a versértelmezések (ezúttal Szép Ernőéinek) folytatását, a külső világgal ellentétben egy bensőről hírhozást, a napi teendőket is úgy igazítván, hogy az irodalomba fussanak be. Vagy az irodalom vonzásában torlódnának egymásra a napi teendők? Ezek elbeszélése sem történhet máshogyan, mint az ellentételezések kereszteződési pontjára mutatóval. Persze, becsempészve némi öniróniát, amely elejét veszi a kerüendő fennköltségnek. Következzék hát egy hosszabb, megvilágító erejű idézet:

„Addig is lejárom a postát, két portai leadást, ellenben már előre borzadok bármi olyantól, hogy én egy pogácsát vegyek valahol, sorra veszem a nem oly cincogó zenéjű kocsmákat (Jékely), melyekbe dehogyan megyek be én, és a budai hegyek íveit sem tudom azzal a régi szemmel nézni. A szívem, szívem is, a régi e hangja? Idézem szabadon a New York-verset. Ez is a költészet regénye. Ez is szabadság, az örök rabságunkban, ez még feltelesen szabadság, hogy szavunk van rá, mégis, amire tulajdonképpen nincs szó.

És akkor erre az egészre együtt nincsen szó, és ez mégis valami, ugye. Legalább »dobog, dobog« a forró semmiben. Pilinszkyt idézem. (...)

Előbb azonban ellátjuk az itthoni maradék madarunkat. Belenézek az újságba. Eszünk a költészetregényünkért egy szelet almát (a madarakéból, persze.)

Ideírom: ma 1999. január 19-e van.”

Mielőtt az elbeszélő pontot tenne a *Költészetregény* végére, lezárva a Karinthy-fejezetet, nem összegez, nem vonja le a maga elemzéseiből sem a maga, sem más számára azt, ami „tanulság”-nak volna esetleg nevezhető, két rajzot iktat be (egy idő után Tandori-kötet nem maradhat rajz nélkül, hiszen a rajz valamit nagyon tömören, „szemléletesen” tud közölni!). „Így ültetek én” felirattal látja el. Mégis, mintha kitekintene a költészetregényből önmaga és a költészet felé. Megkísérli a lezárást, ám csak idézethez-utaláshoz tud folyamodni, Gertrude Stein rose-meghatározását szerkeszti be önnön költészete világába. Emígy:

*„Hull arcom (és tarkóm) verejtéke
A kimerültség(ből) a kimerülésbe
A többi isa pur*

*isa pur
* isa pur*

IS A PUR.

(Az egyetlen teljes költészetregény)

S a költészet maga?

Híre:

Pora:

(Az első megjegyzés: önidézetről számolhatunk be, előbb Stein–Kosztolányi vonatkozásban említődik: a rose is a rose, majd egy Kosztolányiról szóló fejtegetésben előbb egy citátum: „Nem nagyszerű hullám, mint egykoron, csak por és por és por, az én porom.” Innen lép át a beszélő Steinéhez, hivatkozik egy pincér szóviccére: a rozé... a rozé... a rozé, „beugrik a halotti emlék: Isa pur, isa pur, isa pur, isa pur, isa pur”, hogy Eliottal fejeződjék be a bekezdés.)

Az önidézetre ráismerés sem könnyíti meg az értelmező dolgát, az ötlet túlmutat önmagán, egyre újabb elemekkel dúsul, gondolatfutammá lesz, egy szövegekzi együttesben kér és kap helyet. Aligha vitatható, hogy a nyelvemlék-idézésbe Kosztolányi *Halotti beszédének* emléke is belejártszik, és talán nem túltontul mérész a hasonló című Márai-vers bevonása értelmezésében. Az önidézet széttagolódik, majd elemeire osztódik, válaszként funkcionál, olyképpen, hogy a nyelvben lévő esély (amely fejlődéstörténet, a magánhangzók zártabbá vagy nyíltabbá alakulásának történetje – pur–por–pur) feltárul, ezáltal lehet még a nyelvtörténettől is támaszt remélve *történetileg* igazolható a költészet-regény. A „nyelvemlék” a nyelv, a költészet emlékezete. Amely tovább gondolható, egyszerűsíthető (és egyúttal bonyolítható), de nem zárható le. A két kettőspont nyitottsága sem befejezettséget/befejezhetőséget sugall. Valaminek még (ezután) következnie kell, tematikailag idegondolható a kötet 186. lapjáról egy Szabó Lőrinc-versrészlet: „Por és por közt porladok és bent/ istennel vagyok tele”, költészetregényileg Pilinszky-idézetek reprezentálják a költőiség szüntelen alakító műveleteit.

Az akár függelékként fölfogható 238–239. lapokra szánt szöveg wittgensteini „ihletettség” egy nyelvjátékba belépésre ösztönöz, melyet rajz szemléltet, az egymást keresztező vonalakkal felosztott téglalap teste egy álló, vékony téglalapon nyugszik, együtt T-t formál, melyet száron áthúzott \bar{d} követ, összeolvasva Td-t kiadva, alatta kézírással: „valóm határa”, Wittgensteinre utalva, „lényünk (énünk stb.) nem önálló entitás, valóság – hanem mindig csak a számunkra létező valóság határa.” Részben szűkítés, részben bővítés, a maga nyelvhatárát érintkezteti (az utalás, idézés segítségével) a bölcséletével (a bölcselőével), így legalább kettős forrásvidékre kalauzol. A felmerülő kérdésekhez adalékokkal a Karinthy-fejezet szolgálhat, az olvasmányok közül a Tandori-életműből máshonnan is ismert Graham Green-regénynek, *A csendes amerikainak* a mottója. Innen egyetlen lépés, a század vereségének beismerését követőleg, a felmentés esélyének sej(tet)ése: „Felmentést csak az adhat, ha másokról, ott is elsősorban mások költészetéről próbálkozunk.”²⁴ (Ez volna a *Költészetregény* „próbálkozása?”)

Ez, a mások költészete a próbálkozással együtt hatott (volna) vissza a (saját) életre („Miféle élet alakult József Attila rajongás-premisszámból?”). Túllépve a hatás-befogadás egyszerűsítő elképzelésén, vajon ez az állandó mások-költészetéhez-közellét, a mások költői-világával (szó szerint) beható ismerkedés szembesít-e a saját élettel, segít-e „megmérni” annak autentikus voltát? Határolt történetek sora, szétszalazva, majd a szálakat más szálakkal összefűzve, közelít az elbeszélő más költészeteken át szemlélt önmagához? Miközben Artaud és Kafka nagybátyja „esete”, jelenése járul hozzá akár régebbi „evidenciátörténet”-hez, „(Biztos érzek, csak nem érzem)” korlátozott érvényességű időszerűsítéséhez: „vonatkozhat az emberekre, vágyakra, ügyekre, ám madarakra és a Koala Kártyabajnokságra, valamint a kedves versekre nem vonatkozik.”

24 Vö. lendületes seregszámlájával, *Tandori light...*, 136.

A *Költészetregény* (tautológia következik) a *Költészetregény* regénye, költői, költészeti érdeklődésé, a saját életre történő költészeti visszavonatkozása, miközben a megidézett versrészeket egymásutánjában tárul föl egy-egy (más) költői világ, a föltárás módjával együtt nem egyszer a sajátjáé is. Oly módon, ahogyan az elbeszélő lát(tat)ja, amiként megképződik az elbeszélőben, amint szembesül a költészetként (és nem csak költészetként) minősülő (létezés)-tapasztalatokkal. Mely létezés – üzen messziről a költő – költőileg lakozás is. A följebb idézett „isa pur”, mely alakváltoztatva IS A PUR lehet (Kosztolányi verssoraira újra hivatkozom: „Nem nagyszerű hullás, mint egykoron,/ csak éppen por és por és por az én porom.”) Már említettem, Eliot van megjelölve végpontnak (csak egy kurta említés erejéig: Eliot költészete szüntelen előkerül a magyar modernség poétai párhuzamaként): „hamu vén férfiruhán... az elhamvadó rózsák után...” Leegyszerűsítve motívumtörténeti feltárulás, ennél összetettebben: a másik költészetével próbálkozó cselekvés, melybe távolabbi és közelebbi, idegen és magyar „nyelv”-emlékek társulnak, belejátszanak, az elbeszélő által gyűlnek együvé.

A *Költészetregény* egyes fejezetei (általában, persze korántsem minden esetben) egyes költőknek vannak szentelve, akik más költőkre reagálnak, legalábbis az elbeszélő valószínűsítenié feltételezéseit, más költőkhöz fűződő viszonyukban ötletek, fordulatok felhasználása, átírása egy közös történet lehetőségét csillantja föl. Mindezt az önnön költészetregényi történéseit számba vevő, költészetérzéséről számot adó elbeszélő rendezti nyitott fejezetekké, egymásra vonatkoztatások terepévé: „a költészetgyakorlás (a megvalósulás) során transzfiguráció megy végbe, és az »alakzatok« nem maradnak a régiek.” Az elbeszélő, érettségiző kora előtt, „hazáját a költészetben” lelta föl. Léte határai ehhez a (nyelvi) felismeréshez igazodtak. Költészetregénye olyaténképpen önleírás, hogy mindvégig a versek határolta térben formálódik.

Egy tanulmánygyűjteményi ajánlatban az lehet megfontolandó, hogy egy kötet egyes darabjai ugyan nagy valószínűséggel tágabb értelemben azonos vagy hasonló tematikájúak, de részint a meghatározott szemlélet, a megcélzott horizontok (nem pejoratív értett) egyöntetűsége szoros kapcsolatot teremt az esetleg más-más időben készült értekezések között. Még akkor is, vagy talán akkor hangsúlyosabban, ha az antikvitástól a huszadik századdal bezárólag jelennek meg a feldolgozott-elemzett „tárgyak”. Az említett kötet, Erich Auerbach *Mimézise* alapozó dolgozattal indul, a mimézis címszó szerint él tipizálási lehetőséggel. Két alaptípust különböztet meg. Az egyik egy a bibliából, a másik Homérosztól vett történet alapján lesz a továbbiak irányadója, lett légyen szó a Cervantestól, Balzactól vagy más szerzőktől kiválasztott részlet (regény és eposz) igen alapos bemutatásáról. Ezzel szemben a *Költészetregény* szerényebb időtávot fog át, a magyar irodalom huszadik századi fejleményeire szorítkozik, az egyes fejezetek költőinek (közvetlen vagy közvetett) kapcsolatai foglalkoztatják. Nézőpontja nem a „filológusé”, aki a kimutatható, „tetten ért” érintkezések földéretését vállalja, e szempontból kevésbé volna gyümölcsözteszhető Szép Ernő és Berda József, Szabó Lőrinc és Karinthy Frigyes lírájának egybefogása. Az egyes költők életművében a „kortársi” tényező nem hozza magával a rokonítható költészeti érdeklődést. Még akkor sem, ha más esetben Tandori Dezső – ekkor igazán érzékeny filológusnak mutatkozik – éppen a (kölcsönös) vonatkoztatások segítségével érzékelteti, költőt mily sokfelől érik hatások, mily széles körű a meritésük, nem egyszer rokonulási igényük (s itt nem bizonyosan a pályakezdők kíváncsisága, tájékozódási vágya az, ami Tandorit foglalkoztatja). Ennél érdekesebbnek tetszik, mint törekszik a költő a maga lírikusi portréjának kialakítására, elhatárolódásra és rokonulási szándéka mikéntjének tudatosítására. A nem egyszer akaratlan és a külső szemlélőtől nem kevésbé fölismerert hasonlóságok, egymásra mutatók szerfölött érdeklík a *Költészetregény* elbeszélőjét. Amikor a kötet elején nem egyszerűen megjelöli, amiről beszélni fog, hanem csoportképet

vázol föl, önmagáról sem feledkezve meg, de attól óvakodik, hogy személyét a névsorba írja, noha ez sem volna elítélendő, inkább egy ötletszerűnek vélhető névsor jogosultsága mellett kíván érvelni. „Nekem Kosztolányi, Pilinszky, Szép Ernő, Jékely, József Attila. Ez az öt biztos a századból, magyar.” Néhány oldalt kell lapoznunk, hogy ezt olvashassuk: „Jékely. (Vagy Szép Ernő; Kosztolányi; József Attila, Pilinszky, körbehatároltabb felfoghatatlanság. Kosztolányit a pontosvesszővel szándékosan helyeztem köztes-tartományba”). E megjegyzés némileg enigmatikusnak tűnhet. Kosztolányi nem kulcsfigurája e költészet-regénynek; igazolható, hogy a maga fejezetében mindegyik költő az. Még az sem állítható, hogy Kosztolányiból indulnának ki a megállapítások, és hozzá térnének vissza. Talán a Tandori-életműben elfoglalt hely lenne a magyarázat? Az, mily sokszor, mily különbözőképpen, önmagát Kosztolányiként feltüntetve bukkan föl a költőtárs Tandori élet- és pályaszakaszain, nem bizonyosan perújrafelvétel tárgyaként, mint Szép Ernő vagy Jékely Zoltán, hanem állandó forrásként, éltető pályatársaként.²⁵ Persze, nemcsak Kosztolányi lép elő a költőtársak fejezeteiben, hanem a költőtársak is helyhez jutnak, amikor súllyal Kosztolányirol esik szó. Kosztolányi „Csáth-vers”-ét idézve, e versnek köteteken és pályaszakaszokon átívelve van jelentősége a Tandori-életműben, olvasható: „Szép Ernő jön elő itt” – a rövid, chansonszerű *Add a kezed* látszik tanúsítani hangvételek összecsengését, kiegészítve a *De szégyen élni*-vel. Az *Izgatott séták* méltatásába iktatódik: „Kicsit Füst Milán, kicsit Szép Ernő, Babits is benne van.” Szép Ernő *Magányos éjszakai csavargása* olvas(tat) áskor a *Hajnali részegségre* emlékeztet. A Kosztolányi-vers vallomás a létezésről, melynek során számot ad a költő, miért nem figyelt oly kevésbé „a világmindenség nagy transzcendens élményeire”.²⁶ „Persze, figyelt ő, ahogy Jékely is.” „Ám ez Szép Ernőnél részben egészen más minőség, részben egy kicsit másfajta.” Kosztolányi emlegetése itt valóban a köztességről árulkodik, hiszen Jékely másképpen aligha említődne. Az alábbi megjegyzés ismét bővebb magyarázatot igényelne:

„Kosztolányi? »Tudod, hogy nincs bocsánat«. Plusz a besuhanó majdnem-anyag, kettejük közt. De itt nagyon együtt vannak, és ez jó, nagyon jó.”

Finom megfigyelés: Kosztolányi és József Attila utolsó pályaszakaszának egymás felé fordulásától nem tagadja két lírai elgondolás eltéréseit. A *Költészetregény* jellegénél és vállalásánál fogva nem csupán „ötletel”, nem a pillanatnyi benyomásokat rögzíti, hanem egy megfigyelést igyekszik találni rövideggyel, továbbgondolást igénylően fölvetni, hogy akár – mint ezúttal – egy jelzős szerkezet részletezőbb elemzést indíthatson el. Még egy apró adalék, mely a Szép Ernő–Kosztolányi összeéréshez irányít, és amely a hasonlóság és az eltérés párhuzamosságára int. Ha Szép Ernő verssora eképpen hangzik: „Zengő fehér angyalka, angyal, nagy szárnyú angyal”, az elbeszélő hozzát teszi: „Hajnali részegségben mozogják ezt ajkai”.

A Szép Ernő-fejezetben rábukkanhatunk valami nagyon személyesre, amelynek felvilágosításával az elbeszélő nem tud vagy nem akar szolgálni. A Szép Ernő-líra egy része rendkívüli módon megérintette, s erre esszéi mellett maga célzott néhány versének (ön) értelmezésével »áthatás«-nak nevezi egyhelyütt a kettejük között létesült viszonyt, „ezek járhatóak (ne bonyolítsam: átjárhatóak) voltak nekem is. Vagy csak ő szólt hozzám” (Közbevetésként: nem kérdés, bármily óvatos, kijelentés). Kissé, de nem nagyon visszahozik: „Bár ezt nehezen tudnám racionálisan megmagyarázni.” Igaz, a *Költészetregény*

25 A Tóth Ákosnak 2019. február 5-én küldött versanyag több darabjában bukkan föl Kosztolányi; verseire utalva fejezi be rövid prózaversét. (A. [rany] és Szép Ernő mögé visszajött a 3. helyre.)

26 A Kosztolányi-vers legújabb értelmezése: Kulcsár Szabó Ernő, *Boldogan és megtörötten? A »fenéséges«* alakzatai a kései modernség korszakküszöbén. Klasszikusok a modernség fordulópontján, Budapest, Akadémiai, 2018, 19-60.

nem „tudományos” mű, amelyben racionális okfejtés szükséges. Ez a kiterés lehetővé teszi, hogy újra Szép Ernő verséről legyen szó, míg újabb kitérő elé nem ér az elbeszélő. Ugyanis a „Szerettem vón egyetlent, határtalant csinálni” verssor beléhasít, pályakezdeése fájó eseményére emlékezteti, az *Egyetlen* címen tervezett verseskötet csak *Töredék Hamletnek* címmel jelenhetett meg. Ez a sokszor szóvá tett sérelem egy elképzelés külső okra visszavezethető kudarcának jelződése: „Az egyetlen az én felfogásom szerint (s ma is): hogy nincs szimultaneitás az életben (nekem úgy jó, ha nincs), ha egyféle, amit élek. A madaramnak, akkor a madaramnak. Az itthonlétnek, hát az itthonlétnek. A többi: megoldandó, »integrálendő«, de... Már megint miféle kifejezések, nyomoruk.” Az okvetetlenkedő filológia felszólalhat: az első kötet évében még sem madaraknak, sem a később létformaként konstituálódó itthonlétnek nyoma sem volt, semmiféle jel nem mutatott ilyen irányba. Igaz, a Nemes Nagy Ágnesétől gyakorolt „társas” élet sosem vonzotta, a költészetben/költészet által élés hamar életmóddá, „szabadúzás”-sá lett, mégis – akár mennyire gyanús lehet, ha előre datálást sejtünk, inkább utólagos igazolást – az én afféle elkülönözöttsége a lírikus védekező gesztusának tetszik, aki lírája integritását kívánja megőrizni. Az idézet írásjelei (pontosvessző, zárójel, három pont, idézőjel), majd elbizonytalanító toldaléka az életben nem létező (?) szimultaneitástól szólva az *én* alkalomtól független megszólalásának szabadságát célozná meg.

A személyes értéktulajdonítás nem egy szillogizmusok követelte konklúzió mondataként hangzik el, csattanóként sem, az értelmező nem titkolja, kizárólag a saját felfogását hangoztatja, a Szép Ernő-verssor avittnak tetsző feltételes módját emeli ki: „Szerettem »vón«” Utóbb egy másik, hasonlóan feltételes módú sor. „Az igazit beszélni, azt úgy szerettem volna...” „»Egyetlen«”, a folytatás: „Ez a világ. Ilyen.” Az alábbi idézethez nem fűz kommentárt, mert nem kell:

„Hogy rítam volna gyáván: emberek! és kegyetlen
Ordítotam vón: gyilkos! téboly! nem igaz semmi!”

(A nyomaték kedvéért írja tovább, miszerint Pilinszky *Apokrifé*re asszociál; s a fejezetet egyetlen szószavú jelöléssel zárja le: „A vers.”).

Ez az értelmezési ajánlat a versekhez fűződő viszonyt érzékelteti, azért is talált rá Tandori erre a versre, mert emögé rejtőzve képes a maga költőiségéről szólni, anélkül, hogy erről beszélne; olyan azonosulási lehetőséget fedezett föl, amely saját különállását fogadtatja el. Szép Ernő verse vissza-visszatér Tandori pályáján, mint az önmagáról való beszédet kiváltó szöveg, az idézés, az utalás lehetővé teszi, hogy lemondhasson bizonyos közvetlenségekről.

„Félek néha, a magam »vízjele« adja (paramétereim adják, bocsánat), hogy nekem a mindennapi imamalmom ez a vers, már a nekem kellő szakaszai. De hát nehezen tudom elképzelni, hogy ennél jobb »létköltészet« létezne.”²⁷

(Az általam följebb írtakat nem gyengíti, hogy az elbeszélő nem adja föl értelmezőiválogató „én”-jét, hiszen Szép Ernő versének nem minden sora, nem a halványabbra sikerültek kiegyenlítődése a versegészben, az, amit mintha vezérfonalként használna. A „nekem kellő” igencsak határozott életmű-szervez(őd)ésről árulkodik, a szuverén választás jogának fenntartásáról. Arról ugyanis, hogy azt emeli át a maga értelmezői-köl-

27 Nem Babits, Kosztolányi és Ady ellenében rajzolódik ki a Tandori-életmű Szép-Ernő-portréja. A modernség évtizedeiben elmagánosodó, a Kosztolányi által elveszített, majd a *Hajnali részegség*-ben újra föllelt „égi”ről töprengő, az eföldi itthonlét fenyegetettségét félhosszú versben köréíró, elégizáló tónusú vers-hangzatait megszólaltató költőt visszahangozta Tandori a maga kései modern – deretorizáló – előadásával. „Nincs igazi történes-ideje az ő reményének, valahogy mindig pusztulás-ideje van itt annak, s az ilyesmivel nem szívesen élnek együtt az emberek. Gondolom én: kicsit az ő szellemében.” *Költészetregény*, 79.

tői világába, amire éppen szüksége van, a maga nézőpontjából jelöli ki, melyik a „legjobb” létköltészet, mi az, amit tovább szükséges vinni.)

A Szép Ernő-fejezetektől eltér, amit Füst Milánnak szentel. A bevezető bekezdések (a fejezet hosszához képest) terjedelmesek és szubjektívak. Majd a *Töredék Hamletnek* kötetből kapunk tíz sort, rövid kitérő József Attilára és Weöres Sándorra (Weöres poétikája és Füst Miláné!), hogy emígy szóljon a rész-összegzés:

„Füst Milánt nagy rajongással, de elfogulatlan elismerhetem, mert úgy hiszem, szinte minden sora és dolga »tetszik«, de végképp nem tartozott ama költők közé, akik úgy hatottak rám, hogy én ezt tudhatnám.”

Ehhez két megjegyzés: Tandori egyetemistaként tudhatta, Füst Milán rendhagyónak mondható egyetemi előadásokat tartott. Költőnk mégsem gondolta fontosnak, hogy látogassa. A másik, a megjegyzés szerint: jól ismeri Füst líráját, de tudomása szerint nem hatott rá. Ezt érthetem úgy is, nem zárja ki az akaratlan hatást, de úgy is, sosem törekedett e líra eszköztárának bármily óvatos átvételére, inkább távolabbról látszott csodálni. Talán az idézőjelek közé helyezett „tetszett” kaphat ilyes jelentést. Ugyanakkor még ebben a fejezetben is rábukkanhatunk a kötetegész vállalását körbeíró bekezdésre, amely – noha erre nincs szükség – élesen elválasztja a kötetet az irodalomtörténeti munkáktól, és a tanulmánygyűjtemény feltételezésére is nemet mond. Hiszen a fejezetek – sugallja – nem „önálló” dolgozatok; folyamatosan vezetett, időnként az írás keltezését feltüntető „regény” szövédik, előre- és visszautalásokkal, hátra- és oldalcélzásokkal, kitérésekkel és ismétlésekkel²⁸ (persze, ezek egy tétel, ötlet, megállapítás, „bon mot” változatai), eleget téve annak, hogy költészetregényének vállalását újból meg újból szemléltesse, sőt nyilvánvalóvá tegye:

„»Költészetregényemet« írva, s főleg így a vége felé, mindig riadtan és kínlódva veszem tudomásul, hogy hiszen én itt egyik »teljes életművet« sem dolgozhatom fel, sőt, az illem épp arra int, hogy ne okvetlen a legnevezetesebb darabokra figyeljek.”

Korábban (Szép Ernővel kapcsolatban) már részben érintettem, hogy (itt másképp fogalmazva) a költészetregényi igény és ígéret nem monografikus jellegű, lemond az irodalomtörténeti vonalvezetésről. Jórészt azért, hogy önnön életének/költészetének is a regénye, az érvényesített nézőpont személyes, egyedi és *különös*, olyan értelemben, hogy tudatosan *különböző*. Ezt sugalmazza a kiválasztott költők kiválasztott verseinek sora és hozzájuk kapcsolódó szövegértelmezések. Dsida Jenőről szólva szabadkozik, miért pályájának legalább középső szakaszán került szembe elé, Jékely eddig elfedte előle. Ezúttal sem a „nagy” versekre összpontosít (a *Psalmus hungaricus* például teljesen kimarad látóköréből), magamenségét az egyes fejezeteken túlmutató céllal prezentálja, mivel a kötet olvasás/olvasmánytörténet, nemcsak olvasattörténet. Versek, költészetek szembesülése egy életrenddel (és megfordítva), ennek jellegét korábban már emlegettem: „költészetlétezés”. „De ez jól is van így, a megírás előtt átélt-megélt költészetregény a szerző efféle hajlamainak históriája főként; fényjelek sora az érdeklődő Kegyesnek.”

Vissza egy kis időre az irodalomtörténethez. Mellékesen jegyezve meg, hogy Tandorinak az *Irodalomtörténet* című folyóiratban is jelentek meg írásai, felkérték rendhagyó egyetemi előadásokra. A Tandori-kötet rendszerét illetőleg tér el a történeti folyamatokat, stíluskorszakokat író/költő-portrékkal váltogató, tudományosnak tartott művektől. Noha a *Költészetregény* néhány évtized magyar lírájának tandoris átvilágítását ígéri, eltekint az

28 A Tandori-életmű egyik visszatérő problémája az ismétléseké: az életrend alakulása, a múlt egyes mozzanatainak következetes fölelevenítése, az irodalmi rokonszenvek rendszeres tudatosítása, szellem és élet egymásra hatása, mind-mind egy létezés rituális felfogásának és gyakorlatának megannyi jele. Erről idevonatkozatható Jan Assmann, *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában, ford. Hidas Zoltán. Budapest, 1999, 12.

egyébként is nehezen érzékeltethető korszellemtől, korrajztól, nem annak tulajdonítja, hogy egymástól eltérő poétikák szerint alkotók költészeti útjai olykor összefutnak, netán (általa) találkoztathatók. Mert az azért mégsem felejthető, hogy a tandoris összeolvasást egy tandoris poétikai elgondolás mozgatja, ilyenmódon legalább annyit tudunk meg Tandori Dezsőről, mint az általa bemutatott költőről, versről, versek egymáshoz közellétéről.

Tandori Dezső *Költészetregényének* „szakmaiságában” hiba volna kételkednünk, elfogadva: nem csupán egyféle szakmaiság létezik, s e szakmaiság hitelét az kölcsönzi, hogy költészeti eredmények vannak mögötte, egy olyan költő versértése szavatolja, akinek lírai-epikai teljesítménye mellé jelentékeny esszéírói munkásság csatlakoztatható. A kötet semmiféle elfogadott-„szabályos”-alakulóban lévő előírást, a közmegegyezésnek semminő változatát nem tartja a maga számára kétségen kívülinek. Szövegértelmezései talán a hermeneutikához²⁹ állnak a legközelebb, mintha a grammatikai (nyelvi vonatkozású) és pszichológiai (személyi vonatkozású) értelmezést (Auslegung) tartaná célra vezetőnek. Mindenesetre megkockáztatható, hogy a *megértés*(re törekvés) sosem mellékes-elhanyagolható tényezőként jöhet számításba, de az elbeszélő el- és belehallgatásai, személyesre vett magyarázatai nem igénylik egy vitán fölüli álló igazságmondó pozícióját. Éppen ellenkezőleg, az olykor fölbukkanó „tandorizmus”-ok igazolják, mennyire arról és csak arról beszél az elbeszélő, akihez (személyes) köze van. Ennek következtében nem teljes botorság az olvasmányaplót emlegetni, de nagy valószínűséggel a legjobban tesszük, ha visszatérünk a címhez: *költészetregény*. Az előtaggal kapcsolatban tán fölösleges hosszabban töprengeni, versek, költészetek a fejezetek tárgyai. Versek, versek, versek – „minden mennyiségben.” A versek olvastán támadt gondolatokat feltűnően sok idézet köti össze. Nem egyszer olyanformán, hogy egy/másfél sor verset megakaszt az elbeszélő közbevetése, keveredik egymással líra és magyarázat, esetleg összekötő szöveg, hogy a szóban forgó költő verseskötetének hiányában se maradjon ismeretlen, aminek értelmezése következik. Évszámmal, egyéb adattal takarékoskodik az előadás, az értelmező önpozicionálásával azonban a legkevésbé. A *Költészetregény* egy költő költészet-olvasó életrendjének és más költők értelmezett költészetének regénye.

29 Sabine Becker, Christine Hummel, Gabriele Sander, *Grundkurs Literaturwissenschaft*. Stuttgart, Philipp Reclam jun., 2006, 221–227, Hermeneutik, in *Texte zur Literaturtheorie der Gegenwart*, hg. Dorothea Kimmrich, Rolf Günter Rennez, Bernd Stiegler. Stuttgart, Philipp Reclam jun., 2003, 17–55. Gadamer, Jauss, Ricoeur műveiből vett szemelvényekkel, Ilja Karenovics, Hermeneutik, in *Literaturtheorien des 20. Jahrhunderts*, hg. Ulrich Schmid. Stuttgart, Philipp Reclam, jun., 2010, 133–163. Gadamer, Staiger, Ricoeur. Tandori mindig szövegközelben marad, életrendjében is, nem „szorosan” olvas, de az írások, a költői szövegek sajátos jellegének, megkülönböztethető poliszémiájának nyomába ered.

Vajna Ádám

Konkrét esszé Szócs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása

„Anyámnak a tűzijátékról mindig a forradalom jut eszébe, nekem pedig ez”, olvastam nemrég a fiatal erdélyi költő, Márcuțiu-Rácz Dóra egészen friss kötetében, és arra gondoltam, milyen szépen leírja ez az én fél-erdélyiségemet is, ami leginkább az ehhez hasonló tapasztalatokban ragadható meg. Örököltem egy kulturális csomagot, amelynek ugyanúgy része dédanyám ángádzsábur levesének receptje, mint a Marosban horgászás nagyapámmal vagy édesanyám emlékei a forradalomról. Ebben a kulturális csomagban érkezett meg hozzám Szócs Géza költészete is még kamaszkoromban, jóval azelőtt, hogy behatóbban ismertem vagy kedveltem volna a kortárs lírát. Ezt a költészetet azonban, szemben a kulturális csomag legnagyobb részével, szép fokozatosan kisajátítottam. Ezt a folyamatot próbálom meg most rekonstruálni.

* * *

Az első kedvenc Szócs-versem a Faludy György válogatta *Nyestbeszéd* kötet első szövege, *A dudás* volt. Arról szól, hogy a dudás (akkori és mai olvasatomban is: a költő) hazaér egy fárasztó nap után, és panaszkodni kezd a feleségének.

A dudás

*A dudás munka után,
estefelé, fáradtan megjön.
Tépett és piszkos és füstös
meg véres.
Szájából feltör a mother-tej íze,
mother-nyelvé, csipogás,
tatárjárás, kísértet-
járás, nyelvjárás tölti meg a száját.
– Ma is – az asszonyka kérdi tőle.
– Ma is – bólint kimerülten a dudás.
És hozzáteszi:
Szeretnék életnagyságú lenni.
Lótuszt szeretnék vacsorára.
Paradisumut házoá.
Fűrössz meg. Nézz rám. Hull a hó.
Fűrössz meg. Love me. Lave-moi.*

A szöveg annak a versolvasói korszakomnak a lenyomata, amikor – mivel én magam még nemigen írtam – az összes költészetről, költői létről szóló vers különösen izgalmasnak hatott. Nyilván nem függetlenül valamiféle bulváröszöntől, furcsa bizsergést éreztem, ha beleláthattam a líra kisüzemi konyhájába, rácáfolva arra a vélekedésre, hogy a versről és a versírásról szóló szövegek túlságosan brancsbeliek és öncélúak ahhoz, hogy bárkit is megfogjanak. Ma már kevésbé nyűgöznék le az ilyen versek, de *A dudást* még így is egy jól átérezhető vallomásnak és hiteles képnek tartom arról, milyen költőnek lenni.

Az például, hogy a főszereplő „tépett és piszkos és füstös meg véres”, amikor hazaér, ha akarom, olvasható kvázi szó szerinti kijelentésnek az életrajz felől, ha akarom, metaforikus kitétel, önironia. És mivel a két eltérő olvasatot létrehozó kontextus az elmúlt százakárhány év történelmi tapasztalata alapján általában váltogatja egymást, a vers az idők végezetéig aktuális marad. De van itt irodalomtörténeti, szituációs és (idegen)nyelvi humor is, és van abban is valami mosolyra készítő, hogy a dudás-költő nekiáll munka után panaszzkodni és csodálatos költészetet művel közben. Mert az utolsó négy sorban rendhagyó módon teng túl a kreativitás.

Az értő olvasást megháláló, vicces, játékos, de mégis okos, valódi tétellel bíró szöveg *A dudás*. Definícióim szerint közel áll a tökéletes vershez. Egyetlen részletet tartok csak erőltetettebbnek a kelletténél, a „mother-tej” és „mother-nyelv” kettőséből én csak az elsőt tartottam volna meg.

* * *

Anyukám első találkozása Szócs Géza költészetével az volt, amikor egy fiú *A hajócsavar* című verssel próbált udvarolni neki.

A hajócsavar

Nem is tudom, mihez kezdenél, ha adnék neked egy hajócsavart. Mondjuk, adósságba verném magam, elárverezném mindenemet, amíg sikerülne megszereznem egy viharvert óceánjáró propellerét. Aznap, mikor a szállítómunkások letennék a hatalmas és jellegzetesen hajócsavar-illatú hajócsavart a házatok előtt, s becsengetnének hozzátok, lesben állanék valahol a közelben és figyelném az arcod.

Olyan lány kell nekem, aki örülne a hajócsavarnak.

Bár a sztori így lenne kerek, a fiú nem az apám, de ettől függetlenül én is használtam már ezt a verset hasonló kontextusban. Sőt, egy modellboltban még vettem is egyszer ajándékba egy jellegzetesen műanyag szagú maketthajócsavart, ezzel is alátámasztva, hogy nem elég, hogy a költészetnek köze van a valósághoz, de a valóságnak is köze lehet a költészetéhez. És bár a kapcsolat nem tartott különösebben sokáig, még így is őszintén ki tudom jelteni, hogy a kedvenc szerelmes verseimet Szócs Géza írta.

Mert Szócs szerelmes versei olyanok, mint amikor egy életszerűtlen tinifilmben az osztály nagymenőjéről kiderül, hogy valójában tud gyengéd és érzelmes is lenni. Jellemzően annyira kreatívak, rendhagyóak és meghökkentőek ezek a szövegek, hogy – és itt már kénytelen vagyok elszakadni a tinifilmes hasonlattól – képtelenek érzelgőssé válni. De nem a profanitásukkal tüntetnek a klasszikus szerelmi költészet ellen, mint például Petri

tette, hanem mitológiájukkal, megejtő túlzásaikkal. A hódolat címzettje hatalmas hajócsavart kap, hosszadalmas eljárással készült Szemper sör jár neki (*Egy üveg Szemper sör története*), vagy csak úgy mellékesen kiderül róla, hogy körülötte forog a világ (*Egy januári délelőttön*).

A versek a legtöbbször úgy tudják a „fülig szerelmes vagyok” állapotot közvetíteni, hogy közben a képalkotást tekintve egyedivé, nyelviileg pedig újítókká válnak, és – ami talán a legnagyobb különlegesség – a legtöbb esetben életigenlők és optimisták maradnak. Pont, mint az *Elutaznál egy svéd hajóval főhőse*, a kupcihér, aki lekési a hajóutat, ezért elveszti a szerelmét, így hát nekilát hajót készíteni, és híres hajóács lesz, akinek a hajói ketyegnek és mutatják az időt. Egy hajó pedig onnantól a háza előtt áll „mindig útra készen, ha bármikor eszébe jutna, hogy...”. Vagy legalábbis valami hasonló sztori bontakozik ki a Szócsre jellemzően kihagyásokkal teli versből. Érdeemes alászállni, mert szerelmi lírájának színpompás korallzátonya tele van izgalmasnál izgalmasabb hajóroncsokkal.

* * *

Szócs költészetét kamaszkorom és néhány szerelmes epizód után az első kötetem megírása előtt fedeztem újra fel, amikor egy hosszabb alkotói válság alatt szinte az összes régi kötetét felvásároltam az internetről. Úgy estem neki a verseknek, mint kölyökkutya a hentesboltnak, ugráltam egyik szövegről a másikra, alig vártam, hogy befejezzem, amit épp olvasok, annyira kíváncsi voltam, mi lesz a következő oldalon. És akkor rádöbentem (illetve hát inkább csak beépült valahogy tudat alatt), hogy igen, lehet így, ennyire szabadon is verset írni.

Hogy például, ha eszembe jut egy rím, akkor nyugodtan hagyjam csak, hogy fogja és vigye a verset, nem veszíthetek, ha megnézem, hol lyukadunk ki. „Az írástudók – morfondírozol – a vót írástudók, s erre minduntalan az jut eszedbe mint rím: a fáradt halál, der müde Tod”, gondolja el a versbeszélő is Az író és a bíróban.

Vagy ha szembejön valami furcsaság a világból, keressem meg benne a verset. Alátámasztva azt, amiről a *Merre mutat a versünk?*-ben olvashatunk a rádióhullámok kapcsán: „vesénkben tévéadások foszlányai egészítik ki egymást több nyelven, térdkalácsunkban a Radio Moon és a Tirana Hangja: hát valahogy ilyenszerűen van átszöve a tér, amelyben élünk, versvonalakkal – a vers is éppen úgy megfelelése, más anyagba való lefordítása, transzformálása valaminek, mint ahogyan a készülék ernyőjén is a kép a hullámok változásának megfelelően változik”.

Szócs Gézáénál inspiratívabb költéssel még nem találkoztam. Most is, amikor újra elővettem a köteteit ehhez az esszéhez, nem tudtam megállni, hogy tízpercenként oda ne üljek a laptopoz „megpróbálkozni verssorok / kapcsaiba szorítani az idegeim hálóján / átcsuszamlót” (*A száztizenhetedik búcsúzás*).

* * *

Sok Szócs Géza-versről tudnék még áradozni, de van egy, amelyiket az egyik legnagyobb versnek tartok, amit valaha magyarul megírtak. Ez Szócs Quasimodo-díjas verse a *901 évvel később* című, avagy *1097 nyarán Tengerfehérváron Könyves Kálmán menyasszonyát, a szicíliai normann hercegnőt várja* alcímű szöveg. A magánkánonomban egy szinten van Arany Vörös Rébékjével, Ady *Intés az őrzőkhöz*ével vagy Takács Zsuzsa *Egy körüti kávézóban*jával. Egy sokoldalú, sok részletből összeálló versfüzér ez, ami természetesen jogosan vádolható azzal, hogy túl van írva. Létezik viszont belőle egy tömörített változat is, amit Szócs Faludy javaslatára készített el.

A 901 évvel később mindent tartalmaz, ami miatt Szócs Géza nagy költő, és letaglózó erejű az a szabadság, amit megenged magának a versben, ahol „1097-et írunk. Meg 1998-at is”. Van például egy részlet, amelyben megismerjük a hercegnőnek írott vers keletkezési körülményeit, és amelyben Szócs képes hat sort áldozni egyetlen rímért:

*A tintahalat, mint citromot,
addig mind gyűröm, csavarom
míg tintájával megtelik
a kalamárisom.
Ígyhát
a tintahal-árus
hala máris ott van
kalamárisomban.*

A történet előmozdítása szempontjából persze fölösleges, öncélú játéknak tűnik az egész, de a részlet erejét (és az életműben sok ilyen részlet van még) éppen az adja, hogy Szócs meg meri lépni még így is ezt a hat szótagos rímet. Tolnaival szólva „a vers lám – / lám még ezt is tudja / lám még ezt is”. És persze ezenfelül sem fölösleges, mert atmoszférát teremt, részben képi, de elsősorban nyelvi és hangulati atmoszférát.

A 901 évvel később persze nemcsak játék a rímekkel, hanem igazi szerelmes vers, amelyben a két idősíki összemosásával újabb példáját találjuk a nagy szerelmi gesztusoknak: a 901 évet átölelő szerelem dala ez. De persze begyűrűzik a politika is, leginkább a megfigyeléskultúra, egyrészt versbeszélőnk, az álruhás király után kutakodó, velencei dózse által megbízott kém képében, másrészt az egyik dalbetétben feltűnve:

Ha én lennék a lámpagyári munkás

Megvilágító ének

*Ha én lennék a lámpagyári munkás
a minőségek szorgos ellenőre
s te királylány egy tengerparti várban:
én szeretnék ennek ellenére*

*s hogy arcod gyöngéd fényekben fűrösszem
én minden lámpást meggyújtánék éjjel
s így nézném arcod rejtett, őrült, forró
és mondhatatlan, szótlán szenvedéllyel.*

Cselekmény csak ennyi.

És a díszlet:

*külváros és rozzant lámpagyár,
hol az éjben elvtárs suhan által
s féllábakon sok-sok lámpa áll.*

De szóba kerül a versben a metafizika is egy villanykörte révén („Halandó a villanykörte. / ÖRÖK CSAK AZ ÁRAM ÚTJA / ÁRAMKÖRBŐL ÁRAMKÖRBE”), vagy éppen a psziché rejtelméi („Idelent a szuterénben / vívódik a szuper-énem. / Láthatár és léthatár

/ félig tele csésze / ma kezdődik életem / hátralevő része”). Mind frissen, frappánsan, humorral (ki tudja, talán néha már túl sokkal, ez ízlés kérdése), de nem tét nélkül. És a versfűzér kicsiben úgy működik, mint Szócs Géza költészete nagyban: minden csillag, minden lapozás után újabb meglepetések és váratlan lírai fordulatok leselkednek ránk.

* * *

Szócs Gézát egyszer láttam élőben, Balatonfüreden a Quasimodo Költőverseny díjátadóján 2018-ban. Nem mentem oda hozzá, nem dedikáltattam vele kötetet, és nem kértem meg, hogy írjon fülszöveget a megjelenés előtt álló könyvemre. Szívesen beszélgettem volna vele, de kétlem, hogy poétikai kérdéseket leszámítva bármiben is egyet tudtunk volna érteni.

Túl sokat hallottam és tudtam róla. De ahogy szememben a szerzőt mint embert nem menti fel az, hogy jó verseket ír, úgy a jó verseket sem rontja el, hogy a szerző mint ember milyen. Persze a csalódás attól még nagyon is valós. Minél többet jelentenek nekünk egy szerző írásai, annál nagyobbak az elvárásaink a szerző mint ember irányába. És hát ebből kiindulva Szócs Gézának nálam egyébként is nagyon nehéz dolga lett volna.

Bakonyi István

Péntek Imre: Csipetnyi ég

Midőn ezt a kötetet jegyzeteltem, tiszta volt az ég a szigligeti strandon. Zöld ágak is virítottak fölöttünk, és árnyékot tartottak fölénk. S hogy miért gondoltam Vörösmartyra, és miért forgattam ki szép szavait, rejtély...

Nála nem volt csipetnyi az ég, nála hatalmas romantikus képek bűvölték el az olvasót. Azóta összezsugorodott volna a teremtet világ? Vagy a költői látásmód? Lehet. Egy biztos: Péntek Imre világát finoman jelzi ez a cím. Kicsit talán groteszk is.

Ám mindenképpen a kiteljesedő életmű fontos új darabja ez a verseskötet. Pontosabban: nemcsak vers, hanem kispróza, sőt jelenet is van benne. Ez utóbbi a *Tojáshegy*, ez az abszurd egyfelvonásos. Arra is gondolhat az olvasó, hogy ez a mű esetleg egy készülődő dráma előzménye is lehetne. Ízig-vérig mai játék, sok ötlettel és leleménnyel. Egyértelmű, hogy szerzőnk érti a színpadi nyelvet, annak törvényszerűségeit. Itt is jellemzi a nyelvi játék, szinte fürdőzik benne. Persze versikék is beépülnek a szövegbe, erősítve a csúfondáros és élvezetes kalandot. Tánc és ének fűszerezi a történetet, ami persze nem nevezhető hagyományos értelemben drámai cselekvések sorának. Egyértelmű, hogy olyan szerző alkotása a *Tojáshegy*, aki elsősorban költő, de ez már megesett másokkal is, Vörösmartytól Weöresig, vagy éppen Kiss Annáig.

Hasonló értékek jellemzik a kötetnyitó *Horgászto* című kisprózáját is. A háttérben persze ott van Péntek Imre egyik kedvenc időtöltése is. Azt is mondhatjuk, hogy ez írás egyfajta sajátos, írói „használati utasítás” a horgászni induló embernek, tele szellemességgel. Frappáns befejezése: „... A délután unalmas. Most már csak az alkonyi pontyoknak van esélyük. (Neked kevés)...” S ha a *Tojáshegy*ben drámai lehetőséget láthatunk, akkor itt meg novellisztikusat.

Természetesen a kötetben olvasható művek többsége vers. Új színekkel, formai és tartalmi gazdagsággal. Péntek Imre nem tagadja meg önmagát. Abban sem, hogy a tőle megszokott módon reagál életünk legújabb jelenségeire, és így itt sem marad el az „emlékpróba”, a múló idő okozta pillanatrögzítés. Az emlékezés talán legszebb példája *A vén fahíd* című költemény. Egy régi emléket, egy hajdani találkozást idéz föl, finom lírával, ezúttal mentesen az iróniától vagy a játékosságtól. Szép befejezése, némi nosztalgiával:

„... Azóta eltelt az idő –
homályos az emlékek tükre,
de ott koppannak lépteink
a vén fahídon mindörökre...”

Egyfajta „őszike” is ez a vers, benne rejlik a végső nyugalom felé tartó ember korai megnyilvánulása, egy mindmáig élő történet megörökítése.

És vannak egyéb, „antológia-darabként” is fölfogható művek az új kötetben. Közéjük sorolhatjuk *Az asztal megterül* című verset. Már a címben is gyanakodhatunk arra, hogy itt is számos jelentéssíkja lehet a szövegnek. Első négy sora:

*„A távolság gerince némán összeroppan,
s szédítő ingerek tapossák a földet;
elhullt állatok roncsolt díszdobozban,
kulisszavárak tövében öldökölnek...”*

A pusztulás képeit, a világ romlottságának jeleit találjuk itt, igen hatásos eszközökkel. Ám a nyolcsoros vers második fele a „mégis” jegyében születik meg. A pusztulással szemben (ugyanilyen arányban) a teremtés és az ünnep jeleivel:

*„... Az asztal hirtelen mégis megterül,
előkerül megannyi titkos éték,
ünnep ez, üld meg emberül,
nem hasonló végképp senkiéhez.”*

A „mégis” kulcsszó itt, akár Adynál. Ráadásul szerkezetileg, a negatív és pozitív értékek arányait tekintve akár a költőelőző *A Tisza-parton* című verse is eszükbe juthat.

És vannak a kötetben olyan művek is, amelyek teljesen más irányt mutatnak. Közülük igen izgalmas egy nagy vihart kavart szöveg *Amerika – no!* címmel. Amikor megjelent a Magyar Naplóban 2015-ben, igencsak kiverte a biztosítékot a 444.hu szerzőjénél. A kétségkívül nyers, indulatos, Amerika-ellenesnek is fölfogható opus olvasója „az elmúlt 1000 év legrosszabb töltetű magyar versének” titulálta. Közben rendesen gyalázta a folyóiratot is, egyáltalán nem rejtve véka alá lesújtó véleményét. De miről van itt szó? Arról semmiképpen, hogy ez a mű az életpálya csúcsa lenne, de a fentieknél elnézőbben is közeledhetünk feléje. Inkább pamflet ez a szöveg egy olyan tárgyban, ami a megírásakor nemcsak a költőt, de sok embert foglalkoztatott. Az ellen lázad Péntek, amit az amerikaiak elkövettek az elmúlt évtizedekben. A „demokrácia exportjával”, az anarchia előidézésével, és sok egyébvel. Abba az országba nem vágyik a költő, ahol „Bush Gyuri” vagy „Jóbarát Andris” véleménye a döntő. Péntek Imre kétségtelenül nem válogat az eszközökben, miként pl. annak idején az avantgárd kiáltványok írói sem...

S hogy még teljesebb legyen a kép, itt az *Amerika – yes* című vers is. Itt pedig egyrészt találkozunk a pozitív értékekkel, valamint a mindenütt jelen levő magyarok érdemeinek említésével is. Tudósokkal, művészekkel. Vagy éppen irodalmi vonatkozásokkal (Erdély Miklóstól Ginsbergig.) Persze itt sem marad el a csipkelődés, ám ezáltal lesz összetettebb a kép. Ám tegyük hozzá, hogy nem ez a fő iránya az új kötetnek. Összegzésként is fölfoghatjuk a legújabb termést, egy olyan költőről lévén szó, aki a Kilencek oszlopos tagjaként mindig a maga útját járta, és járja most is. A hajdan az avantgárd által igencsak megérintett költő színes, több irányú útját. S ez a sokszínűség jelent számos maradandó értéket, többek között a váratlan fordulatok, vagy éppen a klasszicitás együttes erejével. Megint másutt a szonett folyamatos jelenlétével.

Igen fontosak azok a gesztusok, amelyek szellemtársaival szemben nyilvánulnak meg. Szeretettel és bölcs szavakkal köszönti Kilencek-beli társát, Kovács Istvánt, a 70. születésnap alkalmából, persze sajátos modorban, így befejezván: „... És mi, öreg barátai, kajánkodva figyeljük / a Kilencek egykori Benjámínját, / nem lesz-e még fehérebb (ártatlanabb) bemjózsefkedő szakálla / az önmagát beteljesítő születésnap ünnepén.” (*A hűséges alakváltogató*) S közben azon is elmerenghetünk, hogy már mindannyian a „hetvenesek” táborát erősítik, és már nincs is mindenki közülük ezen a Földön...

S persze ott van a címzettek között Nagy Gáspár, vagy éppen Kő Pál. A jeles szobrász időközben ugyancsak az öröklétbe költözött. A Nagy Gáspár emlékére írott *A szalmaszál* fájdalma maradandó, és benne meg is ragadja a korán eltávozott költőtárs világának lényegét. „... S keressük azt a szalmaszált, / ami egykor kezvedbe szállt, / a jászolból, mert Isten akarta, / hogy elérj a csillagos partra.”

Ilyen mozzanatokban, a tragikus és komikus elemek egymásmellettségében is gazdag a *Csipetnyi ég*. Egy kiforrott életmű tulajdonosának érvényes eredménye.

(*Magyar Napló*, 2020)

Murzsa Tímea

„Nem volt bennetek, nem volt bennem elég szeretet”

Nyerges Gábor Ádám: *Mire ez a nap véget ér*, Prae Kiadó, 2020

Nyerges Gábor Ádám legújabb regénye, a *Mire ez a nap véget ér* párbeszédbe lép a szerző előző regényével, a *Sziránó*val, már csak azáltal is, hogy a korábbi címadó karakter megjelenik az új kötetben is, illetve a tárgyalt időszak – a gimnáziumi évek – egyenes ívű folytatása lehetne a *Sziránó*ban ábrázolt kiskamasz éveknél. Folytatásról azonban a klasszikus értelemben nem beszélhetünk. A *Mire ez a nap véget ér* már a borítójával is kijelöli a tónusváltást. A *Sziránó* borítóképén egy farsangi jelenet látható: gyerekek egy sorban, köztük a szkafanderjelmezű főhős. Az új regény borítóján pedig, mely Misetics Máttyás *Artificial light No. 5.* című fotójának felhasználásával készült, emberek állnak mozdulatlanul, távol egymástól, egy kerítéssel körülvett téren – a pandémia idején különösen találó a borítóválasztás –, a melegséget egyedül a lámpafény hordozza. A fotó a magány érzetét hozza magával, és ez a magány a szöveg egyik kulcsmotívuma lesz.

Még pontosabban fogalmazva: a társas magány. A regény nagy része ugyanis egy osztályközösség életét követi végig a gimnázium négy évén keresztül, azon belül is főként a következő karakterekét: Lauráét, Kukáét és nem utolsósorban Sziránóét, mellettük még a történelemtanáruk, Szurkó Szabolcs kap kiemelt figyelmet. Mindazonáltal számos szereplő története megjelenik egy-két epizód erejéig, csak hogy a fontosabbakat említsük: Fostónié, Szilvié, Görcsegéré, Schneideré, Katáé és Pankáé. Mindezzel együtt, bár a szerző úgy nyilatkozott,¹ hogy Sziránó nem a főhőse a műnek, a róla szóló szövegek száma, illetve a kurzívval szedett, tőle (vagy már felnőttkori elbeszélő énjétől) származó beékelések – általában képzelgések és álmok – miatt is mintha övé lenne a legmeghatározóbb nézőpont. Sziránó karaktere

1 Lásd: „Sziránó persze a *Mire ez a nap véget ér*ben is lényeges, sokat szem előtt lévő karakter maradt, de, szemben a kisregénnyel, aminek anno a címszereplője volt, itt már nem tölti be azt a szerepet, tehát hogy a saját kicsiny naprendszere közepén csücsülve ő legyen a központi entitás, ami felé mutatva összefutnak a különböző cselekményszálak. Ilyen értelemben inkább afféle virtuális főszereplője van a regénynek: az a teljesen véletlenszerű szerveződésű közeg, ami ez esetben egy gimnáziumi osztály spektrumában tűnt a legjobban megírhatónak (nem véletlenül szerepel Osztály többnyire nagy kezdőbetűvel, ténylegesen karakterként megjelenítve a szövegben).” Kalmár Balázs, *Interjú Nyerges Gábor Ádámmal – 1. rész*, art7.hu, 2020. 07. 28.

azonban, ahogy arra Smid Róbert is rámutat az *Élet és Irodalom*ban megjelent kritikájában,² mintha kevésbé lenne ironikusan ábrázolva, mint Nyerges előző regényében: „Egy jellemzően posztmodern kellék, az ironia viszont feltűnően hiányzik, az érzékeny lélek önmitizálása itt ugyanis nem az öngúny tárgyaként szolgál. Inkább összeolvasható azzal a kijelentéssel, hogy »[o]ké, ha szégyelli, de tagadni egyetlen oka lehet: a szégyen hiánya.«” A figura eredettörténetére relatíve kevés utalás történik a szerelmi csalódásokon túl – hacsak nem olvassuk az előző regénnyel össze a szöveget –, ezért Sziránó önmagát sajnáló és sajnáltató alakja kevés empátiát tud kiváltani az olvasóból. Azonban fontos kiemelni, hogy a már emlegetett kurzív beékelések némelyikében megjelenik énjének kétosztatúsága: „Ki tudja, mikor lehetett az első visszautasítás, a legelső kislány, aki szebb fiút választott helyette, lényegtelen volt. Bárhol is legyen történetében ez a minden mást megelőző ősmotívum, akár csendespihenőn, akár randevún, bizonyosan ott dőlt el minden. Akkor született meg benne a sokáig (mint frissen fogant magzat vagy kezdődő daganat) fel sem ismert Kis Sziránó.” (63.) Ha erre a kettősségre több reflexió történt volna, akkor elképzelhető, hogy az olvasó sem teljesen az önmagát degradáló, ugyanakkor felmentő „Kis Sziránóval” azonosítaná a figurát.

Azonban számos olyan szövegrész olvasható a regényben, amely a gimnazista korosztálynak az érzékenységre és kiszolgáltatottságára koncentrál, és fontos traumákat dolgoz fel. A „Világlegjobb” elitgimnázium légköre például a Görcsegér (beszélő)nevű szereplő megfelelési kényszerét még inkább kiélezi. A lány szüleinek reakciója tökéletesen megmutatja azt a manipulatív viselkedést, ami látszólag megértő, azonban a valóságban mérhetetlen nyomást helyez a gyerekekre: „De még mielőtt nekikezdhettek, belészorul Görcsegérbe a magyarázkodás, elvégre a dupla szülők biztosítják róla, hogy nem miattuk kell, nem nekik tanul Kati, hanem saját magának, és hogy ők, tudhatja Kata, soha nem erőltettek rá semmit, a külön nyelvórákat és a többi különórát, a Figyelmeztető Csengetést is Kati akarta, ők akkor is nagyon szeretik, ha már nem tanul olyan jól, mint eddig tette, ez az ő dolga, az ő döntése, az ő élete, ő tudja, hogy ettől majd valóban nem romlik-e le az év végi bioszjegye, ami majd valóban nem befolyásolja-e az egyetemi felvételijét és úgy általában a jövőjét.” (120.)

Kuka alakja szintén mélységekbe menően lett ábrázolva: megismerjük háttértörténetének egyik kulcsmotívumát (az anyja betegségét: „Kuka lélegzetvisszafojtva hallgatja az anyja zörgősen visszafojtódó lélegzetét” [162.]), de még finomabban mutatja meg személyiségét az a szövegrész, amely arról szól, a fiú hogyan reagál arra, ha ajándékot kap: „minden jó ajándék volt, azaz jó volt, mert ajándék volt. Kukát rendszeresen meglepték ezek az alkalmak, elvégre mi a csudáért kapna ő bármit is.” (237.)

A legizgalmasabb történetes rész azonban Katáé és történelemtanáráé, Szurkó Szabolcsé. Ez az epizód egy nagyon is aktuális kérdésre koncentrál: a szexuális zaklatására. Nyerges Gábor Ádám igyekezett úgy megközelíteni a kérdést, hogy ne csússzon át egyfajta klisés ábrázolásra: „komoly fejtörő volt az is, hogy ne írjam a karaktereimet olyan zsákutcákba, ahová nem szeretném bezárni őket – kissé kevésbé zavarosan: ne legyen egydimenziós maga a jelenet sem, ne közhelyes sztereotípiák, »a predátor« és »az áldozat« találkozzanak benne, de ne is a sztereotípiák kiforgatva is egydimenziós ellentétei, valami naiva, aki tudtán kívül »magának kereste a bajt« és valami félreértett, szegény, zavarodott férfi, akinek van egy »pillanatnyi

2 Smid Róbert, *A vissza(nem)térő Sziránó*, *Élet és Irodalom*, LXIV. évfolyam, 43. szám, 2020. október 22.

megingása».³ Kata ebben az esetben visszanyeri hatalmát a szituációban azzal, hogy megfordítja az erőviszonyokat, és felismeri, hogy egy ponton a felnőtt férfi lesz kiszolgáltatott neki: „Szurkó pedig olyan szolgálatkészen nézett rá, mint frissen idomított kiskutya a gazdira.” (319.). Azonban ezzel együtt a narrátor azt is megmutatja a jelenet során, milyen belső cselekvésképtelenség vesz erőt azon az emberen, akit sarokba szorítanak, és visszaélnék a bizalmával. Kata némi belső küzdelem árán meg tudja védeni magát Szurkóval szemben, a tanár tetteinek pedig meglesznek a következményei.

A másik, kiemelten fontos szál Holman Panka és Angyal Károly sztorija, mely ugyan megelőzi a regény cselekményidejét, de ugyanabban az iskolában játszódik. Az ő történetük – többek között – azt mutatja meg, meddig mehet el az iskolai zaklatás, és milyen szélsőséges következményekkel járhat. Azonban nemcsak a külső történéseknek lehetünk tanúi: annak, hogy exbarátja miként alázza meg az erkélyük alatt énekelt trágár dalokkal Pankát, vagy hogy a barátnőinek milyen elvárásai vannak vele szemben, hanem saját belső vívódásait is megismerhetjük. Azt a folyamatot, hogy nem tudja összeegyeztetni énjének két különböző oldalát: „Lassú Víz”-et (eredendően a gúnynevét a lány szexuális életére utal, de mintha a későbbiekben azt a – saját megfogalmazásában – „ringyó énjét” is jelölné, aki összejön a gimnázium „rosszfiújával”, Angyal Károssal) és Holman Pankát, a jelentéktelen kedves lányt. A kettősség más karakterek személyiségében is benne rejlik, főként Sziránoéban (lásd „kis Sziráno” már citált megszületését), így az olvasónak az az érzése lehet, hogy akár az ő történetében is benne rejthet a Pankáéhoz hasonló végkimenet. Azonban azzal, hogy a konkrét osztályközösségen kívülre helyeződik a tragédia, némileg eltávolítódik az öngyilkosság eseménye, így kevésbé lesz tragikus tónusa a kötetnek. A regény vállaltan nem akar elmenni abba az irányba, hogy a kamaszkort és a gimnáziumi éveket csak negatívan szemlélje (mint például Jay Asher *Thirteen Reasons Why* című kötete és az az alapján készült, azonos címen futó sorozat). Azzal együtt, hogy kimondatik, hogy ezek a történések (legyenek azok a szimpla hétköznapi vagy a traumatikus események) örökre meghatározzák a gyerekek jövőjét („Mire ez a nap véget ér, eldől minden. Hogy milyen lesz az egész nyomorult, hátralévő életed” – olvashatjuk a borítón is), ez a véglegesség mégsem „ül rá” a regényre. Erről tanúskodhat a következő idézet is: „Ha valaki arra vállalkozott volna, hogy ne csak nagy vonalakban, közhelyesen beszéljen Osztályról, nehéz helyzetbe került volna. Osztály élete ugyanis a legapróbb sugárban nyitva felejtett, sunyin csordogáló csap enyhe vízsugaraként folydogált többnyire, mely oly csekély, hogy bár hó végén felfedezhető nyomot hagy a számlán, ahhoz azonban sosem elég nagyot, hogy valaki a megoldáson kezdjen gondolkodni, és a csapat, mondjuk, eggyel szigorúbb kézzel zárja el.” (180.).

A traumák feloldásában sokat segít a szöveg humora, mely nyelvilleg is megnyilvánul, például az egyes karakterek szóhasználatában, vagy éppen nevükben (Frost Antal „Fostóni” lesz, Kati „Görccsegér”, Schneider Jakab „Schneci” vagy „Schnercli”), de a helyzetkomikum révén is. A narrátor igyekszik mindegyik karakternek saját, csak rá jellemző hangot adni, és azzal, hogy megmutatja apró szokásaikat, még jobban árnyalódik a személyiségük (lásd például Görccsegér önvagdosását, majd az azt felváltó hajtépkedését).

3 Kalmár Balázs, *Interjú Nyerges Gábor Ádámmal* – 2. rész, art7.hu, 2020. 08. 05.

Ahogy a kritika elején említettem, a *Mire ez a nap véget ér* a társas magány regénye. A legtöbb szereplő nem tud elég empátiával fordulni a másik felé, ezt visszhangozza a kötet egyik legfontosabb mondata, mely a borítón is helyett kapott: „nem volt benetek, nem volt bennem elég szeretet”. Azonban a szöveg vége hordoz magában némi feloldozást: „Sziránó [...] ha a legutolsó pillanatban is, de végül erre az oldalra állt. A könnyedekére, boldogokéra.” (329.) Annak, hogy Sziránó élete és az Osztály története hogyan folytatódik, talán még tanúi lehetünk a jövőben.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap